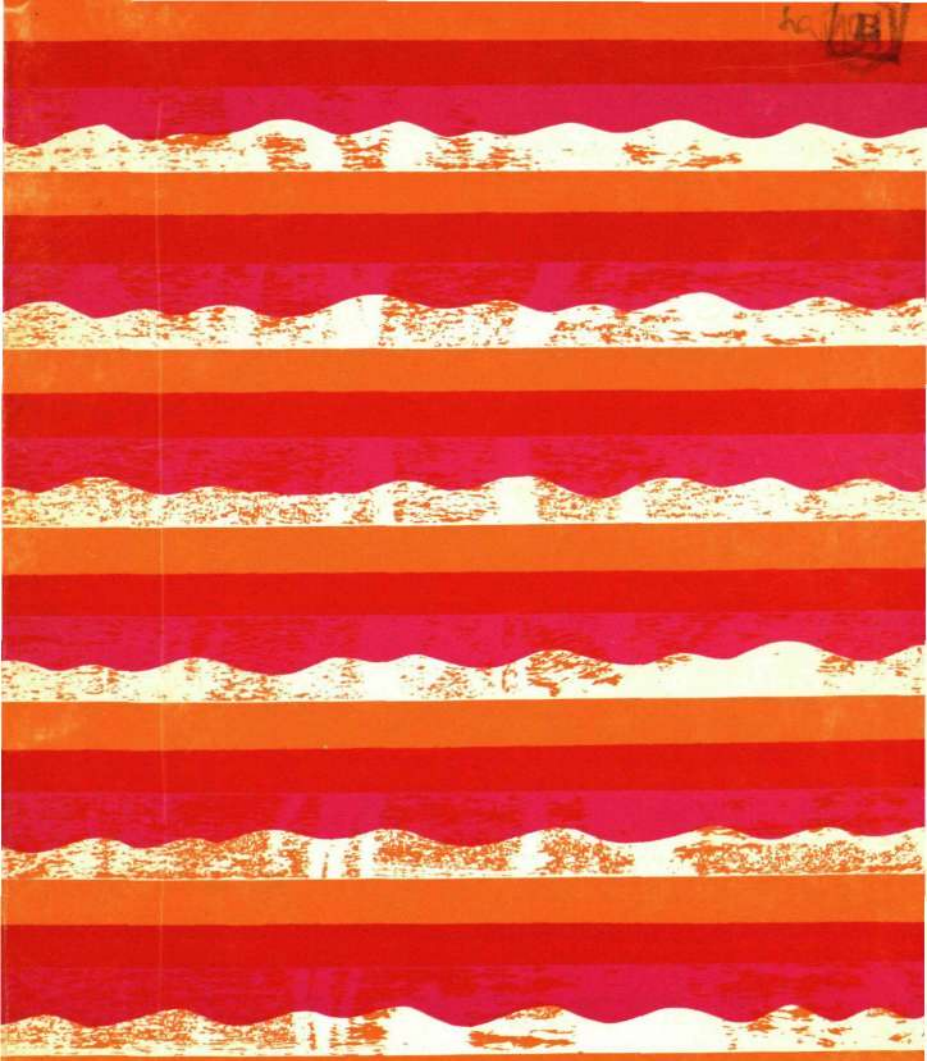

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

metmenys 24

1972

metmenys

Živilė Bilaišytė, eilėraščiai 3, Laiko spąstuose 7 • *Jurgis Blekaitis*, Balys Sruoga: keli fragmentai į portreto mozaiką 8 • *Aldona Veščiūnaitė*, Miestas Warragambos akim 40, Duris jūron neužmiršt 41, Žodis kaip salos 43 • *A. J. Greimas*, Kaukai ir aitvarai (Pirmoji dalis: kaukai) 55 • *Algirdas Landsbergis*, Dangūs tuštėja, dangūs pildosi 102 • *Marius Katiliškis*, Išsiilgę laukiam, atvažiuokit 122 • *Petras Melnikas*, Nepasitikėjimas 133 • *Jurgis Janavičius*, Varlytė 141 • *Rimvydas Šilbajoris*, Keturi poetai, neužmirštą Jėruzalės 143 •

M. Sluckis per daug apsaugotam uoste, *Liūtas Mockūnas* 177 • Tarp pažangos ir Vakarų krizės, *ata* 185 •

Pa 27-876

Lietuvos TSR
VALS... BIB...

Dailės darbai: *J. Janavičius 137, E. Kepalaitė 44 - 49, K. Varnelis 127, 138 - 142.*

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Rūdijančio metalo kvapas
trinasi į rankas

plaunu ir plaunu
jo šešėlius aistros muilais:
kvapą išnaikinti
neišnaikinus perauklėti
neišauklėjus įsūnyti

zirziančios musės
piausto dalina
rūdies kvapus
šaukštais kabiname
iš medinio dubens
pažangos dulkes
pasigardžiuodami srebiame

gatvėse likimas pumpuoja
daugiaaugščių alsavimą
stokitės ir valgykite
ir būkite tikintys.

Auksu kaišytos rugpiūčio dienos
užplūsta ir plakasi

į tęstinumo uolą
blaškosi skausmo vartuose

tako gale šypsosi
įkūnytas laikas —
akmenėjantis angelas
pašaipiai šypsos
muilinius burbulus pučia
apsvaigusiai miniai
akliems ir kurtiems

stingstantiems judesiams dedikuojami
sprogstantys muilo purslai

ir tęstinumo aiduose
įrašoma tiktai

beprasmiškai kaišyto aukso
beviltiškas plazdėjimas.

Džiūsta mano daržas
džiūsta prožektorių agonijoje
stambios šaknys verčiasi
klykdamos kančią
aklinamе plieskime
džiūsta žemė

sukauptas pasiryžimas —
šlubuoja užmiršti driežai
rasos pirštai
garuoja žalumas
džiūsta žemė

džiūsta įkvėpimo žodis —
imkite paskutines jėgas

parėjus nesveikinsiu
išeidama neatsigrįšiu
ilgos dienos — ištroškę naktys
trinasi šaka ant šakos
laukia kibirkšties krikšto
džiūsta žemė

iškvepia paskutinės puotos
renesanso atspalvius

nebebus ją paliesti ir stotis
kovon su kerotais vaizdais

išganymas išsikrausto į miestą.

Debesys palengva spiaudo į praeivius
spiaudo viens kitam į akis
užburtas ratas
lyja sprogusių stiklų šešėliais

tęstinumas ir laikas
dainuoja sukibę didmiesčio skersgatvyje
ir plaukiančios valandos
pritariančiai harmonizuoja

vaiko klyksmas atkartoja
sirenų kaukimą
lengva klausyti
spiegiančio būrio burnų

nes laiko apskritime
aš atsikartoju neįveikiamai.

LAIKO SPĄSTUOSE

Mes renkamės
indėnai pienės
voveraitės pieštos lėlės
gaujos kareivėlių

ir šokame
šokoladinių kiškių šokį

Velykos — išmargintos plieno sienose
Velykiniai sapnai —
tiesi linija
ciklo aidas
vaikų prisiminimuose
iššauktas kvapo
vaškuojant grindis.

BALYS SRUOGA: KELI FRAGMENTAI Į PORTRETO MOZAIKĄ

JURGIS BLEKAITIS

B. Sruoga ir V. Daugirdaitė „Lietuvos" redakcijoje 1920 m.

Šiauriečiai aukštaičiai sako, kad ten pas juos aplink Biržus, aplink Vabalninką, — vešlios žemės, kuriose javai užauga kaip mūras. Stiprus tenai alus, smagios dainos, karštos, išdidžios širdys, tvirtos darbo rankos. Ir žmones toji žemė pagimdo kaip mūrus — pilnavidurius vyrus, kaip toji nuo savo svorio net palinkusi, didelių grūdų pilna kviečių varpa. Tokius vyrus, kaip anas drūtas ūkininko vaikas. Rupiais bruožais milžinas. Jam ne poniška plunksną derėtų baltais popieriaus lapais vadžioti, o plūgą, verčiantį riebų juodžemį. Ne poezijos eilutes rikiuoti, bet arimų vagas.

Taip — iš paviršiaus. O giliau: ir eilėraščio „vaga" gali būti sodri ir sotinanti. Ir jambai — kaip Sruogos veikaluose — gali plakti gimtosios žemės širdies plakimu.

Pirmas portreto fragmentas — išorinis. Bandau prisiminti pirmųjų metų studento 1935-tais metais pirmąjį pamatymą. Humanitarų koridorium, per visą galvą išsikišęs viršum jauno, klegančio studentų bei studenčių sriauto, iš profesorių kambario į trečią auditoriją žengia augštas, augštas, rimtas, kokių 40 metų vyras. Veide išsiskiria nosis, ryškios rimtos akys. Plaukai — tiesūs ir tvarkingai pakirpti, bet kažkur apie viršūgalvį jie rodo neklusnų palinkimą šiauštis prieš tą primestą tvarką (gal jau pirmas jų savininko būdo simbolis?). Jis dėvi šviesų švarką, kuris atrodo jam siaurokas, sagos traukia, o kelnės — aniems plačių bei ilgų kelnių laikams — aiškiai per trumpos. Rodos, jis neišsitenka ne vien į tą savo neprofesorišką bei nevaldininkišką drabužį — netelpa ir į patį koridorių.

Pasiekęs auditorijoje ant paaugštinimo savo staliuką, jis stengiasi sumažėti — užsikniaubęs abiem rankom, susigūžia, įtraukia galvą į pečius, prisimerkia, — o gal ir visai užsimerkia? Veidas — kažkoks atokus, užsiskleidęs. Ne kokia oficiali kaukė — vaidinti jis nei mokėjo nei norėjo, — bet tarsi visos langinės uždarytos, ant akių užuolaidos užtrauktos. Išraiška — lyg niūroka. Gal jis kuo nepatenkintas, užsirūstinęs, nusivylęs, o gal tiktai savo vidun įsižiūrėjęs. Neatmenu paskaitoj ar koridoriuje šypsančio.

Jis laiko mus, klausytojus, ištiestos rankos atstume nuo savęs — nesigrūskit arčiau, likite tenai, už savo stiklo. Vienišas žmogus, kuriam nelengva minioj, kuris vidumi atsitveria nuo kitų.

Ar tai savo skirtingumą jaučiančio menininko išdidumas, noras ir reikalas išsaugoti nepaliestą savo vienišą viršūnę tose dvasios Alpėse, kuriose jisai gyvena? O gal tik — nepaprastas jautrumas, mimoziškas pažei-

džiamumas, baimė susidurti su šiurkštumu, nesupratimu? Gal todėl tasai skydas, toji kriauklė, kurion reikia pasislėpti? Nežinojau tada ir šiandien nežinau. Daugiabriaunis žmogus, kurio lengva formule nenusakysi. Kažin, ar aplamai yra nesudėtingų žmonių, o jau Sruogą reiktų padauginti iš kelių sudėtingųjų.

Paskaitą Sruoga pradeda visada tuo pačiu žodžiu: „Gerbiamieji..." Tuo pačiu žemu, dusliu balsu. Per trisdešimties su viršum metų prarają nebematau, ar prieš jo akis guli kokie užrašai. Tarytum kai kurioms temoms — taip, kitais atvejais — ne. Žodžiai plaukia apgalvoti ir atseikėti, be puošmenų, lygiai ir monotoniškai, — toks ramus bumbėjimas. Bet viską gaubia kažkaip netikėta lyriška, gal kiek net graudi gaida. Tarsi tokiu būdu prasiskverbia jo meilė ir pagarba didžiųjų talentų kūrybai, apie kurią jis mums kalba.

Sruogos skaityme, jeigu gali jausti lyrizmo, tai Dieve gink — nerasi jokio teatro. Tasai talentingiausias lietuvių poetinės dramos kūrėjas, tasai aistringas scenos mylėtojas, ir teoriškai mokęs studentus, ir vedęs karštas Teatro seminaro diskusijas, ir pats praktiškai prisidėjęs prie teatrų ir dramos studijų organizavimo, artimai bendradarbiavęs su žymiuoju režisieriumi Andrium Oleka - Žilinsku, — jisai savo paskaitose kraštutinai neteatrališkas. Visa santūria laikysena jis tarsi pabrėžia, kad teatro vieta — scenoje, o šiaip gyvenime — ko mažiau efektų bei vaidybos! Jo paskaitoje — jokių specialių pastangų sudominti, ar uždegti, ar pažadinti smalsumą. Jokių anekdotėlių dėmesiui patraukti, nei apsikeitimų šypsenomis bei sąmojais su auditorija, jokių deklamacijų ar pozos. Studentai būriais veržiasi pas „įdomius" profesorius, kuriems sekėsi užmegzti lengvą, betarpišką kontaktą su klausytojais. Toks buvo

šnekutis dzūkas Krėvė, kuris paįvairindavo visuotinės literatūros paskaitas vaizdžiomis istorijomis, dažniausiai — kiek ironiško ar komiško pobūdžio; kuris mėgo cituoti viso pasaulio autorius, nuo Homero per Šekspyrą ligi Ibseno, ir visus — rusiškai arba lenkiškai, nes taip pats juos jaunystėje buvo pažinęs. Toks buvo ir didžiulės erudicijos, elegantiško sąmojaus istorikas bei filosofas Leonidas Karsavinas. Toks buvo karštas tribūnas — kovingai dėstęs prancūzų literatūrą Vladas Dubas.

O Sruoga buvo „sausas" profesorius, kaip ir kitas žymus poetas - profesorius, Vincas Mykolaitis - Putinas. Į Sruogos žodžių lygią srovę reikėjo įdėmiai ir su pastanga įsiklausyti. Tada atskleisdavai, kad jo paskaita puikiai paruošta, originali, gili ir vaizdinga. O jei nepasistengsi, kolega, ypač — jei po kokio vėlyvo aločio ar pasimatymo Vytauto parke, — ko gera užmigsi. Ir Sruoga tavęs nepabudins. Jisai ir pats primerkęs akis gal kaip tiktai todėl, kad nenori regėti tavo apsiblaususio veido.

Teatro seminaras. Pavadinimas — normaliai universitetiškas, moksliškas. Tik abejoju, ar buvo mūsų universiteto pastogėje kitas toks neformalus, laisvas ir gyvas studentų ir nebestudentų susibūrimas, kaip šisai jaunų kultūrininkų būrys aplink Balį Sruogą. Klubas — ne seminaras. Į šeštadienines popietes rinkdavos ne vien studentai humanitarai, rimčiau susidomėję teatru ir norį įgyti apie jį daugiau teorinių bei istorinių žinių. Ateidavo ir „amžinų studentų", kurie į jokią kitą auditoriją nebeužsukdavo, o čia, Teatro seminare, jausdavosi įgiję dėl savo daugelio metų stropaus lankymo vadovaujančią padėtį. Kartais jie prigriebdavo kokį jauną

studentą, norintį lankytis, jį tariamai paegzaminuodami. Seniūnas Ronkus parodė tokiam kukliam kandidatui seminaro sienoje pakabintą iliustraciją: „Sakyk, kokio čia šimtmečio velnias?" Studentas varžosi, spėlioja — gal šešiolikto? „Nieko neišmanai", — autoritetingai drebia Ronkus. „Velnias kaip Dievas — amžinas". Bet, žinoma, kandidato nepavaro, nes ir tegali pagąsdinti, kaip sako — „drausmės užduoti".

Lankydavo šias diskusijas ir nehumanitarai, ir žmonės, mokslą baigę, profesiją įsigiję — mokytojai, žurnalistai, rašytojai, užsukdavo teatro aktoriai, beveik išimtinai jaunesnieji. Daugiausia tai vis buvo gyvesnis visokių anuometinių ideologinių pakraipų universitetinis jaunimas, kurį traukė laisva, ieškanti šio seminaro dvasia.

Balys Sruoga čia buvo visai kitoks, negu ekstraordinarinis profesorius auditorijoje — nepalyginti prieinamesnis, su visais bendraująs, atviras — net per daug. Ne kartą augštai stovinčių pareigūnų adresu, pasipiktinęs kokia nesąmone, paleisdavo kandų žodelį. Visada tai buvo susiję ne šiaip su politika, bet su kultūros sritimi — universiteto tvarkymu, švietimu, literatūra, spauda, na, ir žinoma — teatru. Sruoga stovėjo nesutaikomoje opozicijoje įsisenėjusiai rutinai, pilkam valdininkiškumui, — visiems tiems pelėsiams ir kerpėms, kuriomis apauga valdinis teatras, jeigu įsitvirtinę vadovai neįleidžia į jį jaunų talentų, gaivaus naujovių bei ieškojimų vėjo. O taip, deja, buvo pasidarę valstybiniame Lietuvos teatre Kaune, kai Amerikon išvažiavo augštai teatro meną pakėlęs Andrius Oleka - Žilinskas, ir vėl tvirtai įsiviešpatavo Dauguvietis, pataikavęs valdžiai savo pastatymų pigumu.

Sruoga kovojo su neigiamais reiškiniais, ir pats ne

kartą polemizuodamas spaudoje — o plunksną jis turėjo šmaikščią ir skaudžią, kaip botagas — ir pasišaukdamas talkininkų. Čia jam kaip tiktai ir padėjo Teatro seminarą praėję, labiau pasiruošę ir išprusę klausytojai. Teatro klausimais rašė solidžiame *Židinio* žurnale Kalvelis, kitur — Antanas Vengris, Antanas Rūkas, protarpiais ir kiti. Kokios bebūtų skirtingos jų asmenybės, skoniai, pasiruošimas, pažiūros, bet per visus Sruogos mokinius kalbėjo kažkas amžinai sruogiška. Ir tai reiškė: už augštesnį meninį lygį, už savitumą, už gilesnę kultūrą, už nepasitenkinimą senais, išmintais takeliais. Taigi, prieš pigų, skubų, prastam publikos skoniui pataikaujantį spektaklių kepimą, prieš pseudo - profesionališkumą, kurio šūkis — viską jau žinom, viską mokam, nieko ieškoti mums nebereikia.

Sruogai ir jo auklėtiniams Teatro seminare kaip tiktai buvo brangu, kas šviežia ir nauja, kas nuoširdžiai bandoma, nors ir dar netvirtais, klumpančiais žingsniais. Buvo nepakenčiamas pasipūtęs puošimasis svetimomis plunksnomis, melaginga retorika, blizgučiai, peršami kaip deimantai. Nebuvo žmogaus, kuriam giliau būtų rūpėjusi sava, lietuviškoji kultūra, jos puoselėjimas, apvalymas nuo piktžolių, ugdymas, negu ji rūpėjo Baliui Sruogai. Bet iš jo neišgirsi tuščiaskambių, pseudopatriotiškų frazių, nei pataikavimo tiems, kurie savo rankose turi valdžios vadžias, nei tiems, kurie tas vadžias bando patys pasiglemžti. Gyvenimiškose aplinkybėse Sruoga būtų gėdinęsis demonstruoti savo patriotiškumą, mojuoti vėliava. Tik kūryboje, dramos veikaluose atsiskleidžia pilnai jo didžiulis, neužgesinamas, jaudinantis ir pagaunantis tikėjimas Lietuva. Tai religiškas tikėjimas, semiąs jėgų iš praeities ir iš gyvosios tautos dvasios.

Sruoga seminare veikė aplinką nejučiomis, be didaktikos, be pamokslavimo, veikiau visa savo per kraštus išsiliejančia, gaivia ir gaivalinga asmenybe. Teatro seminarams jis pirmininkaudavo, pasilaikydamas savo nuomonės pareiškimą pabaigai, leisdamas visiems dalyviams pirma pilnai viską išdiskutuoti, išsiaiškinti sau ir kitiems. Jo pastabos būdavo santūrios. Pasmerkimas kurio studento referato ar pateikto kūrinio buvo reta išimtis. Dažniau buvo padrąsinimas toliau žengti, rimtas, bet visai draugiškas patarimas, ko vengti, ko siekti.

Temos, kuriomis buvo diskutuojama Teatro seminare, kažkaip natūraliai praplisdavo už scenos ribų — į kultūrinio gyvenimo, literatūros, muzikos reiškinius. Pro šį universitetinį Sruogos kultūrininkų klubą praėjo visa eilė rašytojų, kurių dalis rašė scenai arba apie teatrą, kiti tačiau teatrinių temų nelietė: scenos veikalų rašė ar teberašo Antanas Gustaitis, Viktoras Miliūnas, Vincas Adomėnas, Antanas Rūkas, Bronius Krivickas; apie teatrą rašė Pulgis Andriušis, Kazys Jankauskas; scenos mikrobų nepaliesti išliko poetai Henrikas Radauskas ir Alfonsas Nyka - Niliūnas; beletristai Stasys Būdavas, Romualdas Giedraitis - Spalis, Česlovas Grincevičius...

Seminaro svečiai. Į Sruogos kultūrininkų laboratoriją būdavo pakviečiami svečiai. Kartą visus gudrius seminaro teoretikus apgavo aktorius Henrikas Kačinskas, talentingai paskaitydamas negabų Fedoto - Sipavičiaus poetinį scenos veikalą. Apgavo — nes klausytojai ne ten įžvelgė talentą: patikėjo Sipavičium. Nežinau, ar bent iš dalies tai nebus paveikę ir paties Sruogos, kai jisai, negalėdamas nusileisti iki Dauguviečio, savo veikalui iš 1905 metų revoliucijos įvykių Lietuvoje „Baisiajai

nakčiai" pastatyti pakvietė režisūroje dar nežinomą dydį — Vladą Fedotą - Sipavičių. Pagrindinį vaidmenį atlikęs Kačinskas nedvejoja, vadindamas spektaklį visiškai nepavykusiu. Tai turėjo būti skaudus nusivylimas autoriui — jau antras, nes keliais metais anksčiau Jaunųjų teatras, kad ir talentingose Olekos - Žilinsko rankose, kad ir su išskirtina Romualdo Juknevičiaus — Jogailos ir Algirdo Jakševičiaus — Zbignievo vaidyba, dar nepajėgė tinkamai įkūnyti Sruogos šedevrą — „Milžino paunksmę".

Pilnas Seminaras prigūžėjo narių ir svečių iš teatro, kai buvo paskelbta, kad kviečiamas Juozas Miltinis, grįžęs iš Paryžiaus, kur jis sėmėsi prancūziškos teatrinės kultūros bei technikos keletą metų. Jo teatro mokytojas buvo vienas iš ano meto Paryžiaus keturių didžiųjų, Charles Dullin (kiti — Jouvet, Baty ir Pitoieff). Tada mums įspūdžio nebūtų padaręs dar vienas vardas, Miltinio studijų bei kambario draugo Jean -Louis Barrault, kuris kaip aktorius, mimas ir režisierius iškilo jau vėliau, po Antrojo karo. Mes ištroškę laukėme iš Miltinio reveliacijų apie Vakarų teatrą.

Kas man patikės šiandien, kai Miltinio vardas toks nepasiekiamai didelis, jei pasakysiu, kad jis pasakojo kažkokius niekus, mažiausiai — apie teatrą, be sąsajos ir prasmės, retai užbaigdamas pradėtą istoriją, vidury sakinio peršokdamas prie kitos — pavyzdžiui, kaip britai per naktį laukia ant šaligatvio, lietus ar migla — nesvarbu, jei rytoj pravažiuos karalius... Apie teatrą mes nepatyrėme ničnieko. Sruoga padarė pertrauką — „parūkyt". Apstotas vyresniųjų seminaro narių jis išsitarė, kad, girdi, teksią kaip gimnazijoje: kai mokinys nesugeba pats papasakoti, reikia statyti klausimus, kad atsakytų. Labai rimtu veidu — niekas neįžvelgtų ironi-

jos — po pertraukos Sruoga padėkojo už pranešimą ir pasiūlė „dar iškelti klausimų". Kiek prisimenu, svečias ir į klausimus nieko aiškaus neatsakė. Per akinius jis žiūrėjo į mus gudriai besišypsančiomis, lyg ir kiek pamišusiomis akimis. Ir nebuvo aišku, ar Miltinis mus visus mulkina, ar jis pats. . . Na, tiek to.

Kitu atveju Sruoga svečio iš anksto nepranešė — manau, tyčia. Kad šnekėtume taip, lyg jo nebūtų mūsų tarpe. Lakaus talento Sruogos kartos poetas Kazys Binkis, savo metu su „Keturiais vėjais" įnešęs į lietuviškąjį Parnasą futuristinės srovės atgarsių, drąsus naujovininkas ir šaunus vyras, neseniai parašė savo pirmąjį veikalą scenai, vėliau visur ir visų vaidintąjį „Atžalyną". Valstybės teatro spektaklis, kurį režisavo Dauguvietis, publikos buvo itin šiltai priimtas. Berods, nepeikė nei spauda. Blykstelėjo jame pirmą sykį visa eilė jaunesniųjų talentų.

Bet mums, Teatro seminaro nariams, kurie jau iš principo nevertinome skubaus, atkištinio ir pramoginio teatro, kokiame kaip inkstas taukuose smagiai vartėsi Dauguvietis ir jam panašūs, — didelio įspūdžio nei vaidinimas, nei pats veikalas tada nepaliko. Mes buvom jauni, nekompromisiški, dairėmės į viršūnes, svajojom apie didelį, augštą meną. Veikalą aptarti Sruoga pavedė, jei neklystu, Vengriui, o patį spektaklį — man, tur būt, kadangi tuo metu jau mokiausi pas Jakševičių nepersmelkiamojo scenos meno.

Referatai būdavo paruošiami raštu, bet jų pobūdis, išsireiškimai bei sprendimai likdavo „šeimyniškoje" seminaro dvasioje — be ceremonijų ir atsiprašymų, —kaip ginčijamasi namuose. Nebeatmenu savo argumentacijos, tik žinau, kad spektaklis, nors ir sklandus bei gyvas, nors su atskirais dailiais vaidybos švystelėjimais, man

savo visuma atrodė gerokai lėkštas, gan miesčioniškas ir sentimentalus, o veikėjų psichologija — neniuansuota, vietomis stačiai šaržiška. Ta prasme ir parašiau — be abejo, šmaikščiau ir beatodairiškiau, negu šiandien būčiau rašęs.

Koks siurprizas, kai į posėdį Sruoga ateina, atsivedęs autorių! O Binkis — linksmas, pakilus, iki šiol visi jį tik gyrė, ir jaunimo tarpe jis jaučiasi tarp savųjų. Sruoga pristatė svečią, pasodino jį savo įpraston vieton — didelio, sunkaus stalo gale, pats atsisėdo prie kampo dešinėj, o man liepė skaityti, atsisėdus šalia Binkio iš kairės. Prisipažinsiu, man buvo gerokai nesmagu, nes aplamai Binkį, jo poeziją, jo jaunatvišką dvasią ir mėgau, ir vertinau. Net jau ir savo išore jis buvo žavus žmogus — dailus, elegantiškas, poetiškas, gyvas.

Bet kelio atgal nebebuvo — perfrazuoti savo „šeimyniškus" posakius, kad į akis sakomi jie neskambėtų užgauliai ar įžūliai, buvo per vėlu. Man beskaitant, svečio nuotaika tolydžio smuko, tamsių plaukų ir akių veidas visiškai užtemo. O Sruoga sėdėjo, paslėpęs akis, ir kas jį žino, ar jis ten juokėsi, už plaštakos, ar gėdinosi už mane.

Kai nepasikęsdamas Binkis pradėjo mesti šen bei ten piktokas replikas, aš stapteldavau. Po nejaukios tylos — tęsiau. Atmenu, sakiau, kad visa veikalo akcija pamauta esanti ant neesminio smulkaus dalyko, kažkokių tariamai pavogtų šimto litų... Binkis įsiterpė: „Tai ką, reikėjo, kad pavogtų tūkstantį?" Patylėjęs paklausiau, ar galiu tęsti. Binkis negalėjo į mane nei žiūrėti, ne tik ką atsakyti, tik Sruoga, berods, sumurmėjo, kad tęsčiau... Vėliau vienas bičiulis sakė su nekantrumu laukęs, kada Binkis smogs man į ausį.

Pa 27-876

LTSR VALSTYBINĖ BIBLIOTEKA

Šiaip taip baigiau savo išvedžiojimus. Vengris, rodos, skaitė po manęs ir mandagiu, ramiu balsu veikalą pribaigė.

Neatmenu kokių diskusijų. Sruoga irgi nieko nesakė. Ir Binkis nepanoro aiškintis ar gintis. Vėliau girdėjau, kad jis kažkur prasitaręs: „Jaunimas manęs nesuprato".

O aš niekaip negalėjau išsiaiškinti Sruogos laikysenos. Kodėl jis tada atsivedė Binkį taip netikėtai? Juk jis žinojo bendrąją savo seminaro dalyvių nuotaiką, — tą reikalavimų liniją, kurią jis pats nustatė, net jeigu mes tuomet to sąmoningai ir nežinojome, o tarėmės patys savarankiškai priėję tam tikrų estetinių pažiūrų. Jis turėjo žinoti, kad toks veikalas ir spektaklis mūsų tada negalėjo sužavėti. Tad, ar norėjo Binkį, kaip naują dramaturgą, kiek pačiršKinti savo mokinių keptuvėse? Ar mums parodyti, kad nereikia per daug įsibėgėti ir smarkauti, kad už lakų, bet neapdairų žodį kartais pats vėliau labiau kenti, negu tavo kritikos paliestasis. Tiek žinau: Binkio spektaklį „sumalęs", anaiptol nesijaučiau didvyriu, nors nejutau ir esminės kaltės. Nuomonę sakiau nuoširdžiai, jeigu jai ir stokojo perspektyvos ir subtilesnio pasisakymo būdo.

Dabar sakyčiau: rimtais reikalavimais teatrui, Binkio „Atžalynas", žinoma, jokia klasika — smagus repertuarinis veikaliukas su sveika, „kilnia" didaktine mintimi, ir tiek. Ta prasme buvome teisūs. Bet reliatyviai, turint galvoje daugelį ano meto repertuaro pjesių be binkiško idealizmo, tai buvo vis dėlto prošvaistė. Ir ačiū Kaziui Binkiui už „Atžalyną", uždegusį tiek mėgėjų teatrui.

O Sruoga? Sruoga tebelaiko veidą rankomis uždengęs.

Mūsų studija. Trumpo teatro renesanso metu, kurio vienintelis įžiebėjas buvo nuostabios fantazijos ir išradingumo, augštos sceninės kultūros režisierius - statytojas bei aktorius Andrius Oleka - Žilinskas, Balys Sruoga ne tik žavėjosi jo menu, bet ir aktyviai veikė savo artimą bičiulį Andrių. Būdamas žymiai platesnio akiračio, matęs geriausia ir prieškarinės Rusijos, ir pokario Vokietijos kultūrinėse apraiškose, Sruoga pajėgė duoti Žilinskui iš savęs tai, ko anas stokojo — gilesnį literatūrinį supratimą, augštesnį skonį, stiliaus, estetikos nuovoką. Visa tai anas natūralusis talentas sugebėjo pagauti ir įsisavinti, o savo ruožtu Sruogai, kaip dramaturgui, jis galėjo duoti lygiai neįkainojamą scenos, teatriškumo pajautimą. Jų bendradarbiavimas buvo abiem — ir lietuviškajai scenai — nepaprastai vaisingas. Apie Žilinsko Dickenso „Varpų" ir Krėvės „Šarūno" puikius pastatymus Sruoga parašė ištisas studijas.

Bet Žilinskas, visokių spaudimų slegiamas, nutarė laimės ieškotis Amerikoje. Ir po jo sušvitusio laikotarpio stojusi naktis atrodė dar tamsesnė. Pajutęs, jog beržd̃žia tikėtis reikšmingesnių reformų ir naujo atgimimo biurokratiškai tvarkomame valstybės teatre, Sruoga, visada idėjų žmogus, sumanė, jog reikia Lietuvoje naujo, kito ir visai kitokio, jauno teatro šalia esamo valstybinio. Teatro, kuris suburtų aplink save dar nesustabarėjusias, ieškančias teatrines pajėgas, kuris kurtų savitą stilių — teatro bent per metrą nuo žemės! — kaip jis mėgdavo išsireikšti. Toks jauniminis teatras veiktų kaip akstinas ir valdiniam. Sruoga pramatė sveikas, kūrybines varžybas.

Tačiau tokiam teatrui kurti tebuvo keli asmenys, kurie galėjo tapti pradininkais. Pačius aktorius tenka

auklėti iš pagrindų — rimtu ir gal ilgoku keliu, pradedant nuo teatrinės studijos. Tokia studija geriausiai veiktų prie universiteto ir telktų savy labiau apsišvietusį jaunimą — studentus. Po kelių metų iš studijinio darbo, iš atrankos galėtų susidaryti ir būsimojo teatro aktorių branduolys. Jam nebūtina būti labai gausiam — tik veržliam, gabiam, pasišventusiam to augštesnio teatro vizijai. O dėl būsimo fizinio teatro — reikėjo spausti visus augštus mygtukus, kad prie planuojamųjų naujų universiteto rūmų būtų ir teatras, su modernia scena, apšvietimu, visais žadą užimančiais įrengimais.

Kaip arti ta svajonė buvo priartėjusi prie įkūnijimo! Net sunku buvo savo akims tikėti, kai tada, prieš pat Lietuvos okupaciją, juodu ant balto skaitėm *Lietuvos Aide* pasikalbėjimą su Kultūros departamento direktorium Vytautu Sobliu, kuris vienoje vietoje sako, jog patvirtintas projektas — būsimuose rūmuose turėti akademinį teatrą. Mūsų teatrą! Sruogos sumanytą, Algirdo Jakševičiaus vadovaujamą, kurį iš gabiausiųjų Žilinsko mokinių tarpo jis pakvietė vesti akademinei studijai.

Studija, pradėjusi darbą nuo 1937 m. rudens semestro, veikė labiau nei kuklioje patalpoje — cementinėmis grindimis prieangyje ketvirto augšto palėpėje tarp Teatro ir Slavistikos seminarų. Bet mes būtume tada tik linksmai nusijuokę, jei kas skeptiškai suabejotų, ar įmanoma sėkmingai mokytis scenos meno be scenos, be jokių baldų, žmoniškos šviesos, bent jau erdvesnio kambario? Būtume dirbę bet kokioje pašiūrėje ar rūsy, nes turėjome puikų, talentingą vadovą — gilų menininką ir scenos poetą, nes turėjome jauno

entuziazmo per akis, nes stovėjome — iš jo paties pasiskolinant posakį — „milžino paunksmėje", kadangi mus čia sutelkė ir diskretiškai, iš šalies vedė Sruogos ranka. Jis mokėjo pritraukti Jakševičiui ir kitų talkininkų. Balys Lukošius, aktorius ir dailininkas, mokė grimuotis, skaityti. Vėliau į Kauną iš Klaipėdos grįžęs sceninį žodį perėmė Henrikas Kačinskas. Kalbos gudrybes aiškino mums profesorius Pranas Skardžius, norėjęs sukurti lietuvių sceninę tartį — dailiai šnekamąją bendrinę kalbą, pagelbėjęs ir pačiam aukštaičiui Sruogai kalbos, ypač kirčio klausimais, su kuriais tenka susidurti, rašant jambais.

Po dvejų metų darbo kone kas vakarą po studijų, taip pat šeštadieniais ir sekmadieniais, kada tik mūsų vadovai galėjo atitrūkti nuo tiesioginio darbo teatre, Studija prikopė prie savo pirmojo parodomojo spektaklio. Jis buvo pastatytas 1939 metų kovo 19 dieną Liaudies namų scenoje. Jakševičius su mumis paruošė tris vienaveiksmius veikalus: O'Neilo „Kur kryžius padėtas", Jacko Londono inscenizaciją, Vinco Adomėno paruoštą „Nakties stovyklą" ir Čechovo „Jubiliejų".

Tiek Akademinė studija ir tenuveikė. Ateinančio sezono darbą pertraukė įvykiai: Humanitarinis fakultetas persikėlė į Vilnių drauge su Sruoga ir didesniąja studijiečių dalimi; bet kiti liko Kaune. Vėliau, įsikūrus Vilniaus valstybiniam teatrui ir į jį persikėlus Jakševičiui, darbas buvo atnaujintas, bet jau kitais pagrindais, kitokio pobūdžio praplėstoje studijoje, kuri ėmė veikti, kaip naujai įsteigtos teatro katedros proseminaras. Į pratimų vedimą, šalia Jakševičiaus ir Kačinsko, įsijungė ir Romualdas Juknevičius. Bet tai, kas dabar vykdavo Vilniaus universiteto patalpose, bebuvo pastanga at-

gaivinti, kas neprikeliama. Nebebuvo anos ateitimi tikinčios „psichologinės šeimos", kaip studiją pirmiau suprato jos vadovai ir auklėtiniai. Karas ir tą darbą sustabdė. Dar viena Sruogos svajonė — kuria jis mus buvo uždegęs — svajone ir liko: sruogiškam teatrui dar nebuvo lemta gimti.

Tragišką tašką visam šiam neįvykusiam siekimui pastatė ankstyva nepamirštamojo Algirdo Jakševičiaus mirtis 41-ųjų metų pavasarį nuo tada siautusios šiltinės epidemijos. Jis buvo gimęs 1908 metais. Žinau, kad Sruoga augštai vertino ir jo talentą, ir asmenį, ir darbą, ir Jakševičiaus atveju jam nusivilti neteko. Studijoje Sruoga stovėjo šalia Jakševičiaus diskrečiai, palikdamas jam visišką laisvę darbe ir veikalų parinkime. Po tam tikro studijoje išeito kurso Jakševičius suruošdavo parodomąjį etiudų ir improvizacijų vakarą, pasikviesdamas tokiai peržiūrai Sruogą ir Teatro seminaro narius. Pasitikėjimą mūsų vadovo darbu galima buvo skaityti iš besišypsančių, smagių Sruogos akių, kartais ir iš labiau entuziastingo pritarimo įdomesniam etiudui.

Deja, neatmenu Sruogos atsiliepimų į originalų spektaklį, kurį 1938 metais Kauno scenoje pastatė Algirdas Jakševičius — O'Neilo didelį, sudėtingą veikalą „Marko milijonus". Tai buvo galima laikyti tarsi tęsiniu seniau nutrūkusio Žilinsko darbo ir drauge žvilgsniu į ateitį, kokios išieškotos estetinės formos, kokio mizanscenos plastiškumo, kokio problematikos lygio buvo galima laukti iš būsimojo Sruogos ir Jakševičiaus teatro. Mano įsitikinimu, tame kelyje buvo raktas ir į paties Sruogos dramaturgijos sprendimą scenoje. Tai buvo teatras - poezija, teatras - šventė. Čia buvo išpuoselėta forma, tačiau be įmantrumo, nepaaukojant emocinės įtampos ir psichologinės tiesos. Pastatyminių ele-

mentų ryškumas nenustelbė, bet dar iškėlė vaidybos svarbą, ir spektaklyje ypatingai sužibėjo Monika Mironaitė ir Henrikas Kačinskas.

Antrasis portreto fragmentas — vidinis. Seminare, studijoje, paskaitose, o vėliau ir jo namų aplinkoje turėjau progos daugiau stebėti Balį Sruogą, ir jo vaizdas gilėjo, plito ir įvairėjo, skleisdamasis, kaip itin nelengvas suprasti, komplikuotas, net prieštaravimų plėšomas, į jokį kitą mano sutiktą asmenį nepanašus charakteris. Jokiu būdu nemanau, kad iš mano įspūdžių ir atsiminimų galima būtų sudėti visą Sruogą, tikrąjį Sruogą. Tebūnie tad tie įspūdžiai tik fragmentai tarp kitų žmonių pateikiamųjų fragmentų — į didžiulę mozaiką, kuriai dar daugelio dalių trūksta. Mįslę sudaro tos plačios asmenybės kontrastai.

Nuotaikomis — jis pažinojo nuo palaimos ir ekstazės ligi juodžiausios nevilties. Atviriau atsiskleisdamas savo esminiuose pasisakymuose — veikalų poezijoje, Sruoga moka būti be galo jautrus, perprantąs žmones: grožis — gal labiausiai žmogaus dvasinis grožis — prabyla jo kūryboje tyra lyriška gaida. O šalia lyrizmo, kaip dvynys, glaudžiasi sruogiškas religiškas susitelkimas — kokios nuoširdžios, jaudinančios ir drauge tokios paprastos, strazdeliškos jo kūrinių giesmės! Mes matome kunkuliuojant įvairias žmonių aistras, ir tik sprindis skiria kas prakilnu nuo juokingo — anas giesmes nuo plačiaburnio juoko, net berniškos blevyzgos. Visa ta skalė telpa jame — augšto išsilavinimo europietyje, kuris nepamiršo paprastos kaimo šnekos, galvosenos, darbo ir juoko. Gal giliausias prieštaravimas glūdi jame tarp iškilaus intelekto, augšto skonio, atsižvelgimo ir atjautimo žmonėms — ir nuolat gresiančios prasiveržti aud-

ringos emocinės prigimties. Savo temperamentą, kaip „naravistą" žirgą, jam teko visą gyvenimą su pastanga tramdyti. Jei paleisi vadžias, prasiverš, ištrūks — pridarys bėdos. Berods, visi savyje turime įtampų, o jis buvo kaip plieninis įtemptas lankas. Todėl gal ir buvo jam ankšta — ankšta ne vien miestiškame drabužyje, bet siaurose viso gyvenimo vagose. Jo Alpių ir alpinizmo pamėgimas taip daug sako apie jo ilgesį platumos, viršūnių tyrumo, kur žmogus, atrodo, lieka vienas su savo Kūrėju. Jei ne kalnuose, gal kur prie tyliųjų Kamanų, ar prie Ventos krantų, ar girioje jam buvo lengva alsuoti. O žmonių užgožiančioje maišatyje jis atrodė, lyg nesavas. Persirengęs kažkokiam nebaigiamam gyvenimo maskaradui, bet negana užsimaskavęs.

Ir kartais, kai susikaupdavo daug slėgimų, jis pritvinkdavo, kaip perkūnija, ir jam reikėdavo atsipalaiduoti. Augštasis kelias buvo jo emocingumu prisotinta, virpanti poetinio teatro kūryba. Bet ji, tur būt, jokiam kūrėjui — o ypač tokio romantiškai emocinio tipo, koks jisai buvo — nėra visada prieinama. Todėl ir rašydamas jis kartais būdavo laimingas, o kartais ir paniūręs, nekalbus savaitėmis, nuo visų artimųjų pasišalinęs: vadinasi, nevyksta.

Buvo ir kitas, paprastesnis, visiems pažįstamas kelias atsipalaiduoti: linksmybės ir liūdnybės lašas. Jo lyg reikia žmogui, kad po laikino sušlubavimo pusiausvyra būtų tvirtesnė. Sruoga garsėjo karštais išsišokimais, nuo kurių galėjo nukentėti kas pakliūva — kaltas ir nekaltas. Kartą toks nukentėjęs buvo pats Stalinas, tiksliau — jo ūsuotas portretas, kurį Vilniuje Sruoga puolęs plėšti žemyn pačiame bolševikmečio sunkmetyje.

Būtina paminėti didžiai laimingą Sruogos gyvenimo dalį. Kažin ar jis būtų pats ištvėręs savyje, kažin

ar emocijų chaosas nebūtų užliejęs jo, kaip tvanas (toks jaučiamas jo ankstyvoje lyrikoje), jeigu malonin-gas likimas nebūtų pasiuntęs jam būtiną atsvarą — my-linčią, suprantančią, jį nuo paties savęs saugančią at-svarą. Išmintingą ir jautrią draugę, kuri mokėjo kurti jam aplinką gyvenimui, darbui, kūrybai. Dvare augusi panelė anaiptol nebuvo lepūnėlė, reikalinga pramogų ir prabangos. Mažytė, Sruogai tesiekusi viršugalviu iki peties, Vanda Daugirdaitė - Sruogienė turėjo savy su-kaupusi valią ir tvarkos pajautimą, kurių galėjo vyrui paskolinti. Ji ir duktė sudarydavo jam tą aplinką, tą atmosferą, be kurios vargu ar jis būtų pajėgęs susitelkti savo pagrindiniams, titaniškiems, visų jo dvasinių ir fi-zinių jėgų reikalavusiems kūriniams.

Ne menininkė, o moksliško metodiškumo moteris, istorikė ir pedagogė, Sruogienė pilnai vertino jo kūry-bos jėgą ir vertę ir talkino jam toje srityje, kurioje buvo kompetentinga. Kadangi savo kūrybai jis rinkdavosi Lietuvos praeities epochas, Sruogienė ne tik pati pa-gelbėdavo sutelkti reikalingąją medžiagą, bet prisišauk-davo talkon ir kitus artimus specialistus, ir drauge jie paskaitydavo, atrinkdavo ir pasiūlydavo Sruogai me-džiagą, kuri jam rūpėjo, kuri leido jo vaizduotės ir intuicijos sukurtąjį vaizdą paremti objektyviais duome-nimis. Sruoga atsilygino meile ir švelnumu. Tai liudija ir jo laiškai iš nacių koncentracijos stovyklos pragaro, kurį jis vėliau šiurpiai aprašė *Dievų miške*. Tai liudija ir paskutiniai tragiški jo laiškai draugams Lietuvoje.

Sruoga buvo tokio dinamiško, sakytum — drama-tiško būdo žmogus, kad jis aplinką veikė poliarizuojan-čiai: žmonės tapdavo arba jo draugais, net gerbėjais ir sekėjais, arba negalėdavo jo pakęsti. Abejingumui savo atžvilgiu jisai vietos nepaliko. Jo darbas Lietuvos

kultūrai nebuvo tai tykus kabinetinis kultūrinio pastato lipdymas plytelė po plytelės, — tai buvo nuolatinė smarki kova už visa, kas jam atrodė šviesu ir teigiama, prieš visa, kas pastojo kelią pažangai, prieš — kaip juokais išsireiškiama — „patamsių gaivalus". Tokiems jis negailėjo savo čaižančios plunksnos ir kandaus žodžio. Ir sprendimus pareikšdavo drąsiai, visiems girdint. Tad nenuostabu, kad tie „patamsininkai" jam ypatingos meilės nejautė. Jiems jis buvo ne šviesus patriotas ir talentingas kūrėjas, ne kovotojas už augštesnę savo krašto kultūrą, bet piktas intrigantas, išsišokėlis, savanaudis, arogantas.

O Sruoga ir pats mokėjo ir mylėti, ir neapkęsti. Gyvenimiški įvykiai dažnai esti atsitiktiniai, anekdotiški. Bet ten, kur kalba Sruoga pilnu balsu — jo kūriniuose, ten skamba ir jo didžiulė meilė savo kraštui ir jo geros valios žmonėms, ir jo neapykanta, jo panieka viskam, kas stelbia, nuodija, kas žaloja tos mylimos žemės veidą.

„Apyaušrio Dalios" nedalia. Sruoga savo veikalų beveik niekada patsai viešai neskaitė, nebent šeimos ratelyje, ar tarp artimiausių žmonių. Kūryba jam nebuvo koks metodiškas darbas, kaip, pavyzdžiui, paskaitos ruošimas, ar kokia mokslinė studija — kūryba buvo degimas. Šia prasme jis buvo tikras romantikas, rašė širdimi, be galo intensyviai. Todėl kiekvienas jo svariųjų veikalų buvo kaip kūdikis, kurio likimui jis buvo nepaprastai jautrus. Abejingas, gal net ir be blogos valios mestas žodis aštriai jį žeidė, o supratimas, susižavėjimas gaivino ir šildė.

Henrikas Kačinskas papasakojo man du epizodus. Jam visada labai patikdavo „Milžino paunksmė", ypač

Jogailos vaidmuo. Kartą — kukliai ir nedrąsiai — jis rado progą papasakoti pačiam Sruogai apie savo susižavėjimą, apie savo apgailestavimą, kad toks nuostabus veikalas dar nebuvo radęs tinkamo išreiškimo mūsų scenoje. Ir tada Kačinską nepaprastai nustebino Sruogos reagavimas: gerbiamasis profesorius, didysis dramaturgas nudžiugo kaip vaikas. Vis klausė švitėdamas: — Ar tu tikrai taip manai? Tikrai? — Ir buvo likusią vakaro dalį puikiausios, pakilios nuotaikos.

Kitas atvejas pasitaikė po gal eilės metų Vilniuje. Ar ne paties Sruogos butę buvo svarstomas klausimas — tai buvo bolševikmečiu — kokį veikalą reiktų pastatyti lietuvių meno dienoms, numatytoms Maskvoje. Posėdyje dalyvavo eilė žmonių, tarp jų Krėvė, Vilniaus teatro meno vadovas Romualdas Juknevičius, na, ir pirmaeilis aktorius Kačinskas. Buvo kalbama ir apie seniau parašytuosius lietuvių dramaturgijos svarbiuosius veikalus, taigi, aišku, ir paties Sruogos bei Krėvės. Ir čia Kačinskas pasakė, kad iš aktoriaus taško — visada daugiau entuziazmo sukelia naujas, dar nestatytas, „ne atšildytas" veikalas. Sruoga staiga nepaprastai užsigavęs, įsikarščiavęs ir ėmęs šaukti: — Ar nori pasakyti, kad mūsų lietuviškoje dramaturgijoje visiškai nieko gera nėra, vien tik nevertas dėmesio šlamštas? — Veltui bandęs raminti Krėvė — girdi, Baly, nusiramink, ką gi tu čia purkštauji, Kačinskas to visai nemanė. Bet Sruoga neatsileido ir toliau svarstyti nesutiko. Ir Kačinskas mano — niekada jam to įvykio neužmiršo nei atleido. Seniau ir mėgęs, ir augštai vertinęs, nuo tada buvęs jam itin šaltas. Man rodos, abu tie Kačinsko epizodai rodo tą patį Sruogos — ir ne jo vieno — bruožą: menininko būtiną reikalą jausti savo kūrybos prasmę, būti priimtam, pripažintam. Kai ne-

trukus po to „susikirtimo" Sruoga baigė rašyti savo nuotaikingą „Apyaušrio Dalią", buvau užbėgęs į Sruogų butą. Sruoga ėmęs ir paklausė mane, kas, mano nuomone, galėtų gerai paskaityti veikalą Rašytojų namuos? Nemirktelėjęs atsakiau: — Žinoma, Kačinskas. Jis vienas jau tada puoselėjo raiškųjį skaitymą. Sruoga suraukė nosį ir pramurmėjo: — A, tas diplomatas!.. Kaip dabar pagalvoju, vienintelis ano Kačinsko pareiškimo nusikaltimas kaip tiktai buvo jo nediplomatiškumas, bet tada apie visą incidentą nieko nežinojau. Vėl ilgai negalvojęs, pasiūliau kitą kandidatą: — Gal Siparis? — Tuo metu šis didelio sceninio žavesio aktorius kaip tiktai sėkmingai vaidino kažkokioje komedijoje — itin šiltai ir patraukliai.

Ir buvo Siparis. Nežinau, bet karštai norėčiau, kad ir dar kas nors kitas būtų parėmęs mano neapgalvotą rekomendaciją — kad ne vienas būčiau įklampdinęs Sruogą tokion balon. O pačiam Sipariui teatleidžia Praamžis, kurio pašonėje jis dabar gal sėdi vėlių suolely, kam jisai, po plynių, apsiėmė skaityti negebėdamas!

Rašytojų namuos tada susirinko galią ir sprendimą turintieji, nuo kurių priklausė veikalo pasirinkimas ar nepasirinkimas minėtoms lietuvių meno dienoms. Vargšas Siparis buvo pagautas kažkokios neišaiškinamos panikos — suplukęs, sušilęs, iššokusiomis kakton akimis, jis Sruogos veikalą ne skaitė, bet bėrė lyg žirnius į sieną, be jokios išraiškos ir prasmės. Apie poeziją, apie kokią nors personažų interpretaciją negalėjo būti nei kalbos. Stačiai sakyčiau — tą įvairų, spalvingą, turtingai nuotaikomis besikaitaliojantį veikalą — Siparis nukriuksėjo. Skaitymas aiškiai buvo kančia jam, kančia ir klausytojams. O kokia kančia tai turėjo būti autoriui, galėjau tik spėti. Sruoga, kaip nuo pat pradžių

uždengė rankomis veidą, taip iki galo jų ir neatskleidė.

Pabaigus buvo sunki tyla — po neentuziastingų mandagumo plojimų. Turėjo būti diskusijos, bet niekas neprabilo. Paskum klausytojai, dairydamiesi vieni į kitus padrąsinimo, ėmė kilti iš vietų, šnekėdami ar apie orą, ar kad dabar būtų metas gerkles kiek praplauti.

Man teko girdėti, kad kelias dienas Sruoga stačiai sirgęs — kūnu ir siela. Kiek vėliau, kai „Apyaušrio Dalia" buvo pristatyta Vilniaus teatro kolektyvui, Sruoga jau nepavedęs skaitymo jokiam aktoriui — prisiversdamas paskaitęs pats. Juknevičius tame pat teatre veikalą pastatė — pragarmėjus karui, pasikeitus ir vėl pasikeitus okupacijoms, bene po penkiolikos metų.

Sruoga skaito iš savo poezijos. Tai buvo vienintelis atvejas, kada girdėjau Sruogą patį skaitant iš savo kūrybos, ir jis liko man neužmirštamas.

Proga buvo nedidelis pobūvis Sruogų bute — veikiausiai, kažkada apie 1942 metų vasario antrą — jo gimtadienį. Prie pailgo stalo Vilniaus buto bibliotekoje gal kokie penkiolika žmonių. Prisimenu artimus Sruogų bičiulius, kurie šiltai jį globojo tragiškais, priešmirtiniais metais — daktarą Juozą Nemeikšą ir Mariją Nemeikšaitę, prisimenu muzikologę Jadvygą Čiurlionytę, poetą Kazį Borutą, kaimyną - teisininką Vytautą Mykolaitį, na, ir buvom mes, keli Sruogos studentai.

Vaišių metu kažkas, bene Mykolaitis, bet gal ir ne jis, ėmė prisispyręs raginti Sruogą paskaityti iš savo poezijos. Jisai gynėsi, kratėsi, pirštu rodė į mane — girdi, tegu tasai paskaito (mat, jau dirbau teatre), bet pagaliau nusileido. Čia pat nuo didelės lentynos jam buvo paduotas rinkinys — rodos, *Dievų takais*. Atmenu laukimo tylą, nes visi čia buvo iš Sruogai artimesniųjų

tarpo ir žinojo, kad jisai niekad anapus šeimos ratelio neskaito. O Sruoga vertė knygos lapus, murmėdamas savo aukštaitišku, tarmišku būdu: „Šlamštas. Ir čia šlamštas. O tas — geras eilėraštis!".

Ir ėmė skaityti. Čia noriu įterpti, kad tasai Sruogos nenoras skaityti toli gražu negalėjo būti nepasitikėjimas savo mokėjimu perduoti. Veikiau tai buvo jo kraštutinis jautrumas, baimė susižeisti į abejingumą ar nesupratimą. Poetinė kūryba buvo jam toks intymus atsiskleidimas — tarsi sielos nunuoginimas viešumoj.

Niekada Sruogos tokio nesu matęs, apie kokį nekartą pasakojo Sruogienė, iškeldama jo vieną savotišką psichologinį bruožą: esą, jei žmonių ratelyje buvo kas jo nemėgęs, kas laikęs jį egocentrišku arogantu, — Sruoga, tai jausdamas, pasistengdavęs tą neigiamą nuomonę tarsi pateisinti: iš tikrųjų pasielgdavęs šiurkščiai, užgauliai, iššaukiančiai. O toks niekada nebuvęs namiškių ar šiaip artimesniųjų tarpe. Priešingai, — visada atsižvelgiantis, jautrus.

Skaityti savo poeziją abejingai — lyg kokį rinkinį svetimų, sudėliotų žodžių — jis negalėjo. Ta poezija buvo jausminė, romantiška, kupina labai intensyvių, bet drauge — drumstų, tarsi prieštaraujančių emocijų. Čia pakilimas į kažkokias lyrines dausas, čia sensualumas, žemiškumas. Man asmeniškai jo jaunystės lyrika buvo svetima, pasigedau apvaldymo, formos tam jausminiam, chaotiškam audringumui. Priešingai, jo penkiapėdžiu jambu parašyti scenos veikalai, ypač tokios vietos, kaip monologiški Jogailos arba Kazimiero Sapiegos išsiliejimai, man atrodo, pasiekė didžiulės poetinės galios bei išraiškingumo. Kaip esti lyriniai ir draminiai tenorai, taip, man rodės, Sruoga buvo draminis poetas,

ir ta poezija jo dramose yra tarp augščiausių visos mūsų literatūros viršūnių.

Tą vakarą tačiau Sruoga skaitė savo jaunąją lyriką. Jis nedeklamavo, nepakeitė savo tono į tą dirbtinę, pseudo - įkvėptą gaidą, kuria dažnai pasižymi poetai ir kunigai. Balsas liko įprastinis, žemas, negarsus, nebuvo sąmoningo spalvinimo nei efektų. Bet čia pat, tuoj anapus žodžių, Sruoga laikė užtvenkęs, vos vos beišlaikydamas ją, — milžinišką jausmo srovę, ir rodės, kiekvieną akimirką ji gali pratrūkti ir išsiveržti nebesuvaldomai. Eilėraštin įdėtas — gal pridėtas — išgyvenimas iš karto ligi baltumo įkaitino žodžius, ir jie lyg švietė, žėrėjo, stebino svarumu.

Jis skaitė neilgai. Pasakė — gana, užvožė knygą. O mes visi buvom įspūdžio priblokšti ir tylėjom. Varčiau tada ką tik Sruogos padėtą knygą, šen bei ten paskaitydamas pats sau, ir negalėjau tikėti savo akimis: nuostabioji, taip sujaudinusi poezija buvo vėl palikusi šiuos žodžius, ir jie atrodė ataušę, papilkėję, lyg išblėsę nuodėguliai. Atrodė, jiems įžiebti reikėjo gyvo Sruogos balso — ir tik jo paties. Dažnai pagalvodavau: kas iš man žinomų talentingųjų aktorių galėtų išgauti tą jėgos, tą vidinio degimo įspūdį? Juk čia nepaskaitysi pagal kokias dailiojo skaitymo taisykles, neišsisuksi aktoriškais balso moduliavimais. Reikia visai tikrai, visu savimi atliepti, atskambėti, — vadinasi, reikia tos plačios, sruogiškos dūšios, tos karštos širdies, to vos valdomo temperamento jėgos.

Sruoga ir apie teatro veikalus kalbėdavo, jog jie dar nepilni, dar neišbaigti, kol lieka knygos puslapiuose. Jiems, esą, reikia gyvo žmogaus — personažą pilnai įkūnijąs aktorius, gaivindamas jį savo mintimi, ir jausmu, ir gyvybingumu. Gal kartais šitaip jis išgyveno

ir savo jaunąją poeziją — tarsi improvizacinę medžiagą, reikalingą poeto ar jautraus atlikėjo balso. Tokia samprata lyg aidėtų antikiniais laikais, kada poezija buvo neatskiriama nuo muzikos, kada žodžius lydėjo šokis, judesys.

O kaip dar laukia išsiskaidrinami, įžiebiami didieji Balio Sruogos sceniniai veikalai! Kaip Henriko Radausko žodžiais „marmuras laukė Fidijo, Polikleto...", taip šie veikalai tebelaukia savo teatro — didelio mosto teatro, poetiško, šventiškai pakilaus.

Įkurtuvės. Nuotrupų pabaigai — keli atmintin įsirėžę epizodai. Sruogai išsikėlė iš „profesorių namų", kuriuose drauge su kitais keliais humanitarinio fakulteto dėstytojais jie ilgą laiką gyveno išnuomotame bute, ir persikėlė į savo pačių medinius namus toli Žaliakalnyje, prie švento Antano bažnyčios. Įkurtuvėms pakviesti ir mes, būrelis vyresniųjų studijos auklėtinių. Keturiese susitariam susitikti mūsų studijos palėpėje ir drauge žygiuoti į pokylį.

Turėjo tai būti šeštadienio vakaras, šaltą spalio dieną 1939-tais metais. Išsičiuininę kaip kas pajėgėm, atskubam į universitetą, o čia, ties mūsų rūmais, kažkokia suirutė. Aplinkui vaikšto augaloti mėlyni policininkai su „bananais" rankose ir dairosi, kaip ta lapė į varnos sūrį, į studentus, iš rūmų vidaus užsikorusius ant langų ir šūkaujančius kažkokius maištingus šūkius bei šiaip užgauliojimus tvarkos saugotojams. Įeiti į rūmus mus įleido, bet išeiti niekas negali — griebia kiekvieną ir vedasi į savo būstinę, čia pat už vieno kvartalo. Laikas bėga, mes seniai pavėlavome pas profesorių. Apatiniame rūmų foje pilna besimalančių, mitinguojančių studentų. Kažkas, užkopęs ant stalo, drožia prakalbą

net užspringdamas. Deja, neatmenu, kas tada užrūstino studentiją ir kam prireikė policijos, tik žinau, kad įkliuvom maišatin be jokio nuopelno. Pagaliau, bene jau apie dešimtą valandą, studentų atstovas susiriša telefonu su vidaus reikalų viceministeriu Indrišiūnu ir, nutildęs triukšmą, apskelbia, jog viceministeris užtikrina laisvą išėjimą iš rūmų visiems, kas ramiai nori keliauti namo. Tokį įsakymą jis duodąs policijai. Mes keturiese, dvi mergaitės ir mudu su bičiuliu Tadu, išskubam į Donelaičio gatvę pro šoninį išėjimą — ir tučtuojaus prie mūsų prisistato policininkas. Kviečia užsukti nuovadon. Matom, tas pat ir su kitais, kurie išskubėjo. Mergaitėms tačiau džentelmenas leidžia eiti savais keliais.

Pirmas vaizdas nuovadoje gera nežada: sėdi ant suolo vaikinas, visa galva subintuota, jį guodžia mergužėlė. Visą būrį mūsų veda pro šalį gilyn, į kiemą, laiptais žemyn į kažkokį ilgą pastatą. Koridorius, eilė sunkių durų. Nuo vienų policininkas atrakina didžiulę, girgždančią spyną ir sako: „Prašom — į pirmą klasą!" Į išvietės didumo kamarėlę sugrūda kiek telpa — gal kokius aštuonis mūsų, ir aš lieku nuo Tado atskirtas. Atrodo, nieko nedėtų yra ir daugiau. Vienas nelaimės draugas susirūpinęs, kad jam nesutrukdytų egzamino — jis visą dieną kalęs savo mediciną skaityklos salėje, net nežinojęs, kad čia aplink kažkas dedasi, išėjęs tik biblioteką uždarius — ir va, nuovadoje. Kitas — net ne studentas — tik gretimon valyklon buvo užšokęs drabužio atsiimti — ir jis, kaip aš, buvo pasiruošęs smagesnėn kompanijon.

Po geros valandos mus nutildo vėl ėmusi girgždėti spyna. Atidaręs duris policininkas klausia, ar yra čia toks Blekaitis? Sek mane. Esu. Einu. Visi sužiūro į mane keistais žvilgsniais — nežino, ar pavydėti, ar už-

jausti. Bala gi žino, kur veda. O įveda į viršininko kabinetą — po mūsų „pirmosios klasės" jis man pasirodė nepaprastai erdvus ir dailiai įrengtas, su dideliu kilimu. Už rašomojo stalo — pats viršininkas, rimtas, bet nebaisus. Už ką pakliuvęs? Trumpai paaiškinu nesusipratimą. Mano istorija atitinka ir jo informacijoms. Mat, skambinęs profesorius Balys Sruoga, prašęs mane paleisti, kaip jo svečią.

Su dideliu palengvėjimu išeinu į šaltą naktį — ačiū kolegėms, aišku, tai jos papasakojo apie mūsų suėmimą. Apsidairau Tado — nematyt, gal jau anksčiau išleido, ir leidžiuosi į kelią tolimą, bet mielą. Tur būt, jau netoli ir vidunaktis, kai pagaliau pasiekiu naująjį Sruogos namą, bet veltui baiminuos vėlumo — ten pati linksmybė ir smagumas. Pasitinka mane triukšmingai. Monika Mironaitė sušunka savo sidabriniu balsu — „Politinis kalinys grįžo iš kalėjimo!" — ir puola man į glėbį. Malonesnio išlaisvinimo negali norėti.

O namai įkurtuvėms paruošti originaliai, su visokiais kampeliais bei užrašais, su lietuviškais motyvais. Viename kamputy — bene alaus statinaitė su užrašu „Rambynas". O kur miega Sruogų gimnazistė duktė Dalia su kažkokiom draugėm, ant durų parašas — „Rūtelių darželis", ir įėjimas, atrodo, neskatinamas. Ant stalo, prie kurio jau niekas nesėdi — lietuviški moliniai ąsočiai su užsieniniais tauriais gėrimais.

Po kiek laiko apšilęs stoviu viename buto kampelyje su kavos puoduku rankose prie mažo stalelio, prie kurio sėdi išsipuošusi ilga žydra suknele studijos kolegė, su kuria turėjome drauge keliauti, priešais — neatmenu kuris vaikinas. Šnekučiuojamės. Staiga kažkas iš užpakalio kad griebs mane už pakarpos, kad stums į tą mergaitę, ir aš su visa kava kaip ilgas užvirstu

ir ant jos, ir ant staliuko, kol išsitiesiu ant grindų. Jos dangiška suknelė sulaistyta ir savo, ir mano kava. Pakeliu galvą — kas tas mano priešas? Ogi stovi Sruoga kaip kalnas, pakibęs viršum mūsų, ir smagiai kvatojas. Pajuokavęs!

Padeda atsikelti ir vedasi mane prie didžiųjų skobnių su anais ąsočiais. Sako, dabar mudu išgersime. Įsipilam į taip pat molines taureles kažko kvapaus, bet nespėjame nė kilstelėti, kai iš kito šeimininko šono atsiranda ir šeimininkė. Visai nepakeltu, bet tokiu balsu, kuriam neprieštaraujama, pasako: „Baly, tau jau gana". Pažiūri į mane Sruoga tragišku kankinio žvilgsniu — net pagailo, be žodžio nuleidžia savo negertą taurelę ir be žodžio nueina laiptais į viršų, į miegamąjį. Tą vakarą šeimininko daugiau ir nebematome. Tik vėliau, galvodamas apie Sruogą, pilnai supratau, kaip labai mano profesoriui reikėjo tos drausmės gyvenime, kaip reikšmingai žmona pagelbėjo jam išvystyti savy ir realizuoti savo didžiulio talento galimybes, kurioms kai kada grėsė jo paties būdas.

O kiti to vakaro kaliniai? Vėliau girdėjau, kad paryčiu policija sukrovė juos į sunkvežimį, pavežino kokius devynis kilometrus iki Garliavos ir paleido ant plento — pėstute grįžti į Kauną. Atseit, maištaujančiai studentų dvasiai atvėsinti.

Išleistuvės. Tą vakarą be galo sunku papasakoti. Jis susidėjo ne iš įvykių, bet iš atmosferos, iš nuojautų, ir jo prasmė — mano paskutinio susitikimo su mylimu mokytoju, tarsi jo dvasinių išleistuvių prasmė — paaiškėjo tiktai vėliau.

Nuo įkurtuvių Sruogų namuose Kaune, — kur dabar įrengtas jo vardo muziejus, — tebuvo prabėgę kele-

ri metai. Bet kokie metai! Žlugo Lietuva, prie kurios kultūrinio rūmo statymo taip daug ir įvairiai buvo prisidėjęs Balys Sruoga — ne tik, kaip profesorius, poetas bei dramaturgas, bet kaip idėjų žmogus, įkvėpėjas, organizatorius, sumanytojas. Įsiveržė teroras iš rytų, po metų su karu jį išstūmė kito plauko teroras iš vakarų. Iš visų pusių murkdomi, klaidinami, kas trumpam patikėję vieno šūkiais, kas kito, ir bematant nusivylę, mes mokėmės „gyventi ant ugniakalnio briaunos". Profesorius Sruoga mėgo cituoti šiuos Nietzschės žodžius.

Karo meto tamsoje, šaltyje, nepritekliuje, pusbadžiu teprasimaitindami, Vilniuje mes vis dėlto jutome savy to miesto grūdinančią globą. Kiekvienoje jo kertelėje veidas veidan susitikdami su praėjusiais amžiais, su savo žemės didybės ir smukimo paminklais, mes širdy žinojome, jog viskas praeina, triumfai ir marai, o neužgesinama Lietuvos gyvybė vis išlieka — išliks ir dabar. Ir nepaisant visų bėdų, eilinis dienos gyvenimas bėgo savo vaga — skurdome tik kūnu. Vidumi atsisakydami pasiduoti nevilčiai, kiekvienas dirbome savo darbą, o laisvalaikių užtekdavo ir smagiam draugiškam pabendravimui, ir menui, ir meilei.

Sukrečiančių, dvasią gniuždančių įvykių, be abejo, netrūko — tokių, kaip bolševikų prieš pat karą masiniai žmonių trėmimai; kaip netrukus po to vokiečių varomos sunaikinti tylinčios senių, moterų, vaikų minios; kaip nacių nepavykusi mobilizacija ir įsiutęs kerštas — senojo Vilniaus universiteto uždarymas, su barbariškais senųjų užrašų prie durų sudaužymais, laboratorijų sunaikinimais.

Bet tą 1943 metų kovo pradžios sekmadienį kokio ypatingo smūgio nebuvo. Po tradicinio sekmadienį simfoninio koncerto Filharmonijos salėje išėjome su

draugu į gatvę, keisto nerimo slėgiami. Buvo toks jausmas, lyg yra kažkokia svarbi pareiga, kurią turi tuč-tuojau atlikti, bet — kaip esti sapne — nežinai ką. Ir baisiai neramu — žinai, kad vėluoji. Pasiskundžiau draugui — o tai turėjo būti Džonis, arba Vytautas Aleksandras Jonynas, istoriko sūnus, — ir jis prisipažino kažkokiu panašiu nerimu. Po ilgesnių svyravimų, nerasdami sau vietos ir nepajėgdami ramiai grįžti namo, nutarėm užsukti pas Sruogus. Lankydavomės ten neretai ir kaip Sruogos studentai, ir — nors jautėmės „smarkiai vyresni" — kaip Dalios ir jos draugių būrelio kompanijonai.

Tauro gatvės 21-mo numerio namai kalvos papėdėje yra visai arti Lukiškių aikštės ir didžiulio, nejaukaus, pilko pastato, savo langais spoksančio į aikštės plotą, kuriame kadaise Muravjovas korė 1863 metų sukilimo didvyrius. Pastate buvo anksčiau įsirengęs sovietų NKVD, o dabar jį buvo perėmęs nacių Geštapas. Galvojant apie paskutines Sruogos dienas karo meto Vilniuje, sunku neprisiminti ir grėsmingo pastato, pro kurį jis bus išėjęs.

Kopdami su draugu į antrąjį augštą, aplenkėme didelio Sruogos draugo Vinco Krėvės butą. Prisiminė, kaip pas Krėvę bute laikiau dramaturgijos egzaminą ir kaip jis, braidydamas po gilų kilimą savo turkiškomis, riestais galais šlepetėlėmis, rodė nykščiu į lubas ir ironiškai klausė, atsakymo nelaukdamas: „O tas, kaip jisai tenai vadinasi — Balys Sruoga, — ar moka dramas rašyti?" Žinoma, nemoka, nes rašyti reikia, kaip Ibsenas, arba kaip Sofoklas, bet ne kaip tas — kaip jisai tenai vadinasi — Šekspyras. Du dideli kūrėjai ir nuoširdūs draugai, bet gal generacijos tarpas bus paveikęs,

kad *Šarūno* bei *Skirgailos* autoriaus ir *Milžino paunksmės* poeto estetinės pažiūros gerokai skyrėsi.

Į tas pat Sruogų duris linksmesnėje nuotaikoje buvau kartą pabeldęs drauge su aktorium Mečiu Chadaravičium. Buvo tada spindintis pavasario rytmetis — gal kokia penkta valanda, ir mes, saujelė teatro žmonių, buvome begrįžtą iš kažkokio pasilinksminimo, susispietę aplink savo vadovą Romualdą Juknevičių. Jis ir pasiuntė mudu į viršų — paklausti, ar negalėtume dabar užsukti vizitui? Pats gudriai susilaikė nuo užklausimo. Sruoga su chalatu atidarė duris ir rimtai, bet nepiktai pareiškė, kad taip, apsilankykite, vyrai, tik ne tokiu metu. Ir uždarė duris, o Mečys Chadaravičius, suvaidinto siaubo išraiška veide, iškišęs kaip smaugiamas liežuvį, minkštai sėdosi ant grindų. Vėliau kažkokia proga bandžiau atsiprašyti už tą vizitą, bet Sruoga tiktai ranka numojo — neverta minėti, pasitaiko.

Šiuo kartu mudu su Džoniu atėjome padoriu laiku, blaivutėliai, ir buvome maloniai priimti. Bet netrukus pajutome, kad ir čia jau įsibrovusi ir stačiai ore kybo ta pati nejauki, nerami nuotaika, kokia buvo ir mus apgaubusi. Sėdėjome prie apvalaus stalelio prie arbatos, bandėme šnekučiuoti neatsimenu apie ką, bet kalba visiškai nesiklijavo, ir sunki atmosfera prieš mūsų visų valią ėmė vis labiau troškinti. Dalia nustebusi žiūrėjo į mūsų nutilusius veidus, Sruogienė vienintelė bandė megzti kokį pašnekesį, o Sruoga sėdėjo toks, kokio niekada prieš tai nebuvau matęs: jau ne vien nelinksmas ar paniūręs, bet tarsi milžiniškos nelaimės sukrėstas. Jo rimtas veidas atrodė tarsi pritvinkęs nebeišreiškiamo sielvarto. Lyg būtų ką tik palaidojęs kažką brangiausią — arba grėsė mirties pavojus, kurio pašalinti buvo neįmanoma.

Išėjome su draugu atgal į tamsų Vilnių ir klausėme vienas kitą: — Kas gi čia? Koks debesis virš mūsų galvų pakibęs?

Atsakymo, deja, ilgai laukti neteko: sekantį kartą užbėgęs į tą butą, žinojau jį, tą skaudų atsakymą. Kaip ir eilė kitų lietuvių patriotų, daugiausia — visuomenėje vadovaujančių asmenų, kultūrininkų, jis buvo nakčia uniformuotų geštapininkų suimtas ir išsivestas jų sukurton tamson. Vėliau, iš Stutthofo koncentracijos stovyklos glūdumos, jisai rašė laiške žmonai ir dukrai, kad jis didžiuojąsis, būdamas „garbės įkaitu už savo tautą". Mat, naciai buvo paskelbę lietuvius esant „Ehrenhaeftlinge".

Kai 1944 metų spalio 16-tą dieną iš Liepojos uosto į Dancigą išplaukia laivas, jame tarp vokiečių kareivių ir latvių pabėgėlių prisiglaudžiame ir mes, būrelis lietuvių. Sruogienės pagrindinis veržimasis — būti ten, kur tebėra įkalintasis vyras. Bet karo banga rieda atgal. Iš varomų kalinių kolonos atsiskyręs, leisgyvis nukritęs į sniego pusnį, Sruoga lieka fronto atskirtas. Sovietams užėmus rastas, jis grąžinamas Lietuvon — į butą, kuriame nebėra žmonos ir dukters, į siaubingus pokario teroro metus, į nykią vienatvę.

Jo sveikata palaužta, ir kitą spalio 16-tą dieną, lygiai po trejų metų nuo šeimos išplaukimo Vokietijon, nustoja plakusi ta didelė, nerami, tragiško likimo paženklinta širdis.

1972 m.

MIESTAS WARRAGAMBOS AKIM

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

tarpduriuose
skaitom Voznesenskį
nekantri gatvė šaukianti
vardais
nėra laiko
prisėsti
rėžiasi grąžtai
viduriu
miesto
Warragambos akim
medžius ir medžius
glėbiais
kad dainuotum

DURIS JŪRON NEUŽMIRŠT

į tylą įsiklausęs užmiršai
ugnis arti
sudegins tavo burną balsą
lietaus mėnesiui ilga kelionė
dienas tamsėjančias kaip kambarius
vėdinam veiduose ieškom nemeluoto
kad neuždust
žemei ryto vėsumas
ir duris jūron neužmiršt

ir ką sodinsim
ir ką gi sodinsim
dar nepažįstamoj
kad atgytų

raudonais tiltais
perbėga
saulė
pritaškius
ežerus mėlyno dangaus
medis
vakar sodintas basom per pievą
jauną debesiuką užsimetęs
lauke daigai

giliai dienoj magnolija
gegužio sąsiuvinius saugo
kaip šviesūs atradimai žodžiai
laimingi
Gallico vaikai antradienio rožynuose
vaikosi saulę h o w m a n y w i s h e s
c a n y o u w i s h i n a d a y
mes valgom žemės riešutus
ir stebimės
kad taip šviesu augštai platanuose
tavo burna kvepia vasarom

ŽODŽIAI KAIP SALOS

Žodžiai kaip salos.

Rytais. Prie jūros.
Braido mergaitės
Lieknai nudegę
Akim plasnojančiom
Mergaitės
ar
žuvėdros?

Intervalas B — refleksas nr. 1 (aliuminis, 9" x 12")

ELENA KEPALAITĖ

kilusi iš Vilniaus. Menu pradėjo domėtis Vokietijoje. Emigravusi į Australiją dirbo tapyboje ir priklausė Australijos Modernaus Meno Draugijai. Vėliau studijavo skulptūrą Ontario College of Art, Toronto, Kanadoje, o persikėlusi į New Yorką 1961 m. Brooklyn Museum Art School, skulptūros skyriuje. Dalyvavo parodose Jersey City Museum (1970), Silvermine Guild of Artists Annual (1969), Pennsylvania Academy of Fine Arts (1968). Turėjo individualias parodas Phoenix Gallery (1970 & 1972) ir Brooklyn Museum (1964). Be to darbais atstovaujama Pennsylvania Academy of Fine Arts ir University of Massachusetts rinkiniuose. (Foto: V. Maželis)

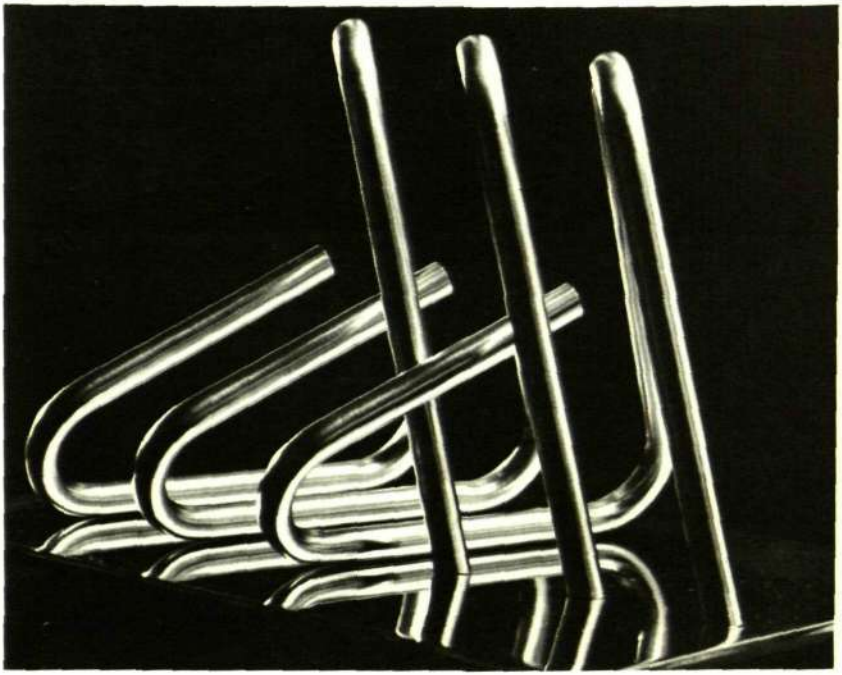

Intervalas B — refleksas nr. 2 (aliuminis, 9" x 12")

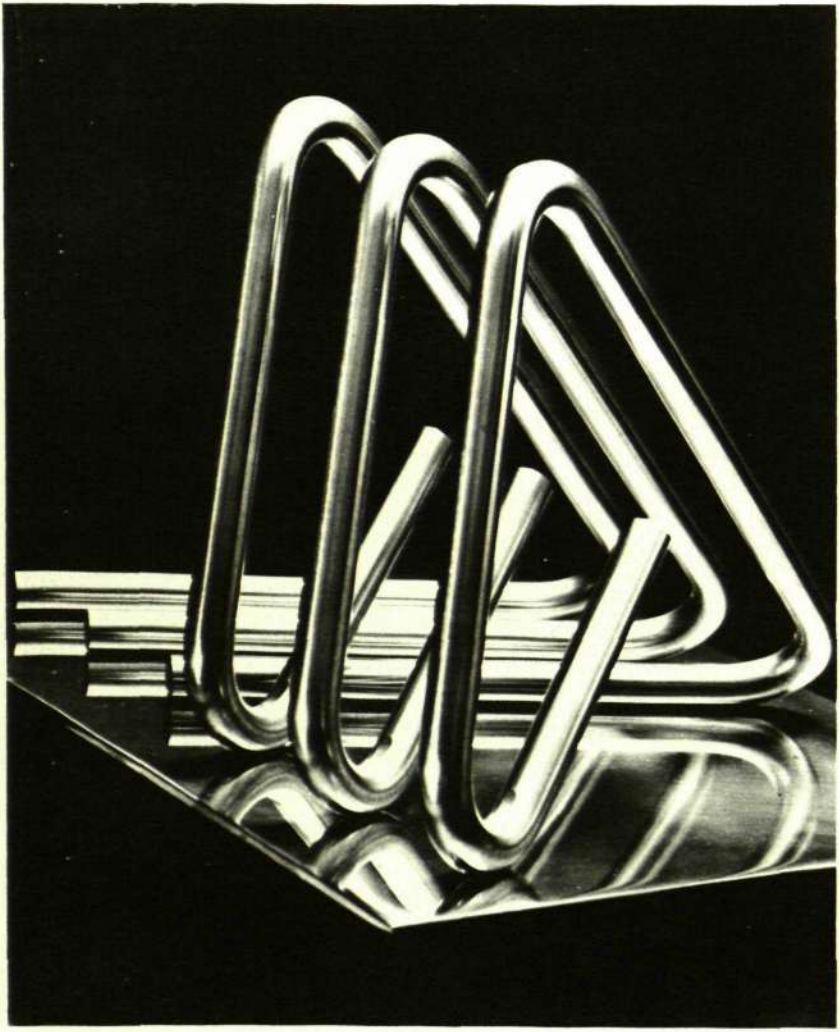

Intervalas C — refleksas nr. 1 (aliuminis, 12" x 16")

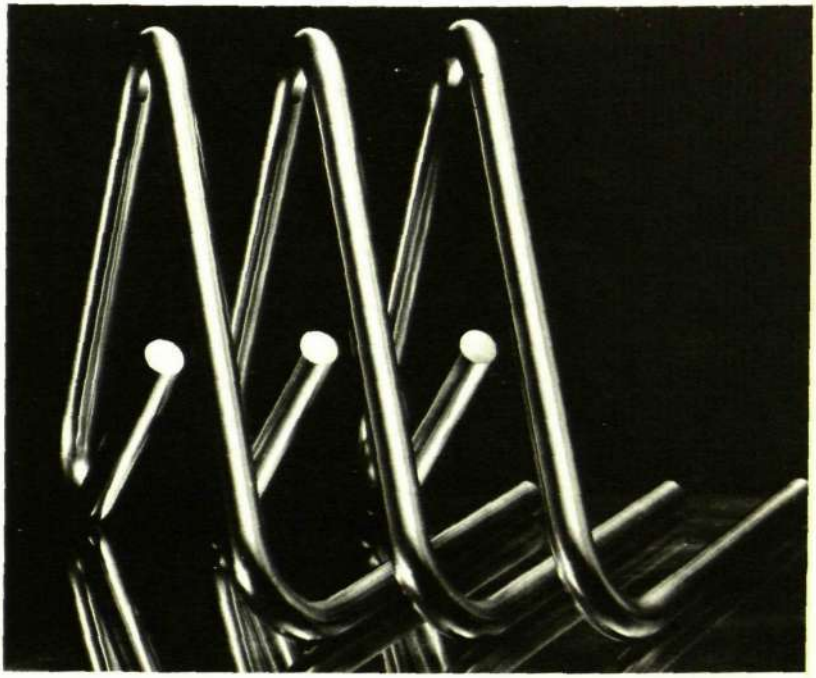

Intervalas C — refleksas nr. 2 (aliuminis, 12" x 16")

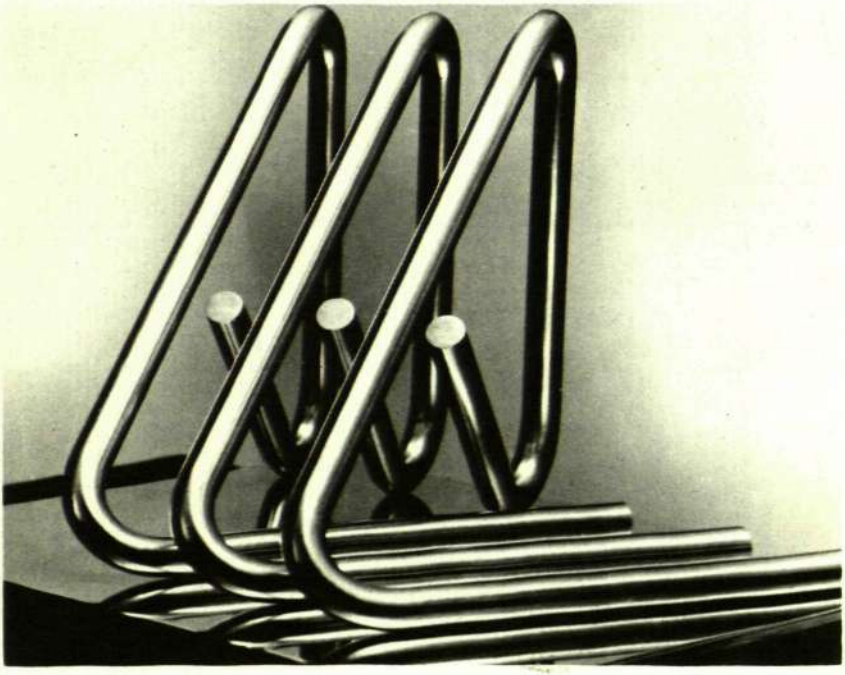

Intervalas C — refleksas nr. 3 (aliuminis, 12" x 16")

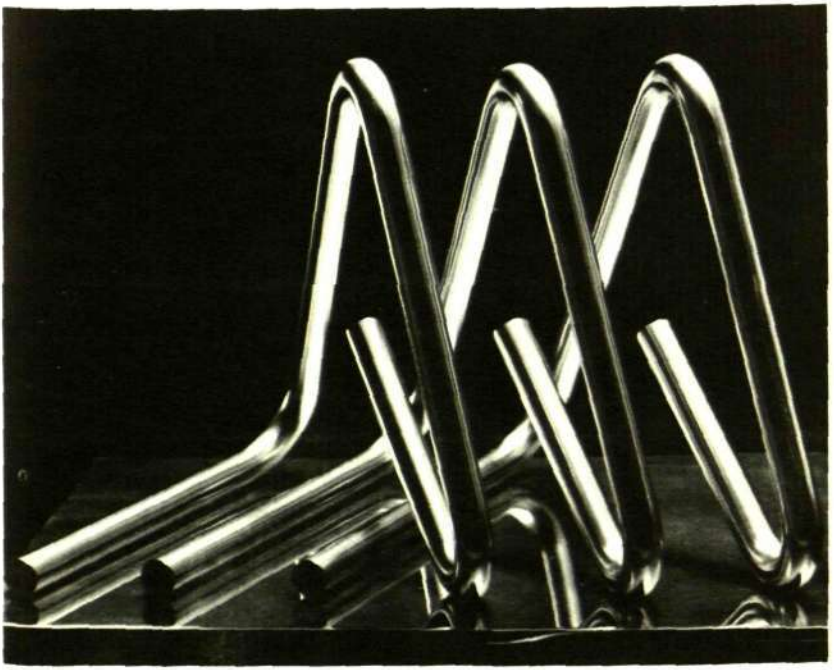

Intervalas C — refleksas nr. 4 (aliuminis, 12" x 16")

KAUKAI IR AITVARAI

Pirmoji dalis: *kaukai*

A. J. GREIMAS

I. *KAUKO* KILMĖ IR JO GYVENIMAS

1. *Kaukas ir aitvaras*

Kad šių dviejų naudos saugotojų ir turto nešėjų sumaišymas nėra XIX-to amžiaus, laikotarpio, kurį galima laikyti „folkloriniu", faktas, įrodo ir šis Praetorijaus tekstas, kuriame autorius jau XVII-tame amžiuje jautė reikalą precizuoti pagrindinius bruožus, leidžiančius atskirti *kauką* nuo *aitvaro*:

> Jetziger Zeit nennen die Nadraver diese Barzdukkas auch Kaukuczus, die sie obigermassen beschreiben und halten davor, dass sie den Leuten Getreydicht und Reichthump zuschlappen; jedoch dass sie diese von Aitwars, den man hie sonsten Alf heiszt, unterscheiden und zwar
>
> (1) wegen der Wohnung. Den die Barsdukai wohnen unter, der Aitwars aber über der Erden;
>
> (2) wegen ihrer Gestalt. Diese Barzdukken sind als Menschen anzusehen der Aitwars aber als ein Drach oder grosse Schlange, dessen Kopf feurig;
>
> (3) Die Bezdukken thun den Leuten, wo sie sich aufhalten, keinen Schaden, sondern bringen ihnen Nutzen, der Aitwars aber bringt ihnen auch Schaden. (. . .)
>
> (4) Die Speise ist auch verschieden, den Kaukuczen geben sie Milch, Bier, oder ander Trinken,den Aitwars aber muss von dem Gekochten oder Gebratenen und zwar das Erste, wovon sonsten keiner was geschmeckt hat, gegeben werden.[1])

Prabėgomis pažymėjus, kad *kaukai* Praetorijaus tekste yra vartojami daugiskaitoje, tuo tarpu kai *aitvaras* yra pastoviai laikomas vienaskaitine dievybe, galima užregistruoti sekančias dvi šias dievybes skiriančias opozicijas:

(1) *kaukai* yra *chtoninės* būtybės, tuo tarpu *aitvaras* yra *orinė* būtybė;

(2) *kaukai* yra antropomorfinės būtybės, o *aitvaras* — zoomorfinė būtybė (slibinas arba gyvatė);

(3) *kaukai* yra geradarės būtybės, o *aitvaras* yra sudėtinga, drauge geradarė ir blogadarė, būtybė;

(4) *kaukai* maitinasi *žaliu maistu* (daržoviniais arba bent vegetariniais valgiais), kai tuo tarpu *aitvaras* — *virtu* arba *keptu* maistu.

Turint galvoje šitus pagrindinius skirtumus, pastebėtus XVII-me a., galima dabar peržiūrėti vėlesniuosius (XIX-XX a.) etnografinius duomenis, norint patikrinti, kiek jie patvirtina ankstyvesniuosius tekstus, kiek jie, iš kitos pusės, atneša naujų paaiškinimų ir eventualių perspektyvos išplėtimų. Tuo tikslu mes pirmučiausia tyrinėsime kiekvieną iš tų dievybių atskirai, jas vėl iš naujo palygindami tik abudu atskirus aprašymus atlikę.

2. Chtoninė *kaukų* kilmė

Pirmasis argumentas, tinkamas panaudoti *kauko* chtoninei kilmei pagrįsti yra leksikalinio pobūdžio. Visa eilė sufiksinių vedinių, susigrupavusių apie bendrą šaknį *kauk-* : *kaukolas*, *kaukolis* ir *kaukuolys* reiškia sudžiūvusios ar sušalusios žemės grumstą (*Lietuvių kalbos žodynas*), kaip ir denominalinis veiksmažodis *kaukuoti*, reiškiantis „daužyti grumstus" (L. k. ž.).

Analogijos būdu gauta pirmoji *kauko* figūra atitinka kai kurioms jo reprezentacijoms: „kaukas yra didumo kaip dvi kumšti, toks gubulas" (*L. k. ž.*, Štk.).

Prie to prisideda dar kitos žodžio *kaukas* prasmės ir jo vediniai: *kauku, kaukeliu* ar *kaukoru* vadinama tam tikra rūšis kvepiančių šakniavaisių (Mandragora officinarium). *Kauko šukomis* savo ruožtu vadinamas augalas, savo išvaizda primenantis penkių pirštų konfigūraciją; jo magiškoji galia, tarp kitko, turi ryšio su požeminiu pasauliu: „susišukuok jom ir nei trupinėlio nenulaužk — kur kas žemėj padėta žinosi;..." (*L. k. ž.*, Trgn.).

Faktas, kad *kaukų* pastovi buveinė yra požeminė, išaiškina ir namų šeimininkių, norinčių turėti kaukus savo namuose, vartojamas magiškas priemones: „jos darydavo iš vieno siūlo skraistes ir jas užkasdavo žemėse po namų kampu".[2])

Pasiremiant šiais pirmaisiais leksikaliniais ir ritualiniais duomenimis, galima be ypatingų abejonių priimti, kaip jiems neprieštaraujantį, ir E. Gisevijaus[3]) mitinį pasakojimą apie *kaukų* prigimtį, pagal kurį karaliaus sūnus Drąsus, veltui bandęs išmokti modeliuoti žmonių ir žvėrių figūras, vieną gražią dieną pastebėjo, kad kažkas ėmė judėti molio gabale, iš kurio jis norėjo nulipdyti plėšrių žvėrių grupę, ir kad pagaliau iš molio išsirito daugybė kaukų, jų karaliaus vedamų, kurie, žemai nusilenkę prieš jį, tučtuojau dingo.

Savaime suprantama, kad *kaukai*, gimę iš žemės, savo gyvenviete pasirenka dažniausiai rūsius ir svirnus; o jei kartais manoma, kad jie gyvena taip pat pastogėse ir kluonuose, šitas gyvenvietės perkėlimas gali būti lengvai išaiškinamas arba jų, kaip grūdų ir

šieno tiekėjų funkcijos įtaka, arba jau vėlyvesniu jų sumaišymu su *aitvarais*. Tačiau *kaukai* toli gražu nėra, pagal savo prigimtį, namų dievybės.

3. *Kaukai* ir *barstukai*

Ir iš tiesų atrodo, kad dar prieš jų sutartį su žmonėmis, *kaukų* (arba, diminutyvine forma, *kaukučių*) gyvenvietė buvo miškas. Leksikaliniai duomenys čia dar kartą padeda susidaryti pirmąjį įspūdį. Štai, pavyzdžiui, kai kurių rūšių grybai arba jų grupės vadinami sudėtiniais žodžiais, turinčiais elementą *kaukas: kaukogrybis* yra tam tikra grybų rūšis (Phallus impudicus); *kaukatiltis* reiškia vietą, kurioje randama daug grybų; *kaukaratis* reiškia grybų grupę (*L. k. ž.*): „An kaukaračių nekurk ugnies — gal kaukeliai dar ateis vakaroti" (Trgn.).

XVI-o ir XVII-o amžių etnografiniai šaltiniai, nors ir patvirtindami miškinį *kaukų* pobūdį, drauge įveda ir painiavas, kylančias dėl *kaukų*, iš vienos pusės, ir *barstukų*, *barzdukų* ir *bezdukų*, iš kitos pusės, sinonimijos. Praetorius dar kartą bando nustatyti griežtus skirtumus tarp vienų ir kitų:

> Einige Nadrauer haben auch einen Unterschied unter den Kaukczys und Bezdukkus. Diese wohnen eigentlich in den Waldern unter den Baumen, die Kaukuczei aber in den Scheunen, Speichern, auch Wohnhäusern. Beide aber nennen sie doch Barzdukkus, weil sie auff eine Art, zu mahlen was den Barth betrifft, gestalt seyn.[4])

Atrodytų, kad vienas bendras *barzdukų* pavadinimas apjungia ir *kaukus*, gyvenančius prie žmonių, ir *bezdukus*, miškų gyventojus.

Žodis *barzdukas*, gyvas dar ir modernioje lietuvių kalboje, ypatingų sunkumų nesukelia. Kiek sunkiau priimti Praetorijaus aiškinimą, kad šių chtoninių nykštukų barzdota išvaizda motyvuoja jų pavadinimą. Tuo tarpu, atrodo, kad niekas — nebent gal tik visai suprantamas noras juos priartinti prie jų germaniškų giminaičių — neleidžia *kaukams*, jų primityvioje stadijoje, prikergti barzdas: jų bendros formos pagalba identifikavus juos su žemės grumstu, reikia ir toliau progresyviai bandyti atstatyti jų figūratyvinę išvaizdą, daug primityvesnę, mažiau išbaigtą, mažiau žmogišką, daugiau tolimą nuo konvencionalinės europinės nykštukų reprezentacijos.

Priešingai, *barzdukų* vardas mums atrodo lengvai suprantama reinterpretacija — dėl žodžio „barzda" fonetinio artumo — kito jų vardo, *barstukai*, minimo beveik visų XVI-o ir XVII-o amžių autorių (Lasicius, Strijkowski, Sudauerbüchlein, Hartknoch). Štai, pavyzdžiui, Lasicius, iš arti sekdamas Maletių, kalba apie „Barstuccas, quos Germani Erdmenlin, hoc est, subterraneos vocant"[5]) ir kurie, pagal jį, yra dievo *Putscetum* tarnai; žmonės kreipdavosi į šį dievą maldaudami, kad jisai jiems atsiųstų „Barstuccae, quibus in domibus ipsorum viventibus, credunt se fieri fortunatiores"[6]). Nors šio žodžio etimologija ir atrodo netikra (į jį galima būtų žiūrėti kaip į deverbalinį daiktavardį, išvestą iš *berti*, ir iš jo dažnybinės formos *barstyti*, kurie savo keliu, truputį metaforizuojant, leidžia įsivaizduoti „turtų dalinimo, barstymo" reikšmę), visi tekstai, atitinką laikotarpį tarp didžiosios tautinės religijos ir „degraduotų" liaudies tikėjimų, sutartinai liudija, kad:

(a) barstukai priklauso nuo jiems hierarchiniai augštesnio dievo;

(b) tas dievas — kurio vardą mes laikinai rašome, pagal Lasicių, kaip *Putscetum* (lot. galininke) — gyvena, drauge su bastukais, po šeivamedžiu (Sambucus);

(c) jam (arba jiems) aukojamos aukos susideda iš duonos, pieno ir alaus;

(d) maldomis į *Putscetus* prašoma, kad barstukai būtų pasiųsti pas žmones ir neštų jiems naudą ir laimę.

4. *Kaukai:* vartotojai ir tiekėjai

Jų prigimties nepakeičia tai, ar maisto produktai yra patiekiami dievui *Putscetus* kaip aukos, ar jie tiesiog paduodami prijaukintiems *kaukams* kaip valgis: išskyrus alų — kuris, kaip žinoma, yra apeiginis gėrimas, — tai vis natūralūs žemės produktai, būtent, žemdirbystės produktas — duona, ir gyvulininkystės produktas — pienas. Būdami *žali* ir augalinės prigimties, jie, kaip matėme, yra priešpastatomi *virtiems* gaminiams, kuriais maitinasi *aitvaras.*

Vegetariniai vartotojai, *kaukai* yra drauge ir žemės produktų tiekėjai: jie daugina javus (lygiagrečiai su jų pačių suvalgoma *duona*), ir šieną (lygiagrečiai su jų išgeriamu *pienu*); jei jie kartais atneša drabužių, ši jų dovana, priklausanti kitai, skirtingai veiklos sferai, atrodo jau žymiai vėlyvesnės kilmės. Priešingai negu *aitvaras*, kuris, dėl jo funkcijų sinkretizmo su kaukų funkcijomis, gali atnešti tas pačias gėrybes, kaukai niekados neatneša pinigų. *Kaukai* tokiu būdu visai aiškiai pasireiškia savo kaip tarpininkų rolėje,

veikdami abipusių mainų tarp žemės ir žmonių struktūros rėmuose.

Turto *tiekėjų* sąvoka, vėlesniame laikotarpyje naudojama, norint apibrėžti pagrindinę šių dievybių funkciją, labai netobulai teatitinka *kaukų modus operandi*. Priešingai negu *aitvaras*, kuris tiesioginiai pristato gėrybes, jas perkeldamas erdvėje, kauko atnešto šieno šapelio ar kelių grūdų pilnai pakanka užtikrinti niekad neišsibaigiantį turtą. *Kaukas* atneša ne kokį nors medžiaginį turtą, o vadinamąją *skalsą*, kuri gali būti apibūdinama, kaip vartojamojo daikto mitinė savybė, kurios dėka jis arba visai nesusivartoja, ar susinaudoja tik labai iš lėto. Kai šiandien, pavyzdžiui, sakoma, kad sužiedėjusi duona yra *skalsi*, tai reiškia, kad galima jos valgyti iki soties ir vistiek jos dar daug liks. Taip pat, „skalsink, Dieve!" yra optatyvinė kreipimosi formulė: ja prašoma Dievo, kad valgomas maistas niekados neišsibaigtų.

Kalbant apie *kaukus*, sakoma, kad jie yra „naudos skalsintojej"[7]),arba, dar aiškiau, kad *kaukas yra skalsas*[8]), kad jis pats yra tas vartojamų daiktų savo esencijoje pastovumo principas, ta jų savybė, kuri juos daro neišsisemiančiais. Kaip ir žemė, iš kurios jis kilęs ir kuri gausiai dalina savo gėrybes, nepailsdama ir neišsisemdama, *kaukas* yra jos energetinės prigimties nuolatumo manifestacija.

5. Mitologinis *kaukų* įrėminimas

Ką tik cituotas Praetorijaus tekstas sukelia dviejų rūšių sunkumų: jis iškraipo *barstukų*, mūsų nagrinėjamų dievybių, bendrinį vardą, paliudytą daugelio XVI-o ir XVII-o amžių autorių, jo vietoje pasiūlyda-

mas lengviau išaiškinamus *barzdukus*, priartinančius juos prie germaniškųjų Erdmännlein; bet, iš kitos pusės, jis drauge įveda *bezdukus*, skirtingus nuo *kaukų* — naminių dievybių, vadindamas šituo nauju vardu tas pačias būtybes tol, kol jos gyvena miške.

Visi šie autoriai (Maletius, Lasicius, Praetorius, Sudauerbüchlein) sutartinai teigia, kad *barstukai* (Praetorijui — *barzdukai*) ir jų globėjas dievas *Putscetus* gyvena po *šeivamedžio* krūmu.[9])Praetorijus net paaiškina, kad šis medis, ar greičiau krūmokšnis, dar kitaip vadinamas *bezdu*, faktas, kurį patvirtina moderniškoji leksikografija, su tuo skirtumu tiktai, kad dvi bezdų rūšys: viena — *Syringa*, skaniai kvepianti, ir kita — *Sambucus*, skleidžianti nemalonų kvapą, dažnai sumaišomos ir vadinamos vienu ir tuo pačiu vardu (*L. k. ž.*). Mus domina tik ši antroji rūšis, auganti miškuose, o tos pat šeimos vediniai: veiksmažodis *bezdėti* ir daiktavardis *bezdalas* kaip tik patvirtina *bezdo - sambucus* kvepėjimo pobūdį.

Šie duomenys išaiškina *bezduką*, miškinį kauko parasinonimą, šitaip vadinamą drauge ir pagal jo buveinę — šeivamedžio-bezdo krūmą — ir pagal jam charakteringą nemalonų kvapą.[10]) Prisiminę, kad žodžiu *kaukas* vadinamas taip pat ir tam tikrą kvapą turintis šakniavaisis, *kauko* figūra, jau prilyginta žemės grumstui, pasipildo nauju olfaktyvinio pobūdžio bruožu.

Dievo *Putscetus* „qui sacris arboribus et lucis praest" (Lasicius) ar Putscaetus, „deu(s) qui sacros lucos tuetur" (Maletius), kurį mes pažįstame kaip *barstukų* valdovą, vardas taip pat sudaro sunkumų. Pasiremdami pačia banaliausia definicija, Renesanso epochai tipingu stereotipu, pagal kurį šis dievaitis nurodomas,

kaip miškelių ir šventų medžių globėjas, etnografai, atrodo, gerokai paskubėjo jį identifikuoti su °*Pušaičiu*, vardu, padarytu pagal žodžio *pušis* šaknį.

Maletijaus rašyba, tiesa, leidžia be sunkumo atpažinti lotyniškame *-aet-us* lietuvišką sufiksą *-ait-is*. Tuo tarpu žodžio šaknis vargu ar gali būti identifikuota su puš-imi. Kadangi arba grafinė grupė *-tsc-*, jei po jos seka *-e* gali būti skaitoma kaip *š* ir tada neįmanoma atpažinti lotyniškame *-etum* lietuviško sufikso *-aitis*; arba šis sufiksas atitinka lotyniškąjį *-aetum*, bet tuo atveju *c* prieš *a* turi būti tariamas kaip *k*, o prieš jį esanti grupė *-ts-* tada atitiks fonemą *š*. Kitaip sakant, galimos tik dvi lietuviškos šio vardo interpretacijos: minimas dievas gali būti arba °*Pušetas* arba °*Puškaitis*.

Prie šitų grafizmo aiškinimo netikslumų prisideda ir semantiniai etimologijos silpnumai. Neaišku, kodėl dievas, kurio vardas motyvuotas žodžio *pušis* šaknimi, pasirinktų gyventi po šeivamedžiu, kai aplinkui netrūksta pušų; lygiai taip pat sunku įsivaizduoti, kokius mitologinius ryšius galima būtų suvokti tarp *pušies* ir *kaukų*. Renesanso literatūrinių stereotipų vietoje mums užtat atrodo labiau priimtina Strijkowskio (1582) duota labiau įtikima definicija: jis *Putscaetus'e* mato žemės dievą. Ši definicija yra pranašesnė jau vien tuo, kad ji atitinka chtoninę *kaukų* kilmę, kurią mes bandome nustatyti. Tiktai ši pastaroji interpretacija leidžia maždaug suprasti Lasicijaus tekstą, pagal kurį žmonės kreipiasi į *Putscetus* nevien prašydami jo, kad jisai atsiųstų jiems turtus nešančius *barstukus*, bet taip pat „precantes eum ut placatum efficiat Marcoppolum, deum magnatum et nobilium, ne gravi servitute ab illis premantur"[11]: nors apie

Marcoppolum ir nedaug težinoma, bet nesunku įsivaizduoti *Putscetus*, arklo nepajudintos žemės dievą, gyvenantį anapus dirbamų laukų ribų, gal net skynimų dievą, tarpininkaujantį ir užtariantį žmones pas stambių dvarininkų dievą; ir atvirkščiai: negalima suprasti, kuo remdamasis galėtų intervenuoti „šventųjų miškelių globėjas".

Kaip hipotezę, galima tada būtų pasiūlyti naują etimologiją. Jeigu *Pušaičio* (ar *Pušeto*) vardai atmestini, o *Puškaičio* vardas priimtinas, tai jo šaknis *puškgalėtų* priklausyti tai pačiai šeimai, kaip ir veiksmažodis *pušk-uoti*[12]), „giliai kvėpuoti" ar daiktavardis *pušk-as*. Tokia etimologija leistų suvesti visas tris **Puškaičio* sunkiai sutaikomas figūras į vieną mitinį įvaizdį dievo, kuris yra inkarnacija žemės, kuri „puškuodama" ir skleisdama kvapus *bezdų* pagalba gimdo chtonines išaugas: *barstukus - bezdukus - kaukus*.

6. *Kultūrinė sutartis*

Reikia skaityti nustatytu faktu, kad *barstukai - kaukai*, chtoninės būtybės, gyvena pagal savo kilmę miške, kur jie priklauso nuo dievo **Puškaičio*, kuris tuo pačiu pasirodo esąs ir žemdirbių globėju: pasiųsdamas jiems savo valdinius *kaukus*, jis didina, ar bent išsaugoja, jų turtus ir tarpininkauja, gindamas juos nuo didžiūnų klasės išnaudojimų. Gyvendamas miške, **Puškaitis* yra erdviniai atskirtas ne tik nuo savo globotinių, bet ir nuo agrarinių dievybių (kaip pvz. *Žemėpačio*, gyvulių bandos globėjo; *Laukpačio*, laukų saugotojo), tiesioginiai priklausančių trečiajai sakralumo funkcijai. Jis skiriasi nuo jų dar ir tuo, kad jo globa nėra niekados tiesioginė, o mediatizuota, vyk-

doma tarpininkų pagalba: jis arba užtaria žemdirbius pas *Marcoppolum*, dievybę, kuri galėtų priklausyti antrąjai funkcijai, arba išklauso žmonių maldų jiems pasiųsdamas *bezdukus*, kurie, pasiversdami *kaukais*, tiesioginiai veiks kaip naudos saugotojai ir didintojai. **Puškaitį* galima tad laikyti dievu, priklausančiu „natūraliai erdvei" (pasireiškiančiai miško pavidalu), o drauge ir emanacija gyvybe kvėpuojančios gamtos, geradarės, bet kartu ir laukinės, tegalinčios veikti į „kultūros" pasaulį vien tik tarpininkavimo procedūromis.

Praetorius, sudarydamas išsamų sąrašą dvasininkų, galinčių komunikuoti su įvairiais sakralumo aspektais, išskiria jų tarpe klasę pagoniškų kunigų, kurie moka atlikti šią *kaukų* „akultūraciją": „Kaukuczones oder Barżtukkones vermochten die kleinen Erd- oder Goldmanner, die Kaukuczus zu beschworen, das sie sich an diesem oder jenem Ort aufhalten sollten."[13]

Tokiu būdu, pereinant iš Lasicijaus pateiktų žinių prie Praetorijaus teksto, galima pastebėti *kaukų* akultūracijos procese tam tikrą skaičių pasikeitimų: vietoj kontraktinio santykio su dievu **Puškaičiu*, nusistatančio aukomis lydimų maldų pagalba ir pasireiškiančio *kaukų* pasiuntimu pas žmones, Praetorijaus tekste galima konstatuoti dievo išnykimą ir atsiradimą jo vietoje dvasininko-tarpininko, žinančio magišką formulę, kuri priverčia kaukus pasirinkti tą, o ne kitą „kultūrinę" gyvenvietę. Tačiau abudu aprašymai ne tik vienas kitam neprieštarauja, o greičiau vienas kitą papildo: dievo **Puškaičio* buvimas anaiptol netrukdo būti dvasininkui, naudojančiam efektyvias maldų formules ir apeigas. Vieno tik trūksta: minimi tekstai neprecizuoja tų formulių ar ritualų, kurių pagalba at-

liekamas *kaukų* pririšimas prie namų, nei tikslios formos nei turinio, ir tai mus įpareigoja analizuoti vėlyvesnius etnografinius duomenis, ieškant šioje srityje papildomų informacijų.

Etnografiniuose tekstuose randame, kaip ir buvo galima tikėtis, „religinės degradacijos" žymių: jau minėtam dievybės dingimui iš teksto atitinka, žemesnėj folklorinių faktų plotmėj, dvasininko-mediatoriaus išnykimas; aktoriai, tarp kurių pasirašoma kultūrinė sutartis, bus tada, iš vienos pusės, *kaukai*, iš kitos — ūkio šeimininkė. Labai tiksliai aprašytos mitinės operacijos kompensuoja tuo atveju sakralumo atstovų išnykimą.

Gana daug etnografinių tekstų, be didelių nukrypimų, atpasakoja *kaukų* prijaukinimą. Faktas, kad šie tekstai vienas kitam neprieštarauja, leidžia mums juos skaityti komplementariniais ir pritaikinti jiems „grandininės analizės" (string analysis) procedūrą, sintagmatiniai išdėstant visas jų teikiamas informacijas, ir tokiu būdu atstatant ištisą ir pilną istoriją.

6. - 1. Pasakojimas apie *kaukų* prijaukinimą

(1) Pirmas *kaukų* pasirodymas sodyboje pasireiškia visai nelauktoje vietoje kokio nors niekniekio arba, paprasčiausiai, *skiedros*[14])atradimu. Iš *kaukų* pusės tai reiškia diskretišką sutarties pasiūlymą: šeimininkui šias „dovanas" priėmus, užsimezga pirmieji sutartiniai ryšiai.

(2) Pamatę, kad jų dovana priimta, *kaukai* gali pasireikšti: tada jie pasirodo kartais apsirengę skarmalais, kartais, galima sakyti, visai nuogi.[15])Arba pa-

sigirsta jų aimanos ir verkšlenimai: „Aš pliks! tu pliks! kas mus aprėdys?"[16])

(3) Tada namų šeimininkė, jei ji nori *kaukus*, kurie gana dažnai prisistato poromis, prisijaukinti, turi stengtis juos tinkamai aprengti. Tam jinai pasirenka *delčioje* išpuolantį ketvirtadienį ir ima siūti *lino* drabužį. Tas drabužis — kartais paprasta skraistė arba marškinėliai — turi būti pagamintas per naktį, iš ketvirtadienio į penktadienį, ir jo pagaminimas turi pereiti per visas lino paruošimo fazes: jei kai kurie liudininkai, daugiau racionalistiniai, pasitenkina nurodydami, kad šeimininkė (ar jos duktė) turi tą naktį suverpti, išausti ir pasiųti rūbą,[17]) kiti tekstai nesiskaito su šios operacijos praktiškomis galimybėmis ir patiekia pilną lino transformacijos programą, kuri prasideda sėjimu ir tęsiasi rovimu, mynimu, džiovinimu, verpimu ir taip iki paties rūbo pasiuvimo.[18])

(4) Šitaip pagamintas rūbas sudaro *algą*[19]), vieną iš elementų sutarties, kuri jungia visą šeimyną su savo *kauku*. Reikia pabrėžti, kad šitos sutarties sudarymo sąlygos ypatingai griežtos. Jeigu, pavyzdžiui, šeimininkė nesuspėja pagaminti rūbą per vieną naktį, tai palankusis *kaukas* pavirsta tada *plikuoju kauku* ir ima tuštinti ūkio svirną ir kluoną svetimųjų naudai.[20]) Tas pats įvyksta, jei sutarties sąlygos įvykdytos su perteklium, jei, pavyzdžiui, šeimininkė, iš didelio gailesčio, pasišaukia siuvėją ir užsako pas jį rūbus,[21]) arba bendrai paėmus, jeigu, be sutartimi numatyto rūbo, ji paruošia dar ir kitokių dovanų: tada kaukai pradeda verkti, aimanuoti dėl savo likimo ir tučtuojau pranyksta.[22])

(5) Sutarties išpildymas susideda iš abipusiškų duoklių. *Kaukai* įveda į namus *skalsą*[23]): jų atneštas

šieno šapelis vertas pilno vežimo, keli grūdai atstoja keletą pūrų javų. Savo keliu, šeimininkė maitina kaukus, kiekvieną naktį padėdama jiems tinkančio augalinio maisto.[24])

(6) Duoklę maistu nutraukus, arba, ypač, vietoj sutarto valgio pasityčiojant padavus sudžiūvusio mėšlo[25]) (kuris yra išvirkštinė maisto forma), sutartis sulaužoma ir sukeliamas *kaukų* pyktis: jie tada atsikeršija, padegdami svirną, bet, keisčiausia, ir patys žūsta gaisre.[26])

6. - 2. Interpretacijos elementai

(1) Kad *kaukas* pirmučiausia pasireiškia padovanodamas *skiedrą*, įrodo ne vien tik miškinę jo kaip tiekėjo prigimtį. Priešingai negu *aitvaras*, kurio pirmasis kontaktas su žmonėmis vyksta, nors ir panašiu būdu, bet paliekant gabaliuką *anglies*[27]), *kaukas* pranešdamas apie savo buvimą medžio skeveldra, pabrėžia savo priklausymą skirtingai nuo *aitvaro* kosmologinei sferai. Ir iš tiesų, *kauko* padėta skiedra ar *aitvaro* palikta anglis nėra tai duoklės, bet tik duoklių pažadai, tam tikri indeksiniai ženklai, nurodantys, ką vienas ir kitas gali pristatyti, transformuodami šituos „natūralius" ženklus į "kultūrinius" objektus. Anglis, grynas ir „natūralus" ugnies pagalba pagamintas objektas, leidžia iš anksto numatyti jo transformaciją į „kultūrinį" produktą — į auksinius pinigus, kuriuos atneš *aitvaras*; *skiedra irgi yra* „natūrali" žemės produkcijos išdava: vėliau jos vietoje bus tiekiami vartojamieji produktai, žmogaus darbu sukultūrinti (javai ir šienas). Tai leidžia nustatyti, tarp dviejų paralelių serijų, tam tikrą homologinę proporciją:

Žemė	sausas medis (skiedra)	Ugnis	sudegęs medis (anglis)
Kaukas :	javai :	Aitvaras :	auksiniai pinigai

(2) Tai, kad *kaukas* prisistato *nuogas* į savo jaukinimo vietą ir kad jo integracija į kultūrinę visuomenę vyksta jį aprengiant, parodo, kad akultūracijos sutartis randasi *vestimentarinės kultūros isotopijoj* ir kad perėjimas iš *gamtinio stovio* į *kultūrinį stovį* vyksta semantinės kategorijos

nuoga vs *aprengta*

pagalba[28]). Tai ne tik prijaukinimas, bet greičiau tikras kauko sužmoginimas (nes perėjimas iš *laukinio* į *naminį* vyksta visai kitokioje isotopijoje): aprengtas *kaukas* iš karto įsijungia į žmogiškąją visuomenę. Dabar jau galima lengviau suprasti, kodėl šis statuso pasikeitimas, kuris drauge yra ir prigimties pasikeitimas, lydimas, pagal Praetorijų, ir vardo pakeitimo, kodėl *bezdukas* virsta *kauku*. Galima net teisėtai savęs klausti, ar tokia transformacija nėra lydima ir jo globėjo pasikeitimo, ar *bezdukas*, globojamas „gamtinio" dievo °*Puškaičio*, nepereina, tapdamas *kauku*, į kokios nors „kultūrinės" dievybės jurisdikciją.

(3) Jeigu *kauko* perėjimas iš gamtos stovio į kultūros stovį gali būti aiškinamas giliųjų turinio struktūrų plotmėje, kaip logiška transformacija, vykdoma naudojant kategorijos *nuoga* vs *aprengta* diskretiškus terminus, tai šio perėjimo manifestacija, pasireiškianti naratyvinių struktūrų paviršiaus plotmėje, yra figūratyvinė ir atvaizduojama proceso, apimančio audinio paruošimą ir rūbo pasiuvimą, forma.

Aprengti kauką, tai nereiškia jį paprasčiausiai apvilkti vaiko marškinėliais[29]): priešingai, tai reiškia

simboliškos santraukos formoje atvaizduoti visą komplikuotą lino paruošimo procedūrą, procedūrą kituose tekstuose vadinamą *Lino Kančios*[13]) vardu. O ši Kančia — kuriai vienai reikėtų paskirti atskirą studiją, vien tik norint įvertinti vestimentarinio plano svarbą lietuvių kultūroje ir religijoje —, susidedanti iš visos eilės įvairiausių kankinimų, kuriuos linas turi pergyventi: mindymą, kaulų laužymą, mirkymą užnuodytame mirtiname kūdros vandenyje ir pagaliau sudeginimą, mūsų turimuose tekstuose pasirodo trijose skirtingose formose:

(a) Pirmučiausia, kaip *metaforinė aliuzija*: „jis iškentėjo Lino Kančią" sakoma apie žmogų, turėjusį vargingą gyvenimą[31]). Kančia, kuri tęsiasi ištisus metus ir kuri metai po metų ir vėl atsinaujina, įgauna tokiu būdu žmogaus gyvenimo dimensiją. Iš tiesų, tokia kančia viršija žmogaus jėgas, nes „ne Velnias negali Lino Mūkos iškentėti".[32])

(b) Lino Kančia sutinkama pasakos forma apie Velnią, kuriam žmogus pažada savo vėlę su sąlyga, jei tasai perkentės pirmiau visas Kančios fazes; Velnias sutinka pavirsti lino grūdu, bet teišgali pernešti kankinimus tik iki išbandymo ugnimi: pradėjęs degti, jis viską meta ir pabėga.[33]) Matome, kad šitie Velnio bandymai nėra kokia nors ištęsta metafora, bet, priešingai, didelio kompleksiškumo ir kraštutinio sunkumo *mitinė operacija*, kurią gali atlikti, įsikūnindamas line, tiktai mito prasmei atitinkančios dieviškosios sferos atstovas. Tuo tarpu visai skirtinga sakralumo sfera pasakoje atstovaujama Velnio.

(c) Tačiau Lino Kančia dažniausia pasirodo kaip *pasakojimas*, įrėmintas į kitą, platesnį pasakojimą, kuriame jis turi aiškią funkciją: būti efektyvia magiška

formule, galinčia sustabdyti priešininko blogadarę veiklą, priešininko, kuris yra ne kas kitas kaip Velnias.[34]) Žmogus, pradedąs pasakoti Lino Kančią — kuri, kaip žinoma, yra nesibaigianti, nes ir Lino kankinimai yra gausūs ir įvairūs — priverčia Velnią išklausyti prieš savo norą visą šią pasaką be galo ir tuo būdu nutraukia — iki pirmųjų gaidžių, pranešančių Velnio galybės pabaigą — Velnio jau pradėtą savo aukos persekiojimą. Taigi, Lino Kančios pasaka atrodo, kaip *nepertraukiamas* ir *nesibaigiantis* pasakojimas: kaip pasakojimas jis atrodo, lyg tam tikra kanoninė formulė; faktas, kad jis negali būti pertrauktas, jam suteikia magišką galią, kurios prigimtis yra priešinga Velnio prigimčiai; pagaliau, kaip nesibaigiantis pasakojimas jis formaliai išreiškia begalinį atstumą, skiriantį Gamtą nuo Kultūros, nuogą nuo aprengto.

Grupėje pasakų, kuriomis mes remiamės, magiškoji Lino Kančią perduodanti formulė turi charakteringą *atskyrimo* funkciją: ji tarnauja apsaugoti žmogiškąjį gyvųjų pasaulį nuo Velnio, gyvųjų-mirusiųjų (t. y. vėlių)[35]) pasaulio valdovo, įsiveržimų. O tačiau mus dominančių *kaukų* prijaukinimo atveju, ta pati procedūra, pasireiškianti Kančios atpasakojimu, pasireiškia, atvirkščiai, kaip *sujungimo* funkcija, kaip įmanomas perėjimas iš Gamtos į Kultūrą, transformuojantis „natūralias būtybes" į „kultūrines būtybes", kuriomis, būtent, ir tampa aprengti *kaukai*.

Iš šitų pastabų galima, hipotetiniai, daryti dvi išvadas. Lino Kančia, kaip matėme, pasirodo tiktai arba kaip mitinės operacijos — Velnio metamorfozės į Liną atpasakojimas — arba kaip kanoninė formulė, turinti magišką galią. Mums atrodo savaime supran-

tama, kad kaukų prisijaukinimo aprašymo nereikia imti pažodžiui, kad į jį turi būti žiūrima kaip į ritualinę, gal kiek degraduotą, formulę, kurios pagalba kadaise *kaukučionys*, dvasininkai, mokantys apgyvendinti *kaukus* pas žmones, magiškai įvykdydavo šitą prijaukinimą.

Iš kitos pusės, Velnio nepasisekęs bandymas pernešti Kančią, pasivertus į liną, aiškiai rodo, kad Kančia kaip tokia sudaro funkcionalinę, relatyviai autonomišką, sakralinę sferą ir, kad pats Linas tėra tik materialinė inkarnacija dievybės, atstovaujančios šiai sferai ir garantuojančios magiškąją galią simbolinės transformacijos formulės, kurią vartojo, šiuo atveju, dvasininkas ar, jam nesant, ūkio šeimininkė. Ši dievybė, tarpininkaujanti tarp Gamtos ir Kultūros, pasireiškianti vestimentarinės kultūros plane, galėtų kaip tiktai būti *Vaižgantas*, linų dievas, kurio šventę ir jos apeigas gana plačiai aprašė Lasicius.[36])

II. KITA *KAUKO* KILMĖ

1. *Kaukas* ir kuilys

Iki šiol mes bandėme, žingsnis po žingsnio, atstatyti visą *kaukų* istoriją, pradėdami nuo jų chtoninės prigimties — paaiškėjančios, tarp kitko, jų vardo daugiaprasmiškumo dėka, leidžiančia jų išvaizdą sugretinti su tuo pat žodžiu vadinamo žemės grumsto ar šakniavaisio įvaizdžiais — aprašydami jų požeminį ar žemės paviršiuje turėtą gyvenimą miške ir, pagaliau, jų suvisuomeninimą, atliekamą mediacijos procedūrų pagalba vestimentarinės kultūros plane.

Žmogus galėjo užsitikrinti *kaukų* pagalbą, kreipdamasis į *°Puškaitį, kaukų* valdovą, kuris, kaip paaiškėjo, yra ne tiek miškų, kiek *neišdirbtos žemės* dievybė, kvėpuojanti primityvia energija ir vitališkumu, kiekvienu atveju besirandanti anapus socialinio ir kultūrinio pasaulio ribų: šitame kontekste kaukai atrodo, kaip spontaniška šitos žemės emanacija, jos antauga.

Tuo labiau įdomu konstatuoti, kad, šalia jau aprašytų *kaukų* akultūracijos formų, yra ir kitas būdas juos prisivilioti ir užsitikrinti sau jų globą ir, būtent, išperint juos iš kuilio kiaušių.

Mūsų turimoje gana gausioje folklorinėje medžiagoje dažnai sutinkame — jau esame tai pabrėžę — nemaža dviprasmiškumų ir prieštaravimų, kilusių, jau nuo XVI-o amžiaus, iš *kauko* ir *aitvaro* išvaizdų ir funkcijų sumaišymo. Šitą problemą visai patenkinamai nagrinėjo jau J. Basanavičius[37]),nustatęs, bent mus šiuo metu dominančioje srityje, pakankamai aiškius skirtumus tarp *kauko* ir *aitvaro*. Todėl prie jų čia nebegrįšime, laikydami galutinai nustatytomis dvi skirtingas *kauko* ir *aitvaro* kilmes: jei pirmasis gali išriedėti iš kuilio pauto, antrasis išsiperi, panašiose sąlygose, iš gaidžio kiaušinio.

Kauko (arba, kartais, dviejų *kaukų*) įsigijimo procedūra gana paprasta — reikia paskersti lygiai tą pačią dieną, kai jis gimė, 7 metų kuilį,[38]) išpiauti jo pautus ir duoti juos vienu ar kitu būdu perėti. Pats perėjimas — kuris turėtų atitikti akultūracijos fazei — mūsų turimuose tekstuose nėra nei labai preciziškai nei vienodai aprašytas: kartais reikia padėti juos šiltoje vietoje (ant krosnies),[39]) kartais pasodinti ant jų perėjimui gaidį[40]) (sumaišymas su *aitvaro*

kilme) arba vėl, — ir tai jau reikšmingiau —, padėjus ant pūkų prieangio durų stulpe padarytoje skylėje ir užkalus tą skylę, laukti, kol naujagimis pats praneš, baladodamasis, kad jis jau išperėtas. Ši paskutinė versija gali turėti ir aliuzijos prasmę: medis lyg ir nurodo *kauko* miškinę prigimtį, o prieangio durys — perėjimą iš „natūralinės" išorės į „kultūrinį" vidų.

2. Kuilys ir gaidys

Ryšiai tarp *kauko* ir *kuilio*, kurių iš anksto negalima buvo numatyti, gali būti išaiškinti tiktai įrašant juos į dvigubą santykių tinklą, tiktai atsižvelgiant, iš vienos pusės, į paralelizmą tarp *aitvaro* ir *gaidžio*, ir, iš kitos, į santykius tarp *kauko* ir *žemės*.

Gaidžio ir kuilio kaip „vaisingumo simbolių" pasirinkimas, iš pirmo žvilgsnio, savaime suprantamas: gaidys yra gerai žinomas kaip poligamas, o kuilys, savo keliu, turi išimtinį vaisinimo pajėgumą. Reikėtų dar pridėti, kad *kuilio* vardas yra kilęs iš *kuilos*[41]) „kylos", „trūkio", ir tai yra papildomas leksikografinis prokreacijos pajėgumo paliudijimas.

Tačiau mums atrodo įdomiau konstatuoti, tiek kuilio, tiek ir gaidžio atveju, semantinės kategorijos *patinas* vs *patelė* plotmėje pastebimą ženklų inversiją. Inversija, teigianti, kad *patinas*, o ne patelė, gali pagimdyti mitinę būtybę, gali būti išaiškinama kaip „natūralaus" proceso paneigimas ir „viršgamtiškumo" teigimas. Tvirtinimas, kad *patinas* vienas gali pagimdyti viršgamtinę būtybę, logiškai reikalauja prileisti ne tik *patelės*-gimdytojos buvimą, bet numato ir kitą, normalią gimdymo galimybę, kaip vyriškojo ir moteriškojo elementų susijungimo išdavą.

Atrodo, kad moteriškasis elementas, atsveriantis vyriškąjį elementą — kuilį iš tikrųjų ir yra: tai žemė, iš kurios, pirmoje šio aprašymo dalyje, atrodė kilę *kaukai*. Be to, net ir nebandžius iš arčiau panagrinėti *aitvaro* figūrą, galima konstatuoti stiprų ryšį tarp jo ir ugnies, kuri atrodo kaip vienas iš pagrindinių jo prigimtį sudarančių elementų. Turėdami galvoje faktą, kad ugnis yra moteriškos giminės ir kad, iš kitos pusės, gaidys yra tampriai surištas su *ugnies*[42]) sąvoka, galima, be didelio pavojaus, bandyti nustatyti sekančią koreliaciją:

$$\frac{\text{Kaukas}}{\text{Aitvaras}} : \frac{\text{Žemė}}{\text{Ugnis}} : \frac{\text{kuilys}}{\text{gaidys}}$$

kuri paaiškina dvigubą abiejų mitinių būtybių kilmę — jos gali gimti atskirai arba iš moteriškojo, arba iš vyriškojo elemento.

3. *Kaukos*-„liaukos", *kaukė*-„piesta" ir *kaukas*-„kiaulnieżys"

Nors kuilio, žemės knisėjo, įvaizdis jau pats savaime yra gana sugestyvus, jo neužtenka nustatyti pastoviam, komplementariniam ryšiui tarp kuilio ir žemės. Leksikaliniai duomenys gali ir vėl ateiti į pagalbą: pavyzdžiui, žodis *kaukos* (s. f. pl.) „liaukos", „kiaulės pažandė" gali prisidėti prie branduolinės paties *kauko* figūros išryškinimo; ši figūra, panaši savo išvaizda į žemės grumstą, pasižyminti savo nemaloniu kvapu, pasipildo dabar, šio naujo įvaizdžio pagalba, naujais bruožais: *minkštumu, drėgnumu.*

Tie patys bruožai randami ir žodyje *kaukė* (ir jo sinoniminiame vedinyje *kaukorė*), reiškiančiuose

„piestelę lašiniams grūsti" arba „medinį indą taukams ar sugrūstiems lašiniams laikyti" (*L. k. ž.*). Šia proga reikia atkreipti dėmesį į čia sutinkamą gana įdomų reikšmių išskirstymą, pagal kurį opozicija *moteriškoji giminė ir/ar daugiskaita* vs *vyriškoji giminė* yra koreliacijoje su opozicija *apgaubiantis* (objektas) vs *apgaubiamasis* (objektas). Šitoks reikšmių paskirstymas atrodo tiktai kaip atskiras atvejas bendresnės L. Hjelmslevo pasiūlytos interpretacijos, taikomos slavų kalboms[43]). Šis reikšmių išskirstymas, mūsų atveju, ne tik išaiškina, kad, iš vienos pusės, mes randame vyriškosios giminės *kauką* „namų dievybę", „grumstą", „šakniavaisį", ir t.t., ir, iš kitos pusės, moteriškosios giminės ir/ar daugiskaitoje žodžius kaip *kaukai* „vaiko marškinėliai", *kaukos* „pažandė", *kaukė* „piesta", bet jis gali būti naudojamas kaip interpretacijos modelis kitiems tos pačios serijos faktams suprasti: pavyzdžiui, laikant „apgaubiančiais objektais" *kaukolę* arba *kaukę*, „karnavalo maskę" galima teisėtai savęs klausti, koks galėtų būti jiems atitinkančių „apgaubiamųjų objektų" turinys.

Šitų faktų šviesoje, gal būt, galima geriau suprasti ir kitą opoziciją, išryškėjančią iš *kauko* palyginimo su *aitvaru*, precizuojant ligas, kuriomis jie, vienas ar kitas, gali apkrėsti: jeigu *aitvaras* užkrečia *kaltūnu* (Plica polonica), tai *kaukas*, įpykintas žmonių jam rodoma špyga, gali užmesti votį,[44])kuri sinoniminiai vadinama tai *kauku*, tai *kiaul-niežiu* (*L. k. ž.*). Šių vočių figūra yra sferoidinė, jos pripildytos liaukinės, riebalinės medžiagos, kartu ir minkštos ir drėgnos; matome, kad *kauko* „voties" išvaizda visais atžvilgiais panaši į *kauko* „dievuko" išvaizdą, kurią mes pamažu bandome išryškinti.

4. *Audra, ledai ir amalas*

Tokiu būdu lyg ir nusistato, leksikalinių duomenų dėka, „natūrali" giminystė tarp *kauko* ir jo tariamo tėvo, kuilio, ir, bendriau paėmus, visos kiaulių giminės. Lieka tačiau dar išnagrinėti šaltinius, iškeliančius aikštėn ryšius tarp žemės ir kuilio (arba kiaulės).

Taukai yra, kaip žinoma, „vaisingumo simbolis", ir šito simbolizmo pagalba paprastai aiškinamas jų vartojimas agrariniuose ritualuose, kaip, sakysime, pirmos pavasarinės vagos išvarymo apeigose: žemdirbys išeina į laukus nešinas taukais ir lašiniais, įdėtais namų šeimininkės, kuri jam primena ir pačiam valgyti ir savo arklą nepamiršti patepti[45]): ir arėjas ir jo į žemę smingantis arklas, abu jie, kaip matome, ištepti kiaulės riebalais.

Dar daugiau. Labai svarbioje pavasario šventėje — Jurginėse — yra numatyta speciali ceremonija, skirta *kelti rugius*[46]), padėti jiems augti; jos metu žmonės procesija apeina laukus, „jurginėja", užkasdami po ežia velykinių kiaušinių lukštus ir *kumpio kaulus*[47])

Kitas tekstas[48]) — nutylintis tikslią ceremonijos datą[49]) — pateikia naujų šį ritualą liečiančių precizijų. Velykinio kumpio kaulai (nebeminint kiaušinių), skaitome ten, turi būti užkasti ne vienoje vietoje, bet ant *visų keturių ežių*. Tokiu būdu, javų lauko apribojimas, turintis tikslą juos apsaugoti, — šios ceremonijos prasmė — atliekamas dvigubai: lauko apėjimu, bet drauge ir kumpio kaulų užkasimu visose keturiose lauko pusėse. Tai lauko užtvėrimo, jo erdvinio apribojimo procedūra, kurioje kiaulės kaulai vaidina arba laukų globojimo rolę, arba laukų dievams-globėjams skirtos aukos funkciją.

Antroji teksto pateikiama precizija nurodo, kad minėtas ritualas skirtas apsaugoti laukus nuo *ledų*, bet kad tokios pat apeigos gali būti naudojamos ir prieš *perkūnįją*. Tačiau, jeigu apsauga nuo nelaimės, kurią atneša kruša, atrodo visai suprantama, apsigynimas nuo perkūnijos reikalauja paaiškinimo.

Žodis *perkūnija*, vedinys iš dievo *Perkūno* vardo, nusako bendrą atmosferinį reiškinį: jo garsinį efektą (griaustinį), šviesos efektą (žaibus), bet kartu ir jo žalą darančias pasėkas.

Apsaugoti laukus nuo perkūnijos nieko tad kito nereiškia, kaip juos apginti nuo perkūnijos pasėkų. Šios pasėkos, savo ruožtu, gali pasireikšti tik jau žemei atgimus: žinome gerai, kad pavasarinio *Perkūno* veikla yra geradarė, kad jis, pirmuoju savo griausmu „atrakina žemę", ją apvaisindamas[50]. *Perkūno* daroma žala gali pasireikšti tiktai vėliau, ir ne griausmo ar žaibo, o jų pasėkų pavidalu. O šios pasėkos gali būti, turint galvoje vien javų laukus, blogadarės tiktai lietaus, ir būtent — „sugadinto", neigiamo lietaus formoje.

Pirmoji iš šių neigiamų pasėkų yra *audra*, tai yra, nenormalaus, besaikio — kiekiu ar stiprumu — pobūdžio lietus. Jau Lasicius atkreipia mūsų dėmesį į šią agrarinio Perkūno veiklą, cituodamas net tai progai pritaikytą lietuvišką maldelę, kuria žemdirbys į jį kreipiasi: „Percune deuaite niemuski vnd mana, dievvu melsu tavvi *palti* miessu"[51]. Lietuviškasis tekstas nurodo lašinių paltį, kaip Perkūnui permaldauti tinkančią auką, o to teksto netikslus lotyniškas vertimas dar papildomai paaiškina, kad reikalas eina apie laukų globą, o ne, pavyzdžiui, apie savo asme-

ninę apsaugą nuo jo trenkimo: „Cohibe te inquit Percune, neue in meum *agrum* calamitatem immittas"[52].

Iš dangaus krentanti drėgmė pasireiškia dviem formomis: *lietumi* arba *sniegu*, o jų abiejų susimaišymas vadinasi *darga*, *dargna* ar *dargana* (*L. k. ž.*). Charakteringa, kad kiaulė, šiaip jau, atrodo, patvarus sutvėrimas, labai blogai reaguoja į dargną, jos nepakelia. Ši jos reakcija pasireiškia visų pirma, viduriavimu[53]) ir vėmimu[54]), tai fiziologinė reakcija; drauge ji reaguoja ir „psichologiniai", imdama „čiūdytis", t. y. „keistai elgtis, darkytis, tyčiotis".[55]) Šis kiaulės — ar greičiau : *kuilio* — protestas prieš dangiškojo vandens maišymą su sniegu, patvirtindamas jų ryšius su lietumi, primena ir kitą, ironišką, kiaulės reakciją į lietaus sumaišymą su saule: sakoma, kad „kiaulė juokiasi", jei ima lyti saulei šviečiant.[56])

Kitos dvi „sugadinto" lietaus formos yra, iš vienos pusės, kaip jau minėjome, *kruša* arba *ledai*, o iš kitos pusės, *amalas*. Žodis *amalas* yra poliseminis: kaip „žaibas be griaustinio", jis reiškia pirminę šito fenomeno priežastį, sukeliančią lijimą saldžiu, lipiu skysčiu (lot. mellis ros; *L. k. ž.*); kai „amalą krečia" ar „amalą meta",[57]) tai tuo skysčiu apšlakstoma žemė ir „gadinami" javai bei vaismedžiai žydėjimo metu; *amalo* nukrėtimo išdava yra varpų liga (lot. aphis) vadinama tuo pačiu *amalo* (ar *amaro*) vardu; savo polisemijoje, *amalas* taip pat reiškia *miglą* (abi prasmės atitinka pranc. *nielle*): „(miodowa rosa) iszejn isz wundenun isz upiun, ežerun migla tokia yra paskuj krynt unt žolu yr medžiu gadindama juos diel to szalip upiu ta liga tunkiausiej matoma."[58])

Atskira studija būtų reikalinga aprašyti bendram įvairialypiam fenomenui, apimančiam visą *amalo*[59])

polisemiją. Kol kas apsiribokime vien tik javų laukus užpuolančios ir derlių naikinančios skystos kenksmingos medžiagos įvaizdžiu.

Išvadoje galime pasakyti, kad prašymas, užkasant kiaulės kaulus, liečia visus iš augštai krentančio kenksmingo vandens aspektus: ir nenormalų lietų, pasireiškiantį *audros* pavidalu, ir abi „sugadinto" lietaus rūšis: *krušą*, kaip vandens su šalčiu susijungimą ir *amalą*, vandens sumaišymą su ugnimi ir šilima. Šitoks formulavimas pasitvirtina naudinga paskirtimi lietaus: „amals. . .nevodij kad lytus nuplaun tuoj nukritus (amalui),. . ."[60]). Tačiau žemė, dangaus vandenų partnerė apvaisinimo procese, irgi vaidina globėjos rolę: štai, pavyzdžiui, *Ledų dienoje* (ir, kiek vėliau, per Jonines) yra uždrausta „judinti" žemę[61]) — o taip pat, kai *amalas* užpuola javus, reikia užbarstyti ant jų nuo kryžkelės atneštos žemės, ir jis tuojau prapuls.[62]) Tad štai ir vėl krūvon susijungę mūsų aprašymo elementai : iš vienos pusės, žemė, o iš kitos, kiaulė, vaidinanti tarpininkės ir globėjos rolę santykyje su dangaus vandenimis.

5. *Kiaulė ir debesis*

Ką tik bandėme išaiškinti iš pirmo žvilgsnio keistai atrodantį ryšį tarp kiaulės ir įvairių blogadarių, derlių gresiančių, vandenų formų: *audros*, *krušos* ir *amalo*. Dabar dera kiek išplėsti problematiką, peržiūrint etnografinius duomenis, liečiančius santykį tarp mūsų mitinio sutvėrimo ir dangaus vandenų, o ypač *lietaus* ir jo šaltinio — *debesų*.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tarp kiaulės ir lietaus yra paprastas precedentiškumo ryšys: *kiaulmiegis*[63]), pavyzdžiui, yra sunkus miegas prieš lietų.

Bet šis ryšys greičiausiai bus tampresnis: žinoma, pavyzdžiui, kad paprastas dviejų reiškinių vienas po kito sekimo laiko plotmėje santykis dažnai yra išaiškinamas kaip priežastinis santykis. Užtat ir legendoje pasirodymas didžiulės kiaulės, kurią tučtuojau seka *audra*, reiškia jų tampresnį tarpusavį ryšį, negu paprastą gretimumą laike[64]): jei ir per drąsu būtų sakyti, kad kiaulės pasirodymas išprovokuoja debesio pasirodymą, tai bent jinai debesį „išpranašauja".

Šioje vietoje tenka pastebėti, kad ryšys tarp dangiškųjų ir žemiškųjų vandenų yra, lietuviškos mitinės pasaulėžiūros rėmuose, labiau komplementarinis negu opozicinis. Pavyzdžiui, vaivorykštė, pasirodanti nustojus lyti, yra vadinama *dermės juosta*[65]) : jos funkcija yra sugerti lietaus vandens perteklių ir, sugrąžinant jį į dangų, atstatyti pirmapradę lygsvarą. Šitame kontekste lengviau suprantamas lietuvių įsitikinimas, kad ežerai faktinai yra tik iš anksto pasirinktose vietose iš dangaus nusileidę debesys.

Padavimuose apie ežerų kilmę kaip tik ir pasireiškia kiaulė savo kaip eksploratoriaus, šauklio ar pagalbininko rolėje. Iš pradžių pasirodo arba kiaulė, visai nelauktai,[66]) arba meitelis tiesiog nukrenta iš debesies[67]) ir ima knisti žemę, paruošdamas gultą nusileisiančiam debesiui.

Šį tamprų ryšį tarp kiaulės ir debesies konstatavus, galima suprasti, kodėl piemenys maldauja debesėlio, kad tasai praplauktų pro šalį, rytų kaimyno gudo vardu žadėdami jam paršelį.[68]) Kadangi, iš kitos pusės, tarp dangiškų ir žemiškų vandenų nėra esminio skirtumo, balto paršelio aukojimas Strijkowskio minimam dievui *Upiniui*[69]), prašant, kad vanduo būtų švarus ir permatomas, gali būti įrašytas į tą patį kontekstą.

Dabar jau galima išaiškinti intensyvinį priežodį (*tokios pat rūšies, kaip, pvz., „baltas, kaip sniegas"*), nusakantį visišką nenusimanymą: „išmanai, kiek kiaulė apie debesį"[70]) kaip antifrastiniu virtusį posakį, nebesuprantant mitinio ryšio tarp kiaulės ir debesio. Kiek ankstyvesnis tekstas, kuris, priešingai, teigia, kad kiaulė „daug žino, kur debesis eit",[71]) atstato mitinę tiesą.

Iš šiuo metu mūsų turimos etnografinės medžiagos sunku pasakyti, kaip toli galima tęsti šį kiaulės ir debesies sugretinimą. Mums neatrodo, kad galima būtų prieiti prie šitų dviejų mitinių būtybių galutino sutapdinimo, kaip kai kurie tekstai, atrodo, norėtų įtaigoti: štai kad ir, pavyzdžiui, tas keistas atmosferinis reiškinys, kai ima lyti saulei šviečiant, žmonių yra aiškinamas arba kad tai „saulė verkia",[72]) arba kad tai „kiaulė juokiasi".[73]) Vietoje metaforinio santykio, čia greičiau metoniminį santykį: kiaulė, dėl kai kurių *jiems bendrų savybių sutapimo, mums atrodo, kaip* dalinis debesies substitutas.

6. *Kaukas: žemė* ir *vanduo*

Kiekvienu atveju, išdirbtos žemės nuo blogadario lietaus gynėja, geradario lietaus pranašautoja ir debesų vairuotoja, kiaulė, be jokios abejonės, turi tamprų ryšį su dangaus vandenimis ir pasireiškia, kaip jų atstovė žemėje ir ant žemės paviršiaus. Agrariniam *Perkūnui*[74]) — pirmą kartą apvaisinus žemę — t. y. dievaitę *Žemyną*[75]) — kuilys tam tikra prasme jį pavaduoja, *sumanaus vandenų išdalinimo* pagalba užtikrindamas viso, kas gimsta iš žemės, augimą ir vešėjimą.

Atsižvelgiant į šį tamprų ryšį tarp kiaulės ir dangaus vandenų, kurie, skysti lietaus formoje, virsta kietais krušos metu ir gličiais amalo atveju, — galima bandyti papildyti iš kuilio gimusio *kauko* pirmapradę branduolinę figūrą. Tiek *kauko* vystymosi dviejų fazių — kuilio pauto ir iš jo gimusios mitinės būtybės palyginimas, tiek ir *kauko* vardo panaudojimas jam gimininguoms formoms (kiaulės liaukoms, šunvotėms) pavadinti, — ši pagrindinė iš kuilio kilusio *kauko* figūra, nors ir išlaikydama vizualiniame plane tokios pat sferoidinės, neišbaigtos, bekontūrinės masės pavidalą, mūsų sutiktą bandant atstatyti iš žemės kilusio kauko portretą, vistik pasipildo naujais jo „turinio" charakteringais bruožais, turinio, susidariusio iš skystos, drėgnos, minkštos, gličios substancijos, kuri nebūtinai sutinkama *kauke* „žemės grumste", bet kurią jau galima būtų atpažinti *kauke* „šakniavaisyje".

Taigi, bandymą išaiškinti *kauko* ir *aitvaro* opoziciją, ją homologuojant su *žemės* ir *ugnies* opozicija, dabar galima papildyti nauja kategorija: *vanduo* vs *oras*. Jau iš pat pradžių matėme, o ir vėliau dar rasime, kad *aitvaras* yra drauge *ugnies* ir *oro* padaras; o dabar aiškėja, kad *kaukas*, savo ruožtu, susideda iš kitų dviejų pagrindinių elementų: *žemės* ir *vandens:*

$$\frac{\text{Kaukas}}{\text{Aitvaras}} :: \frac{\text{žemė + vanduo}}{\text{ugnis + oras}}$$

o tai tik patvirtina dvigubą tų dviejų, savo charakteriais taip skirtingų, bet laiko tėkmėje, dėl jų funkcijų panašumo, sumaišytų ar net galutinai sutapdintų, būtybių prigimtį.

7. *Kompleksinė kauko figūra*

Kartu sudėjus duomenis gautus kauko, žemės vaiko, ir kauko, kuilio sūnaus, aprašymu, galima dabar bandyti atstatyti pirmapradę jo išvaizdą. Ši daugialypė kauko figūra tačiau nieko bendro neturi su jo konvencionaliniu vaizdavimu, kurį randame vėlyvesniuose, germaniško folkloro įtakos atžymėtuose, tekstuose: tai tikriausia ne ilgabarzdis, linksmaveidis, šaunia raudona skrybėlaite pasipuošęs nykštukas.

Jau matėme, kad gramatikalinė *vyriškos* gim. vs *moteriškos* gim. ir/ar *daugiskaitos* opozicija atitinka *semantinį reikšmių pasiskirstymui pagal kategoriją apgaubiantysis* vs *apgaubiamasis*. Dabar jau galime įsivaizduoti *kauko* figūros *apgaubtąjį* turinį, kaip susidedantį iš minkštos ir drėgnos substancijos, žemės ir vandens mišinio. Šis reikšmių suskirstymas, nors jis ir nėra absoliutus, vistik leidžia mums pergrupuoti gausius žodžio *kaukas* ir jo vedinių reikšmes, bandant tokiu būdu nustatyti *kauko*, taip vadinamąją „branduolinę" figūrą, t. y. bendrą jo esminių bruožų konfigūraciją, įgalinančią ir išaiškinančią visų žodžio reikšmių išsibarstymą įvairių perkeltų prasmių susidarymo procesuose.

(a) *Kauko sferoidinė forma*

Prie jau įprastinių „grumsto", „šakniavaisio", „liaukos", „voties" įvaizdžių sąrašo galima dar pridėti žodį *kvaukė*[76]) „galva", „makaulė", fonetinį *kaukės* variantą, o ypač *kaukolę*, *kvaukolę*[77]), žodžius, kurių pirmasis — perkelta prasme, o antrasis — tiesiogine prasme, reiškia sferoidinę, *tuščią* figūrą.

Žodis *kvaukis*,[78]) s. mob., aptariantis moterį ar vyrą, kurie „ryši skarelę, palikę pliką kaktą" (*L. k. ž.*), dažnai taikomas *laumėms*[79]) įtaigoja drauge ir giminystės ryšius su šitomis moteriškos giminės dievybėmis ir primena kiaulę, kuri skiriasi nuo kitų gyvulių ragų neturėjimu. Vedinys *kaukarikas*[80]) ir sudėtinis žodis *kauk-dėlis*,[81]) reiškiantys „pakaušį", baigia išryškinti apvalią, sferoidinę *kauko* išvaizdą.

(b) *Sferoidinė forma + ilga nosis*

Tas pats žodis *kvaukis*, s. com., apibūdindamas apvalios ir plikos kaktos savininką, vartojamas ir žmogui su ilga nosimi[82]) pavadinti, bruožas, kuris, atrodo, bus bendras ir *kaukui* ir *laumei*. Ši perdėtai ištysusi, kablio formos antauga, prikergta prie sferoidinės figūros, leidžia ir paaiškina metaforinius *kauko*, *kvaukės*[83]) „klumpės" ir *kauko*[84]) „žvejyboje vartojamo kablio" pavadinimus.

Mums atrodo, kad šita paskutinioji figūra išaiškina drauge ir žodžio *kaukė* „karnavalo maskė" reikšmę; prie to tačiau teks grįžti vėliau.

(c) *Sferoidinė forma + ilga nosis — laibas ir ištysęs kūnas*

Apvali, beformė galva, papuošta kumpa antauga, kartais gali turėti suplonintą palginimą: ir iš tiesų, *kvaukė*[85]) reiškia priedo dar ir „žuvį, panašią į buožgalvį", o *kaukas*, kaip matėme, — žvejybai skirtą įrankį, pasibaigiantį kabliu. Iš kitos pusės, *kaukiu*[86]) vadinama pypkė ilgu kandikliu, o *kaukutis*[87]) yra vaikų žaislas, „vilkutis", Pagaliau, *kaukorikas*,[88]) tai „vaikas didele galva".

Faktas, kad tokia figūra gali būti aprengta *kaukomis*,[89]) t. y. „vaiko marškinėliais" esminiai nepakeičia labai dar schematinės jos išvaizdos. Tiesa, tai jau tam tikra prasme antropomorfinė figūra, bet dar grubi ir neišbaigta, vos išsirutuliojus iš savo pirmapradžių elementų — žemės ir vandens — ji randasi pusiaukelyje tarp ne-žmogiškos gamtos ir žmonijos, prie kurios ji artinasi, pasiruošusi jai tarnauti.[90])

III. *KAUKAI IR VĖLĖS*

1. *Kaukas ir kaukė*

Neišbaigta, rudimentarinė *kauko* figūra negali neįtaigoti jo sugretinimo su tos pačios giminės žodžiu *kaukė*, kuris, pagal pasiūlytą hipotezę, santykyje

$$\frac{\text{apgaubiantysis}}{\text{apgaubtasis}} :: \frac{\text{kaukė}}{\text{kaukas}}$$

Gana keistu būdu, šio modernioje lietuvių kalboje įprastinio žodžio randame tik vieną kiek *senesnį* pavyzdį *intensyviame* priežodyje „sudžiūvęs kaip Kalėdų kaukė".[91]) Nežiūrint dažno kaukių vartojimo Kalėdų ir Užgavėnių ritualuose, gyvais išlikusiuose kai kuriose srityse iki XX-to amžiaus pirmųjų dekadų, žodis *kaukė* buvo gana anksti pakeistas dviem skoliniais: gudiška *lyčyna*[92]) ir lenkiška *lerva*[93]). Pats skolinimosi faktas lengvai išaiškinamas geografiniu ir kultūriniu artimumu, nors žodinė paskola nebūtinai reiškia ir *mitinio* semantizmo pasiskolinimą[94]): atvirkščiai, nors šiedu žodžiai yra dviejų skirtingų kilmių skoliniai, mus stebina jų prasmių išskirstymo panašumas. *Lyčynos* ir *lervos* „reikšmės", perskirtos į dvi sub-klases, atrodo šitaip:

I. (a) kaukė
(b) veidas (pajuokiančia prasme)
(c) baidyklė, šmėkla, biaurybė
(d) nešvarus, apsileidęs, niekam tikęs žmogus

II. (a) *lyčyna*, kas nors labai mažas; parazitas, lerva
(b) *lerva*, gyvūnas, pirmoje savo vystymosi fazėje.

Dvi pagrindinės reikšmės — *kaukė* ir *lerva* — Lietuvių kalbos žodyno autoriams pasirodė kaip tiek viena nuo kitos tolimos, kad iš jų buvo nutarta padaryti du atskiri žodžiai. Tuo tarpu, prileidus, kad šiedu svetimžodžiai turi bendrą lokalinį semantizmą, paveldėtą iš žodžio *kaukė* ir kad šis pastarasis žodis yra giminingas su mūsų *kauku*, šiais žodžiais pridengtų reikšmių zona atrodo visai nuosekli ir koherentiška. Kaukė, kaip netašytas ar degraduotas veidas, pridengia po savimi sub-žmoniją, keliančią siaubą ir pasibaisėjimą, slepia embrioninę būtybę, nepajėgiančią pasiekti žmogiško statuso.

Neplėsime čia bendro pobūdžio dėstymų apie karnavalų kaukių bendrą reikšmę, nei apie „svetimšalių" ir „gyvulių" (ekstra- arba sub-kultūrinių būtybių), kuriuos šitos kaukės atstovauja, siauresnę prasmę: apie tai nemaža prirašyta antropologijos vadovėliuose. Pabrėškime tačiau, prabėgomis, kad Užgavėnių kaukės užpuldinėja ir Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, *bergždines*[95]), kad Užgavėnių rituale randame „lino tęsimą" — pasivažinėjimą aplink laukus, skatinantį lino atgimimą (kurio ryšys su *kaukais* yra žinomas), o taip pat ir „bitelių vežiojimą", kurio metu šlakstomasi vandeniu: tai vis „vaisingumo ritualai".[96])

2. Kaukas ir kaukolė

Susidaro įspūdis, kad *kaukėmis* prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas gyvenimo formas, formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą. Todėl galima prileisti, kad tos būtybės, laikinai iškilę į paviršių laikotarpyje, kuris apribotas gimimu ir mirtimi, ir pasireiškę „žmogišku gyvenimu" ir vėl sugrįžta į savo senąjį priešgimtinį stovį, tęsdamos savo egzistenciją vėlių, t. y. „gyvųjų-mirusiųjų" pavidale, laukdamos, kol pagaliau ateis tikroji mirtis-poilsis.[97]) Tai padeda suprasti Lasicijų, kuris *kaukus* laiko „mirusiųjų dvasiomis".[98])

Šitas, kiek netikėtinas teigimas iš dalies pasiteisina leksikaliniais duomenimis: savo polisemijoj, žodis *kaukas*, tarp kitko, reiškia „nekrikštytą mirusį vaiką".[99]) Atrodo, kad mes šiuo atveju galime stebėti dviejų religinių pasaulėžiūrų konfliktą. Krikščionybei nekrikštytas vaikas nėra dar iš tikrųjų gimęs žmogiškam gyvenimui; o toks nekrikštas, kartą miręs, priklauso kitai, ne-krikščioniškai, ar geriau — prieš-krikščioniškai sakralumo sferai.[100]) Toks vaikas yra tad dvigubas *kaukas: kaukas*, kaip dar negimęs ir *ir kaukas*, kaip jau miręs.

Ši *kaukų* identifikacija su mirusiųjų vėlėmis — jei Lasicijaus teigimas galėtų būti pagrįstas dar ir kitais faktais — pakankamai išaiškina ir žodžio *kaukas* vedinį: *kaukolė, kvaukolė:*[101]) Šitame kontekste galima suprasti bendrai priimtą tikėjimą, kad gyvybės principas glūdi mirusiojo galvoj, kad, norint, kad vėlė nesivaidentų, reikia lavonui nukirsti galvą, nes *kaukolės* galinčios naktį keltis iš kapų, ridinėtis kapinėse, daužytis viena į kitą, keldamos šventą baimę.[102]) Nors jie atrodo priklausą ir vėlesniam laiko-

tarpiui, šitokie tikėjimai patvirtina buvimą sakralinės srities, kurioje *kauko* figūrą supa įvairios mirties reprezentacijos.

3. *Vėlės ir Vaižgantas*

Mirusiųjų kulte, išlikusiame labai gyvu iki paskutiniųjų laikų, galima išskirti dviejų rūšių apeigas: vienos jų skirtos pavieniui numirėliui ir, prasidėjusios puota prieš laidotuves, kartojasi vis retėjančiais laiko tarpais (trečią, šeštą, devintą ir keturiasdešimtą dieną, pagal Lasicijų); kitos apeigos yra metinės, skirtos visiems bendruomenės (šeimyninės ar kaimo) mirusiems paminėti.

Nėra reikalo čia įeiti į tų ceremonijų smulkmenas. Pažymėsime tiktai, kad per *šermenis* kiekvienas iš puotos dalyvių numeta po stalu mirusiajam skirtų kiekvieno patiekalo trupinių, bet kad visa, kas netyčia nukrenta nuo stalo, paliekama ant grindų ir skiriama vienišoms vėlėms, „desertis, ut ipsi loquuntur, animis quae nullos habent vel cognatos vel amicos vivos,"[103]) kurias paskui, nuo stalo atsikėlus, iššluoja, kaip blusas, su šluota. Kito Lasicijaus teksto vietoje, nieko bendro neturinčioje su šia citata, autorius, kalbėdamas apie mirusiųjų dievą *Velioną*, pažymi, kad mirusieji maitinami tam tikros rūšies paplotėliais, kurie trupinami ir barstomi priešpriešiais į keturias priešingas puses, ir kurie vadinasi *Sikies Vielonia permixlos*,[104]) kas šių dienų lietuvių kalboje būtų: *sikės velionio peniūkšlas (sikės* — mirusiojo maistas).

Trečios rudens švenčių, vadinamų *Ilgės* arba *Ilgiai*,[105]) dienos, paskirtos dievo Vaižganto, linų globėjo, garbei, apeigų aprašyme ir vėl atsiranda tie patys *sykies*, kuriuos oficiantė, po ritualinių išgertuvių,

„è sinu eijcit à deastris, si qui sint VVaizgantho, comedendas".[106]) O žinodami, kad *sikės* arba *sikiai* padaryti iš *sėmenų*[107]), netikėtai surandame linų dievo Vaižganto ryšius su mirusiaisiais: Vaižgantas, kurio vaidmenį pažįstame iš *barstukų* akultūracijos ir jų pakeitimo į *kaukus*, yra dievas, gimęs lino pavidale, *iš žemės*, kankintas, miręs ir prisikėlęs *iš žemės*; dabar jį sutinkame lydimą antraeilių dievybių, kurios maitinamos *sikėmis*, charakteringu vėlių maistu, apie kurio tiesioginį vartojimą velionims valgydinti jau esame kalbėję. Kyla klausimas: kas gi tie Vaižganto palydovai: *vėlės* ar *kaukai*?

4. *Vėlės ir Veliona*

Rudeninės šventės *Ilgės*, maždaug atitinkančios Visus Šventuosius, tęsdavosi 10 dienų;[108]) trys iš jų būdavo ištisai pašvęstos, pagal Lasicijų, mirusių kultui. Tų švenčių metu „mortuos è tumulis ad balneum et epulos invitant":[109]) matome, kad tai mirusiųjų puota, kur stalai apkrauti gausiais patiekalais ir gėrimais, skirtais išimtinai mirusiesiems, kur išdėstytų rankšluosčių ir marškinių skaičius atitinka sukviestų mirusiųjų skaičių. Puotą paruošę, gyvieji grįžta į namus ir „triduum compotunt".[110])

Tačiau, kiek toliau, tas pats Lasicius dar kartą netyčia — kiekvienu atveju, be jokio ryšio su Ilgių šventėmis — grįžta prie mirusiųjų kulto. Šį kartą jis kalba apie *Skerstuves*,[111]) „dešrų gaminimo šventę", mes sakytume greičiau: šventę, vykstančią kiaulių skerdimo dieną, kada ruošiama ir sūdoma mėsa visai žiemai.[112])Nors Lasicius ir nenurodo šitos šventės datos, visai aišku, kad ji gali būti tik rudenyje; autoriaus į tekstą įterpta lietuviška citata, čia pat ir,

kaip dažnai tai jam atsitinka, netiksliai išversta į lotynų kalbą, patvirtina šį faktą. Pagal Lasicijų, tos šventės metu žmonės šitaip kreipiasi į dievą *Ezagulis*: „Vielona velos ateik musump und stala", formulė, kurią K. Būga[113] šitaip interpretuoja: „Veliona, vėliuõs ateik pas mus į stalą". Šitas tekstas, norint jį įjungti į bendrąjį kontekstą, reikalingas gana plataus komentaro.

(a) Žodis *velos*, K. Būgos interpretuojamas kaip *vėliuõs(e)* yra daugiskaitos vietininkas žodžio *vėliai* „mirusiųjų šventė", kuris yra išvestas iš žodžio *vėlė*. Jeigu *Veliona* kviečiama skerstuvėms į *Vėlines*, tai *Skerstuvių* šventė turi logiškai įtilpti, bendruose *Ilgių* rėmuose, į tas tris dienas, kurios yra skirtos mirusiųjų kultui.

(b) Mūsų nestebina tas faktas, kad dievybė yra kviečiama prie stalo dalyvauti gedulo puotoje: šitoks mirusiųjų dalyvavimas *šermenyse* yra visai normalus reiškinys. Labiau stebina tai, kad puota, į kurią pakviesta dievaitė *Veliona*, susideda iš patiekalų, pagamintų iš *kiaulienos* greitai gendančių dalių. Ryšys tarp vėlių ir kiaulės tegali būti nustatytas tik *kaukui* tarpininkaujant, tik pasiremiant tuo, kad jis drauge yra ir „mirusiojo dvasia" ir stebuklingai gimęs iš kuilio kiaušo. Tiesa, dar vienas argumentas, atrodo, prisideda šitos tezės patvirtinimui. Gana patikimas liudininkas, L. Jucevičius (1846),[114] pažymi, kad *kaukams* — kurie, kaip žinome, yra šimtaprocentiniai vegetarai — „duodavę naktimi *aukų* meitėlio žarnas, miltais su krauju maišytais prikimštas". Šita vėdaro visai neįprastinė auka galėjo būti daroma tik retais atvejais, kada skerdžiamos kiaulės, ir, būtent, rudeninės šventės, *skerstuvių*, metu: jinai, nors ir plonu siūlu su-

jungia *kaukus* su *kiaule*, ir *kiaulę* su *vėlėmis*.

(c) *Velioną*, mirusiųjų dievaitę, Lasicius mini dviejose vietose; abu kartus ji vadinama vyriškos giminės dievu, nors lietuviškoji galūnė *-a* tam ir prieštarauja. Pirmu atveju sakoma, kad „jam aukojamos aukos, kai norima pamaitinti mirusiuosius,"[115]) ir tai leidžia šį tiesioginiai dievaitei *Velionai* skirtą kultą sugretinti su jau minėta „*mirusiųjų švente*".

Antrojo, dabar analizuojamojo, teksto aiškinimas yra sunkesnis. Nemokėdamas lietuvių kalbos, Lasicius įneša painiavą, vieną dievybę iš karto vadindamas dviem skirtingais vardais: per *skerstuves* žmonės kreipiasi į dievą *Ezagulis* ir kviečia dievaitę *Velioną* į mirusiųjų garbei paruoštus pietus. Ar įmanoma nugalėti šitą sunkumą? Ar galima, pvz., sakyti, kad pirmasis vardas, nors ir kitos giminės, tėra tik antrojo epitetas? *Ezagulis*, iš tiesų, lengvai gali būti perrašomas į lietuvių moderniąją kalbą kaip *ežia-gulys*, prisimenant, kad *ežia* kaip tik atžymi apdirbamų laukų ribą,[116]) kad joje užkasami velykinio kumpio kaulai, norint laukus apsaugoti nuo ledų ir perkūnijos. Iš to seka, kad, jeigu *ežiagulys* gali būti aiškinamas kaip *Velionos* epitetas, nurodantis jos įprastinę gyvenvietę, tai aukos Velionai *kiaulės* kaulų pavidale padaro iš jos laukų gynėją nuo blogadario, derlių žudančio lietaus.[117]) Ši antraeilė funkcija netrugdo jai ir toliau būti „mirties dievaite" ir būti kviečiama prie mirusiųjų garbei padengto, *kiaulienos* patiekalais apkrauto, stalo, ypač turint galvoje bendrą žmonijos įsitikinimą, kad mirusieji yra gyvųjų globėjai.

Nors problema, kylanti dėl vyriškosios ir moteriškosios giminės sumaišymo ir toliau lieka neišspręsta — tačiau ji kyla iš to, kad *Veliona* abiems atvejais

yra laikoma dievu, o ne dievaite, bet ne dėl to, kad būtų du skirtingi dievai: *Ežiagulys* ir *Veliona*[118]) istoriniai duomenys greičiau patvirtina galimybę matyti laukų ežiose ar iš viso galulaukėse *Velionos* ir jos globotinių — mirusiųjų — gyvenvietę.[119]) Yra žinoma, kad mirusiųjų laidojimas kapinėse yra reliatyviai nesenas paprotys ir kad, pvz., prūsų kunigaikštis Georg-Friedrich savo 1578 m. gruodžio mėn. 6 d. Tilžėje išleistu potvarkiu įsako lietuviams, kurie „sawa numirusiu kunus ing pusta lauka laidaie", įtaisyti tam tikras aptvertas vietas — „schwentorius".[120]) Tuo būdu nutraukiami intymūs ryšiai tarp gyvųjų, mirusiųjų ir žemės maitintojos.

IV. *LAIKINOSIOS IŠVADOS*

Baigiant šią trumpą kaukų gyvenimo apžvalgą, reikia padaryti keletą pastabų apie šios rūšies darbo prasmę, metodus ir pasiektus rezultatus.

(1) Lietuviškosios etnologijos vienas iš pirmutinių tikslų turėtų būti lietuviškosios mitologijos kaip tautinės lietuvių religijos kiek galima pilnesnė ir tikslesnė rekonstrukcija.

(2) Tokios rekonstrukcijos metodai galėtų būti palyginti su archeologijos, atstatančios pilis, miestus ir ištisas civilizacijas, metodais. Iš atskirų gabalėlių, surandamų skirtingose vietose ir kloduose, reikia atstatyti puodus ir vazas, iš atskirų plytų — ištisus mūrus. Tokių metodų, prie kurių išdirbimo yra prisidėję tokie mokslininkai, kaip Georges Dumézil ar Claude Lévi-Strauss, perkėlimas ir pritaikymas lietuvių mitologijai nagrinėti neina be sunkumų. Lietuviška etnografinė medžiaga, nors ir ypatingai turtinga, nėra paruošta šios rūšies darbui. Užtat ir pirmojojo darbo

fazėje įmanoma tiktai monografinio pobūdžio — atskirų pastatų, o ne kaimų ir miestų — rekonstrukcija.

(3) Kaukų aprašymas tad ir yra tiktai vieno labai siauro mitologijos lauko išjudinimas. Tačiau, sekant struktūralistiniu postulatu, reiškiniai, kokie jie bebūtų, negali būti aprašinėjami izoliuotai, o tik ryšyje su kitais reiškiniais. Todėl ir šiuo atveju teko pradėti nuo *kaukų* atskyrimo nuo *aitvarų*, susimaišiusių pačiuose naujausiuose etnografijos kloduose, prisikasti iki *barstukų* ir išskirti dvi jų rūšis: *bezdukus* ir *kaukus* ir t.t.

(4) Visa ši antraeilių dievybių klasė priklauso daugiau ar mažiau skirtingoms sakralumo sferoms, kurioms atstovauja hierarchiniai augštesnio rango dievai: °*Puškaitis, Vaižgantas, Veliona* ir t.t. Priėjus prie šių dievybių, norint ar nenorint paliečiamos ir kelios stambios religinės problemos, kurių galutinis sprendimas, siauruose kaukų aprašymo rėmuose, vargu ar įmanomas.

(5) Šia proga ir iškyla tokios rūšies rekonstrukcinio aprašymo *patikimumo* klausimas: kokią rolę aprašyme skirti „gryniems faktams", tų faktų sugretinimui, bendrosios mitologijos principų ir organizacijos būdų pažinimui, vidujinei koherencijai, dedukciniems metodams?

(6) Paimkime kaukų išvaizdos aprašymą. Jokios abejonės nelieka, kad kaukai tai ne akademinės tapybos barzdoti nykštukai, o abstrakčios, moderniosios skulptūros grubūs, neišbaigti pavidalai. Beveik abejonės nekelia ir jų, kaip miško gyventojų, akultūracijos procesas, jų kartu chtoninė ir liaukinė-vandeninė prigimtis. Tačiau patikimumas jau mažėja bandant kaukus išaiškinti kaip mirusiųjų dvasias. Tarp dviejų galimų išaiškinimų: (a) kaukų ir vėlių sutapdinimas yra vėly-

vas reiškinys, priklausąs laikotarpiui, kada ir elgetos ir visoki vaiduokliai galėjo būti bendru kauko vardu vadinami, ir (b) kaukų žeminė-vandeninė kilmė, jų infražmogiškas pobūdis, leidžiantis juos sugretinti su mirusiųjų, *sumažėjusia gyvybe pasižyminčių dvasiomis*, mes pasirinkome šį pastarąjį. Nepaisant dokumentacinės medžiagos retumo ir spragų, kurias, reikia tikėtis, galima bus pamažu užpildyti, *kauko* gimininguma su *kauke* ir *kaukole* vaidina čia lemiamą vaidmenį.

(7) Tokią pat patikimumo gradaciją galima užregistruoti ir kalbant apie vyresniuosius dievus. *Puškaičio* kaip dievo statusas, jo santykiai su barstukais-kaukais, net ir jo vardui pasiūlyta etimologija mums atrodo patenkinami. Dar įdomesnis yra *Vaižganto* atvejis: nors apie jį grynų „faktų" plotmėje ir mažiau žinoma, Vaižganto asmenybė — ne tik kaip dievokultūrintojo, bet ir kaip savo rūšies lietuviško Dioniso — po šio aprašymo pasirodo praturtėjusi, nors aprašymo patikimumo laipsnis dar galėtų būti padidintas, papildžius jį naujais etnografiniais duomenimis. Tuo tarpu *Velionos* figūra, gal kiek ir išryškėjusi, lieka dar labai blanki: ją, galima tikėtis, netrukus pagilins nauji, išsamūs mirusiųjų kulto aprašymai, kuriems medžiagos netrūksta. *Kuilio* portretas, nors jo rolė ir pasirodė svarbi, dar nepilnas.

(8) Nesiūloma tad šio aprašymo imti gryna tiesa. Šiuo metu mums atrodo svarbiau susidaryti pakankamą hipotezių katalogą, svarbiau iškelti visą eilę problemų, o ne jas išspręsti. Moksliniuose tyrinėjimuose vien medžiagos gausumo neužtenka, reikia dar ir žinoti, ko ieškoma. Tebūna tad šis vienos mitologinės sferos aprašymo bandymas paskatinimu kitiems aprašymams ar šio aprašymo kritikai.

1) Praetorius, *Deliciae Prussicae*, psl. 29-30, in J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, psl. 362. Teksto padalinimai daryti mūsų. Toliau bus duodami skirtingų, *kaukui* duodamų, vardų paaiškinimai.

2) L. Jucevičius (1848), in J. Basanavičius, *Rinkt. raštai*, psl. 365-6. Pati procedūra bus išaiškinta vėliau.

3) E. Gisevius, *Der Kauk-Stein*, in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 377.

4) Praetorius, *op. cit.*, in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 362.

5) J. Lasicius, *De Diis Samagitarum*, Vilnius, 1969, psl. 47.

6) *Ibid.*, psl. 48.

7) L. Ivinskis (1864), in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 366.

8) J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 367 (kuris cituoja Z. Bruožį, apie 1907). Iš to galima suprasti,kad *kauko* dovanos drabužių formoje tegali būti tik vėlyvesnės kilmės.

9) Tik vienas Chr. Hartknoch (2-oje XVII-to amžiaus pusėje) *parstukų* gyvenvietę nurodo po *liepa*.

10) *Bezdukas* taip pat reiškia vienos rūšies dvokiantį grybą, *kukurbezdalį* (Lycoperdon); Kaukų ir kai kurių rūšių grybų sugretinimas buvo jau padarytas anksčiau. (Žr. 1-3).

11) *De Diis Samagitarum*, psl. 48.

12) Plg. „Giwi dajktaj, turiedami plauczius, *puszkuj* ir kwiepuj". Kossarzewski, *Lituanica*, 15 a., in K. Būga, *Rinktiniai raštai*, II, psl. 527. Plg. taip pat žodį *pukš-ėti*, kurio šaknis galėtų būti pirmojo metatezė.

13) *Op. cit.*, psl. 47, in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 361. Praetorijaus tekstą reikia, savaime aišku, teisingai interpretuoti: reikalas eina ne apie dvasininkų paskirstymą į atskiras kategorijas, per daug gausias, kad atitiktų realybei, bet apie jų funkcijų įvairumą, ir jų magiškų operacijų tipologiją.

14) L. Jucevičius, in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 365-6.

15) J. Banaitis, LTA 982 (56), in *Tautosakos darbai* III, psl. 56.

16) J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 376.

17) *Ibid.*, psl. 366-7.

18) L.T.A. 2268 (254) in *Tautosakos darbai*, VII, psl. 130; plg. taip pat J. Banaitis, *supra*.

19) J. Banaitis, L.T.A. 982 (56), in *Tautosakos darbai*, III, psl. 56.

20) L. Geitler, *Lit. Studien*, Prag, 1875, psl. 90, in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 367.

21) J. Banaitis, *ibid.*

22) J. Banaitis, L.T.A. 982 (69), in *Tautosakos darbai*, III, psl. 56.

23) *L. k. ž.*, plg. J. Basanavičius, *R. r., psl. 367.*

24) L. Ivinskis (1864), in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 366.

25) J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 370 ir psl. 372.

26) *Ibid.*

27) *Ibid.*, psl. 369.

28) *Žalia vs virta* ir *nuõga vs aprengta* semantinės kategorijos išsamiai išstudijuotos C. Levi-Strauss kapitaliniame veikale *Mythologiques*, kiekvienai iš šių dviejų kategorijų paskiriant ištisą tomą.

29) Plg. tačiau su kitu žodžiu, ar kita žodžio *kaukai* prasme: diminutyvas *kaukeliai* tiesioginiai reiškia „vaiko marškinėlius". (*L. k. ž.*)

30) J. Basanavičius, *Apie gyvenimą velnių bei vėlių*, psl. 106-7, psl. 107-8, psl. 261-3; *Lietuvių tautosaka*, III (212) psl. 593-4 ir IV (500), psl. 204.

31) *L. k. ž.* (Skr.).

32) *L. k. ž.* (PPr 287).

33) *Lietuvių tautosaka*, III (213), psl. 594-5.

34) Žr. *supra*, psl. 8, n. 3.

35) Plg. lietuviškos pasakos *La quète de la peur* (Baimės ieškojimas) analizę, mūsų pasiūlytą in *Du Sens*, Seuil, 1970, psl. 231-247.

36) Plg. maldą, kuria kreipiamasi į Vaižgantą jo šventėje; Lasicius, išimties keliu, paduoda jos lietuvišką tekstą: „Vvaizganthos deuaite... nie duok mumis *nogus* eithi. Vaizganthos, inquit, ...neve nos *nudos* incedere permittas." *Ibid.*, p. 43. Taigi, Vaižgantas nėra tik linų dievas siaura prasme, bet tasai, kuris aprengia *nuogus* žmones.

37) *Trakų ir lietuvių mitologijos smulkmenos*, in *R. r.*, ir ypač psl. 358-380.

38) *Ibid.*, psl. 367-8.

39) *Ibid.*, psl. 367-8.

40) *Ibid.*, psl. 367-8.

41) Mitologiniu požiūriu visai nesvarbu, ar pats žodis yra

balto-slavų kilmės, ar labai senas skolinys iš slavų kalbų (prieš VIII a.)

42) Plg. *gaidžio* metaforinį vartojimą kalbant apie *gaisrą*.

43) Žr. Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Ed. de Minuit.

44) E. Volteris (1886) in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 371.

45) J. Balys, *Liet. Enciklopedija*, XV, psl. 467.

46) *L. k. ž.* (Prng.).

47) LTR (Lš) in *L. k. ž.* Plg. taip pat Lasicius, pagal kurį *Skerstuvių* šventėje kreipiamasi į dievą *Ežiagulį* (psl. 44).

48) LTA 1032 (165) Zrs. in *Tautosakos darbai* III, p. 189.

49) Dažnas Jurginių ir Velykų apeigų maišymas leidžia manyti anksčiau buvus vieną bendrą prieškrikščionišką Pavasario šventę. Plg. *Ledų Dieną*, švenčiamą trečiąją Velykų dieną.

50) Plg. išsamią J. Balio studiją ir ypač *Pirmąją Perkūniją* in *Tautosakos darbai*, III, psl. 205-214.

51) J. Lasicius, *op. cit.*, psl. 40.

52) *Ibid.*, psl. 40.

53) „Nors kiaulių pilvas geras, vienok prieš dargnas ir jos kartais suserg" (Gr. *L. k. ž.)*

54) „Susidargnojo kiaulė, t. y. vem prieš dargną" (*J. L. k. ž.)*

55) „Čiudijas kai kuilis prieš dargną" (Sln. *L. k. ž.*)

56) Žr. *infra.*

57) LTA 739(82) ir LTA 757(81) in *Tautosakos darbai*, III, psl. 207.

58) Kossarzewski, *Lituanica* (1821-1882), in *Taut. darb.*, III, psl. 144.

59) *Amalas*, pavyzdžiui, reiškia ir parazitinį augalą (lot. *viscum album*), kitaip vadinamą *laumšluote*, kuris auga ąžuoluose, beržuose, liepose, ant kurių vakaro migloje sėdi besisupdamos *laumės* (*L. k. ž.*)

60) Kossarzewski, in J. Būga, *Rinktiniai raštai*, III, psl. 431.

61) Žem. *L. k. ž.*

62) P. Juzulėnas, cituojamas J. Būgos, *op. cit.*, III, psl. 431.

63) *L. k. ž.*

64) *Lietuvių tautosaka*, IV (padavimai), psl. 645 (718).

65) Kossarzewski 151, in *L. k. ž.*

66) *Lietuvių tautosaka*, IV (padavimai) psl. 641 sqq.

67) Kossarzewski, *Lituanica*, in *Tautosakos darbai*, III, psl. 138. Reikia pastebėti, kad pats debesis dažnai turi *jaučio* iš-

vaizdą, kartais net visai su juo sutapdamas. K. pasakojime kalbama apie *juodą* meitėlį.

68) *Lietuvių tautosaka*, I, Ganymo dainos (109), psl. 117.

69) J. Balys, *Liet. tautosakos skaitymai*, II, psl. 34.

70) *L. k. ž.* (Mlt.)

71) *L. k. ž.* (B.)

72) *Lietuvių tautosaka*, I, psl. 116.

73) J. Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta*, psl. 51.

74) Kurį, greičiausia, galima identifikuoti su Šv. Jurgiu ir Pergrubiu.

75) Tai gausiai atestuota, tiek istoriniuose šaltiniuose, tiek ir etnografiniuose dokumentuose, žemės dievybė.

76) *L. k. ž.*

77) *L. k. ž.*

78) *L. k. ž.*

79), 80), 81), 82), 83), ir 84) *L. k. žodyno* paduoti kartais kaip atskiri, savarankiški žodžiai, kartais tik kaip atskiros vieno žodžio reikšmės: turint galvoje, kad šių žodžių negalima, atrodo, išaiškinti atskiromis etimologijomis, mes dirbtinio skirtumo tarp „žodžių" ir „reikšmių" nedarome.

85), 86), 87), 88), ir 89) *L. k. ž.*

90) *Kaukas* šia prasme kiek primena *kiaulę* (kuri, be ragų, ir, nors skeltanagė, bet negromuliojanti, neklasifikuojama su kitais *galvijais*, nežinia net, ar ji *gyvulys*), kurios branduolinė figūra irgi labai grubi: žodis *kiaulė* reiškia kartu ir „krūvą", „kaugę", „kupetą".

91) J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 381, ir K. Būga *R. r.*, I, psl. 364; II, psl. 221 ir psl. 285 nurodo tą pačią pavyzdžio užrašymo vietą — Salaką.

92) ir 93) *L. k. ž.*

94) Žymus prancūzų istorikas Marc Bloch yra išsamiai nagrinėjęs šį reiškinį: didelis skaičius Prancūzijos Viduramžių feodalizmo terminų yra germaniškos kilmės, nors Prancūzijos feodalinė struktūra susikūrė ir vystėsi nepriklausomai nuo Šv. Imperijos feodalizmo; be to, prancūziški terminai, nors ir germaniškos kilmės, visiškai neatitinka panašias sąvokas reiškiančių žodžių Vokietijoje. Atrodo, bendrai paėmus, kad skolinimosi procedūra dažnai vartojama vien sąvokos svarbumui ar originalumui pabrėžti.

95) „Ant užgavėnių berniukai dirba lyčynas iš medžio su kumpa arba ilga nosia, su akimis indubusiomis, su dantimis ilgais ir eina ieškoti *bergždinių* per sodžius". (J. *L. k. ž.*)

96) Plg. *tranelis*, kuris drauge yra ir vienas iš *kauko* sinonimų.

97) Lietuviškąją gyvenimo ir mirties sampratą galima įsivaizduoti, kaip padalintą į tris, tarpusavyje komunikuojančias, „gyvybės" fazes: „gyvuosius", „gyvuosius-mirusius" (arba vėles) ir „mirusiuosius". Plg. mūsų *Baimės ieškojimas* in *Du Sens*, Ed. du Seuil, 1970.

98) „*Kaukie* sunt lemures", *op. cit.*, psl. 44.

99) Plg. Kuršaičio žodyną: „ein ungetauft gestorbenes Kind".

100) Tokį pat dviejų sakralumo sferų išskyrimą galime pastebėti ir kitu atveju: vaikai, *gimę* tarp Didžiojo Ketvirtadienio ir Velykų, t.y. tame laikotarpyje, kada krikščioniškasis Dievas yra miręs, skiriasi nuo kitų, jie yra „aiškiaregiai" ir gali matyti vėles.

101) *L. k. ž.*

102) Didelį skaičių šitokios jų veiklos pavyzdžių galima rasti J. Basanavičiaus *Apie gyvenimą vėlių bei velnių*, passim.

103) J. Lasicius, *op. cit.*, psl. 51.

104) *Ibid.*, psl. 41.

105) *Sikės* arba *sikiai*, *Ilgės* arba *Ilgiai* yra dvi skirtingos daugiskaitos formos. *Ilgi* yra gi dialektinė forma, Lasicijaus bet kaip užrašyta. Tiek žodis Ilgės, tiek ir pati rudeninė šventė pasitvirtina ir šiuo vardu vadinamais mokesčiais natūra, renkamais rudenį, ir kitais leksikaliniais duomenimis.

106) J. Lasicius, *op. cit.*, psl. 43.

107) Plg. „sikius, arba semenių kepius (sėmenių išspaudas)" *L C.* 1884, 51 in *L. k. ž.*; *kepis*, *kėpis* tai „paplokščia bandelė, paplotėlis" *L. k. ž.*

108) Šitų švenčių bendrą organizaciją kol kas dar sunku atstatyti: pagal Lasicijų, dvi pirmosios dienos būdavo *pašvęstos Žemėpačiui (Žemynos*, žemės dievaitės broliui), gyvulių bandos globėjui; trečioji diena — *Vaižgantui*, o trys sekančios dienos — mirusiųjų kultui. Tuo būdu dar lieka neužpildytos keturios dienos.

109) J. Lasicius, *op. cit.*, psl. 43.

110) *Ibid.*, psl. 43. Lietuviškasis Lasicijaus vertėjas nesuprato, kad vėlės, prieš sėsdamos prie puotos stalo, visų pirma eina į pirtį ir persirengia švariais marškiniais.

111) Lasicius rašo *Skierstuvves*. Žodis, išlikęs iki mūsų dienų, reiškia, kaip žinome, ne tik skerstuvių dieną, bet taip pat ir kiaulienos tučtuojau suvalgytinas dalis, išdalinamas kaimynams arba valgomas visiems bendrai susirinkus.

112) Si šventė yra išlikusi iki šiai dienai Vilniaus apylinkių kaimuose, kur jau lenkiškai kalbantys žmonės ją vadina lietuvišku žodžiu *skerdena* (žodinis liudijmas).

113) K. Būga, *R. r.*, I, psl. 516.

114) Žr. J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 365.

115) J. Lasicius, *opp. cit.*, psl. 41.

116) Žr. *supra*, I-4; *ežiagulys* lietuvių kalboje žinomas, kaip tam tikro laukinio augalo (Lotus) vardas: jis gali būti daiktavardžiu, bet taip pat ir būdvardiniu epitetu. Plg. „gargždenis *ežiagulys*" (*L. k. ž.*)

117) Tamprūs ryšiai tarp *Velionos* ir vandens pasitvirtina ne tik randamu upės *Veliuonos* vardu, bet ir liaudies tikėjimu — kurį reikėtų išsamiai išnagrinėti — kad „pomirtinis pasaulis" esąs „jūrų" dugne.

118) Tokios pat nuomonės yra ir J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 276, remdamasis Usener, *Goetternamen*, 1896, psl. 104.

119) Plg. J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 291: „Lydint (numirėlį) pas lauko rubežių atvažiavus... numetama po biskelį šiaudų, idant vėlei namon grįžtant atsisėst ir silsėtis pakelėje smagiaus būtų..."

120) Bezzenberger, Eine neugefundene litauische Urkunde vom Jahre 1578, *Altpreuss, Monatschrift*, Bd. 14, psl. 459 sqq in J. Basanavičius, *R. r.*, psl. 185.

DANGŪS TUŠTĖJA, DANGŪS PILDOSI

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Adelė įžengė į antro augšto verandą ir, kaip visuomet, pirmiausia pažvelgė į dangų — besiniaukiantį, išbraižytą televizijos antenomis, dygsniais pilkoje drobėje. „Oigi gražus gražus tolimasis dangus", kadais girdėta eilutė suvingiavo jos atmintyje.

Duslus ūžimas atplėšė jos akis nuo dangaus. Skersai gatvės sustojo namo didumo sunkvežimis ir sviedė jos akysna triukšmingą užrašą, „Movers of America". Nauji kaimynai, dingtelėjo jai. Italai. Kas kitas kelsis į vidurinįjį iš trijų margaplyčių mūrnamių, apgyventų italais ir mėgdžiojančių Siciliją savo prieangių arkomis ir balkonėliais?

Adelės ausyse vėl suskambėjo garsus moteriškas juokas mėsinėje, kur prieš pusvalandį ji kantriai laukė savo eilės. Priešais ją ten klegėjo trys moterys, sicilietės, kaip ji bematant nusprendė iš jų kalbos. Senelė, juoda suknele ir kojinėmis, drumzlinai žilais raitytais plaukais, susiraukšlėjusiu kaklu, rodė Adelei savo pleiskanotą nugarą. Duktė ir anūkė, viena juodu, kita tamsiai

mėlynu lietpalčiu, krypavo augštais, rėkiančiai dirbtinais perukais. Jų priekiai atsispindėjo vitrinos stikle, veidai, kaklai, pilvai išrašyti ant itališkų dešrų ir nupeštų vištų. Jų gaiži kalba ir juokas vis skaudžiau spengė Adelės galvoje. Per dvidešimt metų ji vargais negalais buvo išmokusi anglų kalbos, o tos moterys dabar supo ją savo kalbos dviguba svetimybe.

Ji papurtė galvą, išblaškydama slegiantį vaizdą, ir stebėjo milžiniškus negrus nešančius dėžes iš sunkvežimio, demonstruojančius prakaito lopus savo žaliose uniformose. Duryse pasirodė pora. Naujieji gyventojai? Kokie jauni, dar šiapus trisdešimties. Ji kritiškai apžvelgė jo barzdelę, pagalvodama apie savo vyro retėjančius plaukus, jos nuogą pusiaujį, skarelės mazgą nugaroje, trumpas kelnaites. Barzdotas vyras savininkiškai apkabino moters liemenį, ji juokdamasi išsisuko. Šešiametis - septynmetis berniukas — jų sūnus? — paukšino sviedinuką šaligatvin. Tada sviedinukas įšoko į gatvę, berniukas pasileido paskui jį, ir jo motinos šauksmas prasiskverbė pro Adelės verandos sienas:

— Petruk!!!

Lietuviai! Vaizdas Adelės akyse bematant pakito. Lietuviai, be abejo, atvykę Amerikon vaikais, čia užaugę ir tapę dalimi ją supančios svetimybės. Kokia baisi plastikinė kėdė — tokios ji niekad neįsileistų į savo kambarį! Moters plaukai negali būti tokie tankūs, tokie šviesūs — ji dėvi peruką. Judviejų trumpas apsikabinimas, prieš pusę minutės Adelės abejingai užregistruotas, dabar jai pasirodė begėdišku. Kodėl ji taip apsinuoginus, prie prakaituojančių negrų? Kodėl jiedu nenustoja kalbėję, kaip tos sicilietės mėsinėje; kalbėję, be abejo, angliškai, atvykę į Ameriką vaikais, lengvai

išmokę angliškai, tėvų už rankų į mokslus nuvesti, neparagavę Adelės vargo?

Ji nespėjo patikrinti savo jausmų antplūdžio — pastaraisiais metais ji vis rečiau juos besverdavo, betikrindavo — , nes iš didžiosios gatvės jų šalutinėn įsuko jos duktė, Danguolė. Vaizdas pro verandos langą tarsi pašviesėjo, praplito, įtemptos Adelės lūpos atsipalaidavo šypsenai. Liekna, geltonplaukė, šiek tiek susikūprinusi („tieskis, Adele, tieskis" ir jai motina kartodavo, kaip ji dabar kartoja savo dukteriai), kuklia melsva parapijine suknele, Danguolė atrodė saugi nuo ūžimo, svetimo prakaito, nuogų liemenų, gaižios kalbos; saugi, lyg Adelės žvilgsnis ją apgaubtų ir apsaugotų.

Saugi? Supama tiekos pavojų, anapus motinos žvilgsnio? Danguolei artėjant, Adelė nenoromis prisiminė, kaip greitai jos duktė bręsta. Kiek vaikėzų ir vyrų jau seka ją akimis, jai praeinant. Prieš keletą dienų ji iš tolo užklupo Danguolę ilgame pašnekesyje su juodaplaukiu, tamsiaodžiu vaikinu iš kaimyninės gatvės, be abejo, iš vienos tenykščių siciliečių šeimų. Savo judesiais — pečių gūžtelėjimais, galvų atvertimais, akimirkai susiliečiančiomis rankomis — jie aiškiai bylojo, kad jie vienas kitam patinka. Ateis diena, pagalvojo Adelė, kai jos Danguolės kūnelis priklausys kokiam svetimam vaikinui, kuris apims jos juosmenį tokiu savininkišku mostu, kaip tas barzdotas lietuvis skersai gatvės.

Danguolė jau buvo prie pat sunkvežimio, kai berniuko sviedinys išsprūdo ir nuriedėjo šaligatviu jos pusėn. Ji mikliai pasilenkė ir metė sviedinį atgal berniukui, kuris pribėgo prie jos kažką kalbėdamas. Danguolė atsakė jam ir pirštu parodė į savo namą. Adelė

automatiškai žengė žingsnį atgal. Tarp jos ir ateivių šeimos jau užsimezgė, jos nelauktas, pirmasis ryšys.

Netrukus pasigirdo skubūs Danguolės žingsniai laiptais. Adelė laukė jos virtuvėje, kurion Danguolė paprastai įžengdavo grįždama iš mokyklos. Ji sviedė savo odele surištas knygas ant virtuvės stalo, pakštelėjo Adelei į skruostą ir, pridususi nuo bėgimo, sviedinio gaudymo, prapliupo pasakoti:

— Mama, mama, čia šeima, skersai gatvės, jie lietuviai, jo vardas Petriukas...

— Aš žinau.

— Kaip gerai! Tu su tėte galėsit juos lankyt. Dabar?!

— Ne taip greit, Danguole.

— O, mama! Kodėl ne?!

Adelė kantriai nusišypsojo ir atsiduso. Kiek tie vaikai težino...

— Todėl, kad dalykai taip greit nesidaro. Ypač tarp nepažįstamų.

Dabar laikas priminti Danguolei jos vietą, jos patirties stoką aplamai.

— Danguole, merginai nelabai tinka vaikytis mažų vaikų sviedinius. Ir sviedinį mest taip — vyriškai.

Danguolė išsižiojo pareikšt motinai, kad ji griežtai nesutinka su ja, bet susilaikė neprabilusi. Dabar jokiu būdu negalima užpykinti motinos. Toni Dascagno užvakar pakvietė ją būti jo mergina gimnazijos pabaigtuvių baliuje; Toni, į kurį daug vyresnės apylinkės merginos, ištempusios megztinius smailiais dirbtinais stanikiukais, šaudydavo žvilgsniais, lygindavo jį su Tony Curtis, ir būtų jam nieko, absoliučiai nieko, nepagailėjusios. Danguolė regėjo save ilgoje balinėje suk-

nioje, nuogais pečiais, šokančią, su galva ant jo peties, Hawaiian Tea Room salėje — rožinėje taurėje, besilenkiančią ant turėklo Staten Island kelte, Manhattano siluetui tolstant mėnesienoje. Tokių nepaprastų įvykių išvakarėse santykiai su motina turi būti kuo geriausi, nes ją ir taip bus labai sunku permaldauti. Ji įsivaizdavo motinos atsakymus: Tu per jauna, Danguole. Jei jis būtų lietuvis, tada, gal būt.

— Na, ar aš ne teisybę sakau, — motinos balsas pertraukė Danguolės mintis. Ji prisivertė pareigingai nusišypsoti:

— Taip, mama.

Ir Danguolė, vėl pakštelėjusi lūpomis motinai į skruostą, išstryksėjo iš kambario.

Adelė tebestovėjo virtuvėje, stengdamasi suprasti savo dukterį. Iš kur tas staigus nuolankumas? Kodėl ta gudri šypsena išeinant? Ir kam tas nelauktas bučinys? Ji vėl nuėjo į verandą, nesąmoningai, be ypatingo tikslo. Mes greičiausiai jau niekur nebesikelsim iš šios apylinkės, ji galvojo. Šis namelis, ši veranda, tai, ką jos akys aprėpia pro langą, visa tai buvo jos paskutinė veikimo aikštė, jos magnetinis laukas, taip, jos kovos laukas. Tai, kas galima ištausoti darbu, nuolatiniu budėjimu. Ji pakėlė akis aukštyn. Taip, ir tas tiksliai aprėžtas dangaus plotas, apsagstytas televizijos antenomis, skirtingas nuo erdvesnio dangaus Lietuvoje virš beantenių stogų, dalis jos ilgesio ir ją supančios svetimybės.

2.

Sekmadienio dangus po dviejų dienų buvo prideramai sekmadieniškai vaiskus. Prieš įsukdama savo gatvelėn iš didžiosios gatvės, ji giliai įkvėpė orą, kaip

kiekvieną sekmadienį pakeliui iš bažnyčios. Ji žinojo, kad kaimyniniuose languose pasirodys akys sekmadieninei apžiūrai. Jos pirštai baltose pirštinaitėse suspaudė juodą lakuotą rankinuką, kuriame pūpsojo jos dar iš Lietuvos atsivežta maldaknygė. Jos pačios pasisiūta dangiškai melsva, santūriai gėlėta banloninė suknelė kaip aplieta tiko jos tebelieknam liemeniui. Dangus, apdaras, jos žingsnių ritmas — viskas jungėsi tobuloje darnoje. Nuo pat pirmųjų vaikystės prisiminimų, nuo patiės tolimiausiojo Lietuvos dangaus su lietuviškais debesėliais, ji aistringai mylėjo sekmadienius, jų orumą ir tvarką. Sekmadienių juosta tebesitęsė jos vaikystėn ir kūdikystėn, viena iš nebedaugelio tremties neperplėštų jos gyvenimo gijų ir juostų.

Oigi gražus gražus tolimasis dangus, ji nesąmoningai sušnabždėjo ir šyptelėjo savo vyrui. Jos veidas surimtėjo. Jis žingsniavo puszingsniu atsilikęs, nors ji jam nuolatos prikišdavo tą jo neseną blogą įprotį. (Vyras ir žmona turi eiti greta, ypač sekmadienį!). Ji pastebėjo neužsegtą marškinių sagą virš jo apdilusio diržo ir jo pūpsantį pilvuką, kurį jis kartais neskoningai vadindavo savo piliakalnėliu. Juk jis galėtų pasitenkinti viena alaus bonka vakarui, mankštintis, kaip kiti vyrai! Jai dingtelėjo, kad jo marškinių pažastys dabar suprakaitavusios, ir negrų krovikų vaizdas vėl švystelėjo, sujaukdamas jos tvarkingas sekmadienio mintis tamsiomis dėmėmis žaliose uniformose.

Akių kertelėmis Adelė palietė jų naujųjų kaimynų kiemą. Jaunoji moteris kaitinosi saulėje, išsitiesusi ant pliažinės kėdės. Tarnaitei palieka namų ruošą, nusprendė Adelė. Nejaugi ji jau spėjo sugrįžti iš ankstyvųjų mišių, kaip Danguolė, ir persirengti? Jaunoji moteris

plačiai pamojo Adelei, bet ji nudavė jos nemačiusi. Ji sulėtino savo žingsnius, ir jos vyras susilygino su ja. Ateivių akivaizdoje jiedu įžengs į namus pilnoje tvarkoje.

— Labas rytas! — sušuko jaunoji moteris. Jos balsas priminė Adelei sicilietes mėsinėje ir atrodė stokojąs santūrumo, kaip ir jos maudymosi kostiumas taip netoli viešo šaligatvio.

— Labas! — sušuko Adelės vyras. — Graži pagada!

Adelė, nuduodama pirmą sykį pamačiusi jaunąją moterį, santūriai pamojo jai ranka ir atkreipė kritišką žvilgsnį į savo vyrą. Jam rakinant duris, ji tarė:

— Šūkaut sekmadienį!

Jis patraukė pečiais.

— Ir kodėl ne „oras"? Kas per žodis „pagada"?

— Svarbu, kad graži, — atsakė jis, atidarydamas duris.

Ar jis kalbėjo apie orą, ar apie jų kaimynę? Adelė pirmoji užskubėjo laiptais, tuomi rodydama jam savo nepasitenkinimą. Ir atrado Danguolę virtuvėje, apsuptą triukšmingos radijo muzikos, su pieno stikline rankoje, pasitiesusią spalvotą sekmadienio laidos madų skyrių ant stalo. Adelė bematant išjungė radiją ir laukė neišvengiamo protesto. Bet, jos nuostabai, Danguolė prabilo apie kitką.

— Mama, žinai ką, kaimynai nori, kad aš jiems beibisitinčiau.

Paskutinysis žodis rėžė Adelės ausis.

— Mes dar sugebam tave aprūpint!

— Bet, mama, tu pati sakei, ar ne, kad man reikia pradėt mokytis, kaip užsidirbt pinigą!

Kaip Adelė besistengtų vengt ateivių šeimos, ryšys tarp jų vis, neišvengiamai, tamprėjo. Jos sudrumstoje aplinkoje, jos kovos lauke, jos laukė nauji bandymai. Tokius svarbius dalykus reikėjo aptarti tinkamoje aplinkoje. Adelė nusprendė, kad jos vyras, ypač po šio ryto pergyvenimų, kol kas turės pasilikti nuošalėje.

— Eime į mano kambarėlį.

Adelė didžiavosi savo kambarėliu, talpinančiu siuvamą mašiną ir prosijimo lentą, bet visad švariu ir jaukiu. Kadaise skirtas jų sūneliui, kuris mirė nesulaukęs mėnesio, kambarėlis tebelaikė sukaupęs tolimojo įvykio rimtį. Adelė prabėgomis paglostė akimis gėlių vazonėlius languose.

— Kada jie tau pasiūlė?

— Šį rytą, grįžtant iš bažnyčios.

— Jie buvo tose pačiose mišiose?

— Ne, jie neina į bažnyčią.

— Kaip tu žinai?

— Ji man pasakė: Ne, mes neinam į bažnyčią.

Adelės žvilgsnyje suspindėjo triumfas. Taip, be abejo! Ji moka iš karto pasverti ir įvertinti žmones! Nors jos naujieji kaimynai kalbėjo lietuviškai, jie vistiek, vistiek priklausė Adelę supančiai svetimybei. Dabar ji jautėsi pranašesnė už juos, nežiūrint jų jaunystės, įmantrių baldų ir drabužių!

— O jų vaikas? — paklausė ji.

— Petrukas? Jis nieko nežino.

— Tikrai?!

— Jis ėjo su manim iki mūsų durų. Jis manęs paklausė: Kas „bažnyčia"?

Kodėl jos motina taip keistai šypsojosi? Kodėl ji delsė?

— Danguole, tu gali pasaugot jų berniuką. Sykį į savaitę.

— Ačiū, mama!

— Bet su viena sąlyga. Jei tu pamokysi Petruką religijos.

— Ar aš?!

— Paaiškink jam, kas yra Dievas. Tik lietuviškai!

— Aš neturiu laiko.

— Ten bebūdama.

— Kaip? Aš nežinau, kaip.

— Tik pagalvok, tu pakeisi jo gyvenimą. Kada nors jis pradės eit į bažnyčią. Dėka tavęs.

Danguolė pagalvojo apie gimnazijos pabaigtuves ir vėl pajuto smalsias Toni lūpas ant savųjų, kaip prieš dvi dienas. Ji jautėsi raustanti. Dabar reikia sutikti su viskuo, ką motina sako.

— Gerai, mama.

Adelė palietė jos petį, patvirtindama judviejų susitarimą. Jos akys, pro dukters plaukus, atrado lietuvišką kalendorių ant sienos, su gubomis lauke ir erdviu dangumi.

3.

— Kur yra Dievas?

— Danguje.

Petrukas pastvėrė Danguolę už rankos ir nutempė ją prie lango.

— Kur? — jis klausė jos, rodydamas į dangų.

— Danguje, tik tu jo nematai.

— Kodėl?

— Dievas ne žmogus.

— Lėktuvas? Balionas?

— Petruk, tu kvailas!

— Ne, aš gudrus! Mama taip sako.

Kantrybės, Danguolė priminė sau, kantrybės! Ji patempė Petruko ranką.

— Eikš, pradėsim vėl nuo pradžios.

Jiedu atsisėdo ant baltos sofos. Tokių baltų kilimų, baltų minkštų kėdžių, ir baltų lempų - gaublių ji tebuvo mačiusi žurnalų skelbimuose. Kaimynų salionas toksai svetimas ir drauge toksai patrauklus, buvo visiška priešingybė jos tėvų senamadiškam salionui, kuris atrodė tiesiai perkeltas iš kaimyninės baldų krautuvės vitrinos. Ji atvertė savo atsineštą mokyklinį katekizmą.

— Tu man paskaitysi pasaką? — paklausė Petrukas.

— Teisybę. Apie Dievą.

Titulinio puslapio kampe buvo įrašyta: Danguolė Sauka, Religious Award. Ji nesitikėjo, kad rašalas būtų taip išblukęs — taip seniai ji jau buvo beatvertusi katekizmą.

— Pirmas klausimas: Kas sutvėrė pasaulį? Atsakymas: Dievas sutvėrė pasaulį.

— Kas yra „sutvėrė"?

— Padarė.

Danguolės religinė pamoka darėsi daug sudėtingesnė, kaip kad jos buvo manyta. Jos pačios klausimai stūmė į šalį Petruko klausimus. Kiek ji pati dar tiki, į ką? Gimnazijoje daug mergaičių sakėsi nebetikinčios. Tos, kurios nugriebdavo geriausius pažymius, sakėsi tikinčios į „visatos vieningumo principą" ar panašius dalykus.

— Ar Dievas didesnis už žmogų? — vėl klausė Petrukas.

— Daug, daug didesnis.

— Gali pakelt namą?

— Labai lengvai.

— Viena ranka?

— Petruk, jis neturi rankų!

Ji tebėjo prie komunijos, bet sau ji nebegalėtų taip aiškiai nupiešti Dievo, kaip ji nupiešė Petrukui. Ji pagalvojo apie savo motinos maldaknygę, atsivežtą iš Lietuvos. Jos Dievas buvo kitoks. Ir Petruko Dievas jau darosi skirtingas.

— Kas čia? — Petrukas bedė pirštu į blizgančią raudoną žvaigždutę, priklijuotą prie katekizmo klausimo.

— Žvaigždutė.

— Kodėl?

— Kai aš teisingai atsakiau klausimą, man priklijavo žvaigždutę. Kai tu atsakysi, aš tau priklijuosiu. Ant kaktos!

Ji palietė pirštu Petruko kaktą. Jis išsišiepė, bet bematant vėl surimtėjo.

— Žvaigždutė. Kaip danguj?

— Kaip danguj.

— Dievas danguj?

— Taip, danguj. Čia.

Ji parodė į pirmąjį paveikslą katekizme. Taip aplink, rateliu, mes sugrįžom prie jo pirmojo klausimo ir mano pirmojo atsakymo, ji atsiduso nusivylusi. Petrukas buvo įsistebeilijęs į paveikslą. Jo viduryje buvo ratas, o rato viduryje sėdėjo Dievas, ilgaplaukis ir ilgabarzdis, pakeltomis rankomis, banguojančiomis plataus rūbo klostėmis. Dievą supo ėriukų ratas, debesų žiedas, virš jo galvos buvo dainuojančių galvučių puslankis. Virš didžiojo rato ir po juo spraudėsi po du ratu; viršutiniajame giedojo angelai, žemutiniajame žmonės. Ratai

plito, kaip ratilai ežere, pro kilimą, pro sienas, laukan, dangun.

— Kur tu eini, Petruk?

— Dantų plaut.

Danguolė patraukė pečiais. Jam nusibodo — tiek naudos iš mano pirmos pamokos. Petrukas pasileido laiptais augštyn.

— Kodėl augštai?

— Man geriau patinka.

Danguolė priėjo prie virtuvės durų. Nuo šaldytuvo į ją žiūrėjo PAN AM kalendorius su lėktuvu erdviame variniame danguje.

Užuot plovęs dantis, Petrukas įbėgo į verandą. Iš verandos buvo matyti daugiau dangaus, kaip žemai. Jo nuostabos kupinos akys matė debesis jungiantis su debesimis, iš debesų driekiantis ilgus plaukus ir barzdą, rutuliojantis drabužių klostes. Dangus nebebuvo tuščias! Dangun grūdosi eibių eibės, katekizmo puslapis plito dangumi, kriokliais krito išsivyniojantys rietimai, sūkuriai sukosi ėriukų ir dainuojančių galvučių pavidaluosna. Kaip pilnas, pilnas Dievo dangus!

4.

Sekantį vakarą Petruko tėvai nėjo į svečius. Jie užėmė šiokiadieniško vakaro namuose vietas: tėvas ant sofos, pasinėręs laikraštin; motina prie stalelio, pasilenkus prie laiško; Petrukas prie televizijos aparato.

— Koksai dangus!

Petrukas krūptelėjo išgirdęs motiną, lyg ji būtų perskaičiusi jo mintis. Ji plačiai praskleidė užuolaidas ir sušuko balsu, kurį ji taupė tik ypatingo susižavėjimo atvejams:

— Aaa! Koksai nepaprastas dangus!

Tėvas pakėlė galvą nuo laikraščio ir pritariančiai sumurmėjo.

— Eikš prie lango, tinginy! — motina nudavė baranti tėvą. — Petruk!

Visi trys, susiglaudę kaip vienas, su Petruku vidury, jie žiūrėjo į vakaro dangų.

— Kokia spalva, kaip varinio puodo, — tebesižavėjo motina.

Kodėl jo motina kalbėjo apie puodus, kai danguje gyveno Dievas, ėriukai, dainuojančios galvelės?

— Ne puodas — Dievas, — tarė Petrukas.

Jo tėvų galvos pasisuko viena į kitą.

— Dievas, — ištarė motina, netikėdama.

Kaip greitai ji pamiršo varinio puodo spalvos dangų. Jie lėtai grįžo prie sofos — trys, nebe vienas. Tėvas pastūmė į šalį laikraštį su lėktuvo nuotrauka pirmame puslapyje.

— Dievas gali padaryt lėktuvą per dvidešimt minučių, — triumfališkai paskelbė Petrukas.

— Tikrai? — tarė tėvas. — Mudu apie tai pasikalbėsim.

Bet užuot kalbėjęsi su Petruku, jie užstatė jam televiziją ir tebesišnabždėjo tarp savęs, sakydami daug jam nesuprantamų žodžių, kurie maišėsi su televizijos žodžiais.

— Tu jam paaiškink.

— Ne, tai tėvo rolė.

— Kodėl?

— Nes jis su tavim identifikuosis.

— Pagaliau, čia ne tokia jau tragedija.

— Įsigyt dogmatišką Dievo vaizdą pačioje vaikystėje, užsidaryt duris ir langus?!

Laikas nuo laiko jos laisvamaniškos giminės tradicija prasiveržda vo joje religingu karingumu. Jis buvo prie to įpratęs ir paprastai nusileisdavo jai, nes jis religijai tebuvo abejingas.

— Čia mūsų beibisiterės nuopelnas, — ji tęsė savo puolimą.

— Ar tu pastebėjai, kad jos motina vengia mūsų. Religija!

— Gal ji drovi?

— Nelankius universiteto, todėl dogmatiška ir įtaringa. Gal geriausia būtų pakeist mūsų beibisiterę.

— Ne, aš nenoriu kitos beibisiterės! — sušuko Petrukas.

Tėvai atsigręžė į jį kaltomis šypsenomis.

— Petrukas turi geras ausis, — susijuokė tėvas.

— Aš ją apsivesiu. Mes būsim mama ir tėtis.

Tėvai atsisėdo abipus jo ant sofos ir apkabino jį. Trys vėl buvo vienas.

— Gerai, Petruk, gerai, — motina pabučiavo jį į skruostą — Bet dabar judu su tėčiu pasikalbėsit apie Dievą.

Motina atsikėlė ir nuėjo prie knygų lentynos.

— Tai, sakai, jis gali pastatyti lėktuvą per dvidešimt minučių, — tebeieškojo žodžių tėvas.

— Taip! Kai Dievas buvo beibukas, jis žinojo, kiek yra dvidešimt ir dvidešimt!

— Dabar paklausyk manęs. Iš kur ateina televizijos paveikslas?

— Iš dėžės, — Petrukas pirštu bakstelėjo į televizijos aparatą.

— Ne, Petruk. Iš televizijos stočių dangumi ateina signalai — veidų, vaizdų, spalvų gabaliukai. Televizijos antena juos pagauna, aparato viduriai juos sudeda, kaip tu kaladėles, ir — bingo! Paveikslas!

Petrukas mandagiai tylėjo. Jis žinojo, kad dangumi skrieja ne spalvų ir vaizdų gabaliukai, bet banguoja Dievo barzda, plaukai ir rūbai.

— O dabar mes paskaitysim labai įdomių pasakų, — tarė tėvas, paimdamas knygą iš motinos rankų.

Kai suaugusieji nori išaiškinti Dievą, jie griebiasi knygų, pagalvojo Petrukas.

— Matai, Petruk, jei žmonės nežinotų apie televiziją, apie elektronus, ką mudu dabar žinom, jie manytų, kad televizijos paveikslus atsiunčia kokie dievai. Kai jie girdėjo griaustinį, matė žaibą danguje, jie klausė savęs: Iš kur? Taip žmogus ir sukūrė dievus, pasakas apie dievus. Vot, šitoje knygoje surinktos pasakos iš *viso pasaulio, pasakos apie dievus ir kaip jie pasaulį* sutvėrė.

Tėvas atsikvėpė ir žvilgterėjo į motiną. Ji nežymiai linkterėjo jam, patvirtindama jo taktiką.

— Mes pradėsim su eskimais, — tęsė tėvas. — Pirma pasaka eskimų. Eskimai gyvena, kur labai šalta. Šalta, visur balta, visur sniegas. Matai, paveikslėly, visur sniego pusnys.

Petruko akys krypo į langą. Balto sniego pusnys, kaip debesų pusnys danguje. Tėvo balsas ėmė tolti, užleisdamas vietą Danguolės žodžiams apie Dievą. Naujosios knygos paveikslas toli gražu neprilygo katekizmo didybei ir platybei. Dievo barzda įbangavo per langą, gaubdama Petruką, Jo rūbai plevėsavo, kaip

vėliavų armija, ėriukai laižė Petruko veidą, kol jis užsnūdo, padėjęs galvą ant tėvo peties.

5.

Danguolė sudvejojo prie motinos kambarėlio durų, už kurių girdėjosi siuvamos mašinos dūzgimas. Už durų jos laukė lemtingoji akimirka — klausimo motinai jau nebebuvo galima atidėti, nes šį vakarą Toni turėjo gauti jos atsakymą. Ji stengėsi atspėti motinos nuotaiką iš siuvamos mašinos ritmo. Mašina atsakė jai lygiu ritmingu dūzgimu be nervingų pertraukų. Motinos atsakymas tegali būti teigiamas, drąsino save Danguolė. Per visą savo gyvenimą ji nebuvo susilaukusi tiek pagyrimų iš motinos, kaip per praėjusią savaitę, nuo tos dienos, kai ji pradėjo aiškinti Petrukui apie Dievą. Dabar arba niekad, sušnabždėjo ji.

Durims veriantis, mašinos dūzgimas nuščiuvo, ir motina pakėlė akis nuo melsvos medžiagos skiautės.

— Na, Danguolyt, kaip tavo mokinys?

— Nebeduoda man ramybės. Tik apie Dievą, apie dangų.

Motina atsistojo ir paėmė Danguolės ranką. Danguolė jautė mašinos šilumą motinos rankoje ir apčiuopė įdubimą jos nykštyje.

— Tu gali didžiuotis, Danguolyt. Tavo metų mergaitės kokiais niekais teužsiima, o tu, ar tu supranti, ką tu nuveikei?

Dabar arba niekad, dabar arba niekad!

— Mama. . .

— Taip, mano misioniere.

— Mama, mane pakvietė į prom. Aš labai noriu eiti.

Danguolės prašymas visai netikėtai įsiskverbė į tvarkingą Adelės pasaulį, lyg debesis būtų užklojęs šešėlį ant praėjusios savaitės pergalių. Ji jautė pavojų, dar beveidį, bet tikrą pavojų. Instinktyviai ji stengėsi pratęsti pokalbį, kol jos pačios jėgos susikaups, kol ji galės nubrėžti tikslias pozicijas savo kovos lauke.

— Ką reiškia „prom" lietuviškai?

— Kai haiskulę užbaigia, eina į gerą restoraną, valgo, šoka.

— Su balinėm suknelėm? Tos mergiotės nuogais pečiais?

— Man galima eit, ar ne, mama?

— Tu dar taip jauna.

— Mama, visos taip jaunos. Ir lietuvaitės!

— Su kuo? Ar aš jį pažįstu?

— Toni. Jis gyvena sekančioj gatvėj.

Tamsiaveidis juodaplaukis vaikinas, laikęs Danguolės ranką! Panika ėmė siaubti Adelę. Jos dukters liekni pečiai, brėstančios šlaunys, jo rankos jos gelsvuose plaukuose!

— Jis geras vaikinas, — Danguolė įsiterpė į tylą.

Adelės burna buvo surakinta. Svetimumo banga, kuri nudavė nuslūgusi pastarąją savaitę, iš pasalų stojo piestu prieš ją. Ji vėl stovėjo mėsinėje; trys sicilietės priešais ją kalbėjo vis garsiau ir garsiau, perrėkdamos viena kitą; jų perukai virto paukščializdžiais ir pavertė jas milžinėmis. Trys sicilietės; duktė, motina, senelė; laiko bėgimas ir laiko pabaiga užregistruota jų trijulėje; trys sicilietės, viena mirtis. Kokios jos triukšmingos mirties akivaizdoje, kokie nuogi jų balsai be skiautelės apdaro ant putlios nuogybės. Jų siluetai įsibrėžė mėsinės vitrinos stikle, jų siluetuosna grūdosi violetinių

gyslelių tinklais apraizgytos itališkos dešros, jų siluetuose *makabriškai glėbesčiavosi pašiurpusios giljotinuotos* vištos, teleškavo dribsnios kepenys. Tai sicilietės čia perskrostos, čia atsivėrė jų viduriai. Taip ir jos vienatinė vienuma bus perskrosta mirties valandoje, mėsinės svetimumoje, svetimame krašte, o trys sicilietės tebešūkaus, nekreipdamos dėmesio į jos vienišą mirtį, prie jų prisidės Toni su Danguolės plaukais jo lipšniuose pirštuose, Toni, Toni, gabalas tos plūstančios, tvenkiančios svetimumos, Toni apglėbęs jos dukters liekną brėstantį kūną tarp dešrų, vištų, kepenų...

— Ne!!! — sušuko Adelė ir išsigando savo balso.

Danguolės veidu perbėgo išgąstis, nuostaba, nusivylimas. Jos lūpos pradėjo virpėti. Adelei jos skaudžiai pagailo. Ji siekė jos rankos, bet Danguolė atsitraukė.

— Kodėl, ne?!

— Danguole...

Gal neuždraust, dingtelėjo Adelei. Jiedu jauni. Jaunų valia. Jai tereikia pasakyt, taip, ir Danguolės rankos ją apglėbs. Jai rodėsi, kad ji stengiasi pasiekt savo dukterį, veltui tiesia į ją rankas pro sicilietes, veltui pro mėsos šūsnis, veltui pro visą tą prakeiktą svetimybę, o jos duktė vis tolsta, tolsta, tolsta. Kaip jai paaiškint? Kaip?!

— Kodėl, ne?!!!

Dar daugiau užraktų rakino Adelės lūpas. Danguolės veidas pakito. Tokios Adelė niekad nebuvo mačiusi, *tokios svetimo užguito gyvulėlio išraiškos. Kaip?!* Kaip?! Kaip?!

Danguolė susverdėjo, apsisuko ir nubėgo, nirtulingai užtrenkdama duris, nubildėdama laiptais žemyn. Gilioje tyloje Adelė išgirdo tinko gabalėlį krentant

ir pajuto vienišą ašarą prisirpstančią savo veido svetimybėje.

Danguolė ilgą akimirką stovėjo priešais namus. Viskas jos galvoje buvo padrika, kaip tie lapai vėjo gūsyje. Diena vėjuota, ji tarė sau. Taip, gėlės lysėse šiurpo ir linko, gėlės gūžėsi dėžutėse prie langų, medžio šešėlis virpėjo skersai jų namo, lyg kokia milžiniška, dieviška ar demoniška, ranka išbrauktų jį drebančiu teptuku.

— Danguole, Danguole!

Skersai gatvės Petrukas išbėgo pro savo duris. Danguolė pagreitino savo žingsnius didžiosios gatvės link, nuduodama jo negirdėjusi. Ji negalėjo žiūrėti į jį — jis priminė jai jos motinos keistus planus, jos pačios sudaužytas viltis. Jis perbėgo gatvę, nekreipdamas dėmesio į automobilius, pavijo ją, stvėrė jos ranką. Nuo jo prisilietimo Danguolė pajuto šleikštulį burnoje.

— Kur tu eini?

— Aš labai skubu.

— Aš eisiu kartu.

— Ne!!

— Kalbėkim apie Dievą.

Danguolė sustojo. Jos tebesitvenkiantis pyktis atrado sau taikinį: jos motinos išmonę, jos motinos užgaidą, jos motinos kūrinį. Ji suspaudė Petruko ranką, įbedė savo akis į jo, ir sušuko:

— Dievo nėra! Girdi?! Dievo nėra?!!

Jo rankutė atsiskyrė nuo josios, kaip lapas nuo rudenėjančio medžio. Jis spoksojo į ją, netikėdamas. Danguolė nuskubėjo tolyn. Prie gatvės kampo ji skubiai atsigręžė. Jis tebestovėjo, kaip paliktas.

Petrukas sekė jos nugarą, pranykstančią už kertinės krautuvės. Dievo nėra? Danguolė buvo, Danguolės nėra. Kur Dievas? Gal jis pranyko už kampo? Už kurio kampo? Dievo nėra. Nuleista galva, jis perėjo gatvę ir, nesiryždamas, sustojo prie savo namo.

Petrukas žvilgterėjo į Danguolės verandą. Ten stovėjo jos motina ir žiūrėjo į jį tokiu veriančiu žvilgsniu, kad jis tarėsi jaučiąs jos akis ant savo kūnelio. Jis krūptelėjo ir pakėlė akis į dangų.

— Dievo nėra, — automatiškai sušnabždėjo jis.

Koks tuščias buvo dangus, tarsi kas būtų iššlavęs ilgus plaukus, drabužių klostes, ėriukus. Kodėl jis matė visa tai anksčiau, o dabar nebemato? Jo tėtis buvo teisus. Ir jo motina. Jų knyga nugalėjo Danguolės knygą.

Danguolės knygai blunkant, Petruko atmintin grįžo tėvo žodžiai apie televiziją. Paveikslai ateina dangumi, o televizijos antena juos sugauna. Tada dangus nėra tuščias! Jis išsižiojo, apstulbintas savo atradimo. Dangus netuščias! Danguje gyvena, dangumi be perstojo plaukia televizijos paveikslai. Tenai atkrypuoja Popeye, paskui jį atplasnoja ilgakaklis Big Bird, už jo su bandžo rankose atšoka Mr. Kangaroo ir Mr. Greenjeans. Dangun grūdosi nauji, didingi dievai, jie kalbėjo ir dainavo angliškai, tik Danguolės Dievas kalbėjo lietuviškai, bet jo nėra, jo nėra, dangun plūdo ilgaplaukės mergaitės su Coca Cola buteliais rankose, viršum jų skrido baltutėlis Man from Glad, ant lovos debesy sėdėjo žmogus, kuris „ate the whole thing", jie visi ieškojo savo antenų ir lindo pro jas į savo aparatus, grūsdamiesi dangaus triukšmingoje turgavietėje, sklidiname danguje, bedieviame danguje, tolimajame danguje.

IŠSIILGĘ LAUKIAM, ATVAŽIUOKIT

MARIUS KATILIŠKIS

Kodėl neaplankai saviškių Lietuvoje? Visi važiuoja, kiti jau po keletą kartų buvo. Mada jau bus pasidariusi atostogas leisti Europoje ir tuo pačiu žygiu apsilankyti Lietuvoje.

Mada tai mada. Ar ţuspėsi jai įkandin? Kol užsiauginsi plaukus iki pečių ir šiūpelinę barzdą, tau pasakys, kad reikia kirptis ir skustis plikai, nes šiandien jau tokia mada. Kas gali, tas važiuoja, bet nesakykite, kad jau taip paprasta. Visdėlto ne savaitgalio išvyka į Sandūnus — niūrokai ir su pašaipa vėptelėjo Martynas Žalys. Išsigalėti yra viena, o galėti — jau kita pusė. Jis, berods, išsigalėtų apsimokėti kelią ir visas kitas išlaidas, kaip daugelis po tiekos metų, dirbdamas ir netaupydamas savęs. O vienok negali. Ir neklauskite kodėl — paprasčiausiai — neleidžia. Neišleidžia? Ne, priešingai — neįsileidžia. Tiek tos bėdos — nepageidaujamas svečias, tai negi laušiesi smurtu prie stalo.

Ne metus, ne kitus Martynas Žalys kamavosi su tuo važiavumu. Gundymų ir kvietimų, net įkyrių, ne-

trūko. Jis tardavosi su žmona, ir šiaip ir taip. Tokia gera ir sukalbama moteriukė. Važiuok, jeigu nori, — sakys ji — ir visai nesivaržyk. Ir kartą pastebėjo, kad ji į savo kraštą tegali važiuoti kaip namo, bet ne kaip svetima, kuriai prieš akis bet kas gali užkelti vartus. Ne, taip tai niekada. Ji turėjo ir turi savo nuomonę. Martynas tą vertino ir gerbė.

Taigi, taip. Atbugdys tave į Vilnių, ir užkels vartus. Prašom: — viešbutis geras, atitinka visiems poreikiams, ėdmenė pirmaeilė, tik šutink, Domininkai, šonus pasikamšydamas, kaip sakydavo pas mus. Prašom dabar susipažinti su Gedimino miestu. Susipažinti su tuom, ką gerai pažįsti, nekažinkokia išmonė. Karo metais išvaikščiotos visos senamiesčio gatvelės. Žvilgsniai nuo pilies kalno į paūkavusias kalvas. Nugarą šiurpu vėsinanti didybė ir senovė Katedroje, kada ji dar buvo šventovė. Ir bažnyčių bažnyčios. Kažin ar daug kuom bus pasikeitęs Vilnius, senasis, praamžinasis miestas, neskaitant praūžusio karo padarinių? Dėl kai kurių, kad ir išmoningai restauruotų pastatų, būtų per daug iškaštingas žygis. Mes sutinkame, kad statomi modernūs pastatai. Visur dabar tik tokius stato. Plytų ir cemento yra, mūrininkų taip pat.

Kviečiame dabar į Trakus. Pažįstami ir jie, kaip Maironio Trakai. Pelėsiais ir kerpėm apaugus augštai... Pasiirstymai Galvės ežere, ir tokia ramybė, kai dar nebuvo motorlaivių, regatų ir turistinio antplūdžio. Atstatytas dabar donžonas, centriniai rūmai. Atvirukuose ir nuotraukose jie stebinančiai įspūdingi. O, kad kas iškeltų visą pilį, kad prisiliestų prie pusiasalio pilies. Čia tai jau verta susimąstyti ir pamatyti. Taigi, dėl Trakų?

Druskininkuose ir Pirčiupyje jis nėra buvęs. Ir apsieitų, jeigu jam leistų pakeliauti, kur jis pats nori. Tik, sako, nieko iš to neišeina.

Prie aerodromo vartų būriuojasi giminės. Stebėtina, kaip jie visi laiku sušaukti. Iš kolūkių, iš darbovietių su gėlėmis, su viskuom, kas reikalinga. Ir nugabena į paskirtą vietą. Kambarys ūmai prisipildo liaudies. Vieni šniurkščioja nosimis, kiti braukia ašaras, treti kažinkaip keistai švypso, neva tai iš džiaugsmo. O dar kitas, kaip tas Wisconsino miško kirtėjų kaimelio neregys, abiem rankom perbraukia per veidus, kad galutinai įsitikinus, ar čia ne melagystė. Miškų kaimelyje, šiaurėje, aklasis apčiupinėjo svečią iš Chicagos ir tvirtai pasakė: — „O, o, dabar žinau, kaip atrodo dypukai". Dabar žino ir tasai, nepasikliaujantis vien akimis. Atvykėliai iš ten, irgi beveik kaip žmonės. Netrukus susigrūdusių žmonių prakaito tvaiką permuša kas tai tokio, seniai nebejausto. O, palaukite! Juk tai skilandžiai, rankomis kimštos dešros, viralinės kamine rūkytas kumpis, traukiami iš kelionės nešmenų. Iš kitų, įvairiaspalviai buteliai. Meldžiame, brangų svetelį, paragauti ir pasisotinti. Juk išalkęs po tokios kelionės, tai ne juokai. Vis tai mūsų pačių auginta ir gaminta, atsimenat... Jis viską atsimena, per gerai atsimena, net kvapą, lyg vakar tai būtų. Dešimt klausimų iš karto, ir viskas dingsta, tik prasižiojus, įsisiautėjusios genties širdžių išsiliejime. Kaip, kur, kas? Ogi nieko, viskas kaip medum, kaip auksu... O kaip tamsta, broleli? Kaip vaikeliai, kaip brolienėlė? Brolienėlė okey, tvarkoj. Išsiilgę laukiam, atvažiuokit. Kuo turėsim, tuo pavaišinsim. Prašom nesididžiuoti. Ir mes taipogis. Ir mes. Ir mūsų neaplenkit, susimildamas. Kur jau ten aplenksiu, jei tik galėsiu. Juk

giminės artimiausi esam... Užtataigi, sakau, motušėlė akis pražiūrėjo ir ašarų upelius išliejo...

Žiūrėsim, mėginsim, gal ir išeis kas nors. Kur jau ten neišeis... Su vyrais gal ir susikalbėtumei, o čia dominuoja moterys. Tai prislopina balsą, tai suklega kaip žąsys turguje. Vis paskersakiuoja viena į kitą ir vis dėbčioja į duris. Tuo pačiu prasideda apsidalinimas dovanomis. Kad būtumei galėjęs bent pusę tonos pasiimti. Ir pasidaro nyku, kad nebeturi kuom atsimokėti už parodytą širdį. Pasilieki vienus marškinius, eilutę, kurią apsivilkęs, porą batų ant kojų. Lagaminai tušti, kad gali jais kaip būgnais groti. Užteks, jau čia pat kelionė atgalios. Maskva, Kopenhaga, New York.

O čia Vilnius,

Trakai,

Druskininkai su Pirčiupiu.

Martynas Žalys purtėsi. Jam nepatiko tokios istorijos. Uždarys kaip jautį diendaržyje, ir žinokis. Jautis gal bandytų ragais išversti tvorą. O tu neišversi. Ir nebandyk. Nieko nebus, kol neleis laisvai aplankyti visų gyventų vietų, neleis pasivaikščioti vaikystėje ir jaunystėje išmintais takais. Nors tie takai ir takeliai seniai apžėlę ar išversti traktorių ir buldozerių.

Ne kas ten ir belikę, iš kitos pusės žiūrint. Tėvai vienas po kito suguldyti smėlėtam kaubury. Ten pat pavietojo ir brolį, grįžusį iš Sibiro tik tam, kad numirtų savame krašte. Seni pažįstami, seni draugai? Kas juos bežino, kas juos bepažintų, ir susitikus kokia bebūtų kalba po ketvirčio šimtmečio? Niekų niekeliai. Taip, jis palaikė ryšius su brolio našle. Jis jautė prieraišumą tai smarkiai moterai. Likus viena su pačiu jauniausiu, dar iš piemens metų neišėjusiu, ji nenulei-

do dūšios. Vyrą su abiem vyriausiais ir mergaite, kurie taip ir nebepasirodė, išbugdžius nežinion, ji kibo visom keturiom išlaikyti, kas liko. Jos energijai, sumanumui ir pramatymams tegalėjai pavydėti. Martynas Žalys aplankydavo brolienę, paguosdamas, kai kur patardamas ir vis stebėdamasis, kaip ji taip susitvarko. Vienas įvykėlis parodė, kad ji nebuvo vien gabi šeimininkė, bet ir gyvenimo stebėtoja, net maištininkė, sakytume.

Jos nedidokas ūkis savo sėdyba rėmėsi į gatvelę miestelio pakrašty, kuri dėl savo kreivumo nuo senovės buvo vadinama Vingio gatve. Ir taip kurią dieną ji, grįždama iš pašto, lyg iš užpakalio sugriebta, sustojo. Korespondencija iškrito iš rankų. Kur dingo mūsų gatvės pavadinimas? Ant stulpo, kur metų metais kabėjo lentelė, ženklinanti, kad čia Vingio gatvė, dabar kažin koks skardos gabalas, baltai nudažytas ir tirštai juodai užrašyta, kad čia... KURVEN STRASSE.

Ak šitaip! Tiek jau ji sumetė, kokia čia betvarkė. Susirankiojo popierius ir pustekinė pardūmė namo. Palauk, pažiūrėsim, kas čia gyvena! Susigraibė atsakantį pagaikštį ir atgal. Tuojau prie kaimynės: — „Kibildien, išeik, pamatysi ko nemačius!" Toji išlėkė nusigandus: — „Kas, kas? Ar vėl tos raganos ožys mano agurkus skabo?" „Ką tau agurkai ir ožys? Eik ir pasiskaityk, kad mes kurvos". „Kur parašyta? Kokios mes kurvos?" „Nu, tuojau pati pamatysi, tik einam!" Jos paėjo ir išsikėlė Miklošienę, paskui Stonienę. Kas atsitiko? Nieko neatsitiko, tik rašo, kad čia, kurvų gatvė. Ar laikraščiuose taip rašo? Ne, ne laikraščiuose, čia pat. Pakeliui dar kaimynių prisidėjo. O vaikai jau rinkosi, nujausdami pramogą.

Prie stulpo vaikų būrys jau itin gausus, ir paauglių ir praeinančių piliečių, neįspėjančių, kas čia atsitiko ar atsitiks. Žalienė stovėjo priešaky, abiem rankom tvirtai įsitvėrusi pagaikštį, išsižergusi, atsispyrusi į žemę, rūsti ir nesuvokiama, kam ji pasiryžusi. „Skaitykit, kas čia parašyta!" — šūktelėjo jinai. Už jos ratu ošė vis tirštėjanti miestelio minia. Kai kas skaitė, tik nieko neįskaitė ir velnias žino kas ten parašyta, tik stumdėsi į šonus, kikeno, prunkštė ir nieko daugiau. Tada Žalienė iškėlė vėzdą ir įniko tvoti į lentelę. Ji skambėjo, barškėjo, lankstėsi, raitėsi, bet nepasidavė. Matyt, gerai privaržyta. Pribėgo vaikyštis ir sako: — „Leiskit man, tetule, aš ją nulupsiu". Trim atsispyrimais įsliuogė stulpan, ir sulankstyta lentelė barkštelėjo ant žemės.

Dabar, kai jau pradėta, tai šitaip. Visos miestelio gatvės yra suvokietintos. Kol dar gyveno keliolika žydų šeimų, tai jie gal ir būtų supratę, kas ten parašyta. Bet žydus sąžiningiausiai išskynus, kam čia vokiškai? Jaunuomenė praneša, kad Pasvalio gatvės jau nebėra, o yra Pasewalk. Krinčino gatvė — Kringau. Ilgoji — Langen Strasse. Vilniaus — Wilno, Šiaulių — Schaulen. Esama ir dar keletą menkų gatvelių kvailai suvokietintų. Ar tai vokiečių darbas? Ne, kur ten bus. Jų iš viso nesimato, ir jiems rūpi svarbesni dalykai. Tai vietinių persistengimas. Toks gimnazistas iš Panevėžio tvirtino, kad niekas niekur to nedaro. Jis buvęs visuose miestuose ir nieko panašaus nematęs.

Nu aišku, tai mūsų viršaičio, to vokiečių subinlaižio išmislas. Žalienė manė, kad šitą jam pačiam į akis pasakyti ir reikia. Valsčiaus valdyba čia pat, tad visa govėda uru — urais ir sugarmėjo prie kaimo rotušės.

„Mums reikia viršaičio! Tegul jis pasirodo!" — šaukė bent keli balsai.

„Ko jums reikia?"

„Mes sakėme, viršaičio!"

„Kokio viršaičio?"

„O kokį mes turim? Nugi viršaičio Motušo!"

„Nėra viršaičio šiandien", — tikino valsčiaus poniukas, tur būt, sekretorius.

„Yra, yra" — klykavo vaikai. „Mes matėme, kai jis atvažiavo su lineika". Moterys taip pat: — „Mes norime paklausti to utėliaus, kodėl jis mūsų gatves subiaurojo!"

Ponelis dingo viduje ir netrukus išėjęs pareiškė, jau piktoku balsu, kad pono viršaičio įsakymu triukšmadariai turi skirstytis tučtuojau, jei nenori susidurti su policija.

Du policininkai vaikščiojo priešpriešiais, vienas kitą aplenkdami ir tarsi padrąsinančiai šypsojosi, dar akį pamerkdami. Jeigu jau norit, tai duokit, mes dar pridėsim magaryčių. Moterys pamažu skirstėsi, tvirtindamos, kad nei policijos, nei to suskiaus viršaičio nebijo. Vaikai savo uždavinį jau buvo supratę ir, pusvalandžiui nepraėjus, visos gatvės tapo nuvokietintos.

O, tai jau seni laikai, ir kai kas sunkiai beįtikima. Po ilgos tylos ir nežinios metų pradėjo pamažu aiškėti, kad ne visi išvaryti Sibiran. Nedrąsūs, labai jau santūrūs laiškeliai ateidavo ir nueidavo. Ir siuntinėliai, ir vis didesni ir įmantresni, apsikeikiant, apsirūgojant dėl nežmoniško plėšikavimo. Bet kągi tu darysi, kai reikia artimiesiems padėti?

Martynas susisiekė su broliene, dabar jau tapusia tikra našle. Kaip begyvuojanti? Gyvuojanti ir tiek, nors ir išvaryta iš gimtųjų namų. Kol gyva, nepalysi

savo valia po velėna. Vaikas jau seniai išaugęs į vyrus. Atpylęs armijoje, išėjęs mokyklas. Kas be ko, kad vedęs ir augina porą jauniklių. Tad visų savi rūpesčiai, savo bėdos. Ačiū, laikomės neblogai.

Kaip jau nenusiųsi? Aprengė brolienę nuo galvos iki kojų. Paskui jau tik skarelių, tik skarelių pageidavo. Brolėno šeimyna jau kitas skirsnis. Jaunai moteriškei pritiktų tas ir tas, priaugantiems vaikams galybė būtinų reikmenėlių. Kaip jie apsieis be laikrodėlių, be foto aparatų, kai kiti gauna iš savo tetų ir dėdžių? Brolėnas laikėsi kukliai, nekaulijo skalbimo mašinos, nei šaldytuvo, anei automobilio, vis pabrėždamas, jog turįs gerą tarnybą ir visko jiems užtenka per akis.

Tik džiaugtis reikia, kad užtenka. Vienok Martynui atsibodo nuolatiniai kvietimai. Parvažiuok, dėde, kodėl neapsilankai, mielas dėdule? Užtikrinu — nesigailėsi. Ir taip, ir panašiai kiekviename laiške. Kad kur sudegtum. Aiškinkis ir teisinkis, lyg būtum prasikaltęs. Jis gi aiškiai išdėstė, kad nenori prasitrinti vien Vilniuje, o parvažiuoti kaip žmogus į savo kraštą.

Aha. Kuriam laikui viskas nutilo. Bet tik kuriam laikui. Štai šį pavasarį jis gauna džiaugsmingą laišką. Brangus dėduli, ruoškis kelionei, kraukis lagaminus, negaišdamas tvarkyk popierius. Turėsi kelionę savo stiliaus, pagal visus pageidavimus ir norus. Ir seka paaiškinimai. Jis pasiekęs augšto posto, kokio jis, mandagiai tariant, ir nesitikėjęs. Vykdomojo komiteto pirmininkas ar sekretorius dabar jis. Nu kągi, žmogau. Volga stovi prie durų. Su tąja pačia Volga dėdė bus parsivežtas iš Vilniaus, ir paskui, aida, visais keliais ir keleliais. Dabar jo žodis ypatingai svarus.

Tai matote, kokie pasiūlymai ir kokios vilionės. Nebejauku spirtis ir atsikalbinėti. Žmona gi kirkina apsisukdama. Nesilaužyk, nesibrangink, juk visad norėjai, manai, aš nežinau. Statei sąlygas, o dabar viskas pildosi. Tad pirmyn! Ir dar pakartotinai pabrėžia, kad ji tai nevažiuos namo kaip svetima. Ačiū, to nebus, apsieis ir be jos. O brolėnas giria dėdę, džiūgauja. Atskleidžia ir savo planus. Girdi, paskutiniais metais pasidaręs stačiai aistringas medžiotojas, nors medžioti mėgęs ir anksčiau. Uh, koks nenusakomas *malonumas pataikyti į skriejantį kiškį! Jis esąs ir* medžiotojų draugijos pirmininkas. Taip, taip. Nors medžioklės sezonas tolokai, bet jau laikas ruoštis. Jam užimančiam augštas pareigas, pritinka ir geras šautuvas, kuo dėdulė jau turėtų pasirūpinti. Šautuvas turi būti ispaniškas arba belgiškas, nes tai geriausi pasaulyje šautuvai. Su automatiniu gilzių išmetimu. Savaime aišku — dvivamzdis ir trečiu vamzdžiu kulkoms. Šernų ir briedžių dabar jau esą apsčiai. Ir būtinai sidabrinė plokštelė, pritaisyta tinkamoje vietoje su išgraviuruotu jo pilnu vardu ir pavarde.

Šautuvas, taigi, matote. Martynas vienoje ir kitoje parduotuvėje lankėsi. Ne pirkti iš karto, kur ten, tik apsižvalgyti, apsiuostyti kainas. Tų įrankių kiek nori, su dzida neversi, ir vienas už kitą įmantresnių ir pakabesnių, jau tikrai atitinkančių augšto pareigonies skonį ir pageidavimus. Tarnautojas, matydamas didelį susidomėjimą, paklausė, kokio jis norėtų, gal jam būtų galima padėti? Gero šautuvo, ir kokia jo kaina būtų? Gerų šautuvų ir kainos geros, jos, žinoma, nevienodos — klastingai ir, lyg su pašaipėle pataikūniškam veide, aiškino pardavėjas. Jeigu jūs norėtumėte ypatingai gero, rinktinio šautuvo, mes galėtume ir tokį

parūpinti. Ir jis nekainuotų daugiau kaip trys tūkstančiai. O, prasmekit su tokiu, Martynas numojo ranka. Jis jau pats pasirinks, kokį pirkti. O neišsisuksi nepirkęs. Jis nė nebandė apskaičiuoti, kiek išleido siuntiniams, tad tie keli šimtai daugiau ar mažiau. Neaišku tik, kaip su nusiuntimu? Gal jis galėtų patsai nuvežti, bet ar įleis, nes juk tai žudymo priemonė vistiek? Martynas Žalys vaikščiojo ir šnirpštė, nenuduodamas ir neslėpdamas, kad jam ne prie širdies tokie rūpesčiai.

Žmona nerodė jokio susidomėjimo, lyg ji nepriklausytų šiai planetai. Tikrovėje taip nebuvo. Martynas jautė nugaroje, tarp pečiomenčių, jos žvilgsnį, tarsi gaubto stiklo pagalba sukoncentruotą saulės spindulį, duriantį ir praduriantį kiaurai. Nebeišsikęsdamas paklausė, ką ji mananti. O ji nemananti nieko. Tik mananti, kad žmonėms reikia padėti, kai jie alkani ir nuplyšę. Tai didelė tiesa ir tuo pačiu nedidelė, nes visiems privaloma. Ji tačiau bus prasikaltusi sau, niekad nepaklausdama saviškių, ar jie sotūs ir nebasi. Dėl šautuvo, tai ji mananti, kad čia liuksusas, kurio mes patys sau neleidžiame.

Martynas jautėsi, kaip šlapia mazgote gavęs per vėplas. Kaip jis nepagalvojo, kad taip neteisinga ir labai šališka, kad ir ji turi giminių? Ji tik jam padėdavo suruošti dovanas, supakuoti ir pasiųsti. Ir nė žodžio daugiau. Ir brolėnui jis rašė, kad kelionei pasirengęs. Tik šautuvo nepirksiąs. Ką jau ten, lietuviškus kiškius galima sėkmingai medžioti ir vietinės gamybos šautuvais. Tai jau liuksusas, kurio mes patys sau neleidžiame.

Martynas Žalys, jau galutinai susiruošęs, tik stverk lagaminus, atsibučiuok su žmona ir į stotį, skai-

tė brolėno laiškelį. Jis nesikreipė kaip įprasta: — brangus, mielas, gerbiamas dėde, o stačiai — jūs nepageidaujamas. Dėl visko pasitikrinkite tarybinėje atstovybėje Washingtone. Ir apačioje mažas priedėlis: — savo kiškius sumedžioti mes galime ir be jūsų buržuazinių išmislų.

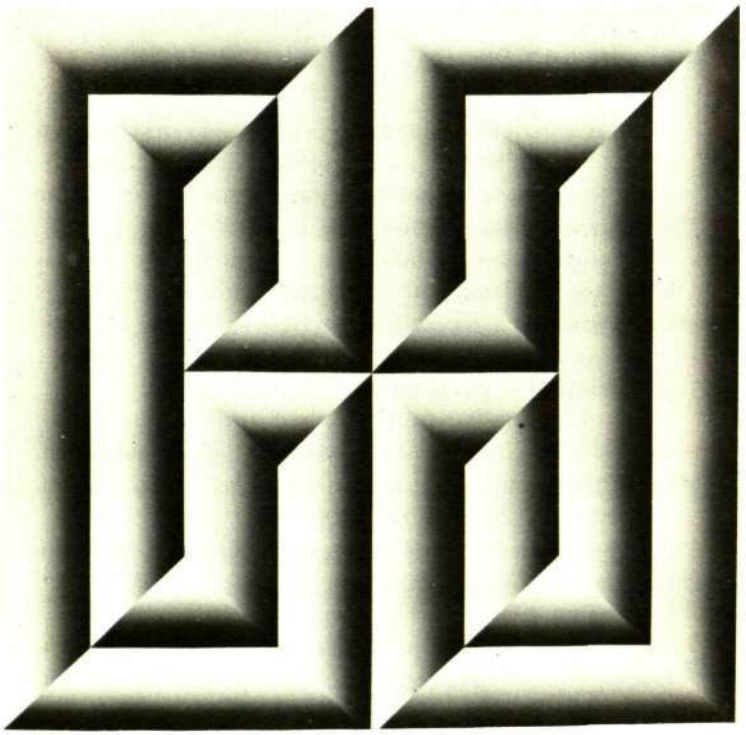

NEPASITIKĖJIMAS

PETRAS MELNIKAS

1

Purvinų debesų sluogsnio prislėgtas greitkelis buvo tuščias. Per mylias nebuvo matyti nei mašinos, nei žmogaus. Sukantis, automobilio ratai suvaitojo, ir studento lagaminas įkyriai palietė Dautaro šoną.

Nuleidęs automobilio langą, studentas spiovė, iškišo ranką į lauką, atrodė kažką išmetė ir uždaręs „klasėje dabar esu pirmas", pasakė.

Pagyrų puodas, galvojo Dautaras, bet... — Tėvas patenkintas? — paklausė.

— Nevisai. Dabar abejoja: gal studijos palengvėjo. Tai vėl... Ką ten išmokai, kabinasi. Sakau, paklausiu. O jis: paklausk, kodėl tavęs neišmokina tiesiai kalbėti. Kaip aš šneku? Šonais, tur būt?

— Šonais? Šiek tiek. Bet galima suprasti, — pasakė Dautaras. — Man reikia kiek prisitaikinti, jums — kai ko gal išmokti.

Lagaminas kiek mažiau spaudė, nes alkūne atsilošęs į duris, studentas dirsčiojo į pralekiančius krūmus. — Visko nelengva išmokti, — jis plepėjo. — Imkim profesorius: tik klausimus duoda. Atrodo, lyg iš mūsų atsakymų mokosi. Ar tai ne ožkos pienas, ar panašiai?

Sunku pasakyti, kas moko, kas nieko nežino. Kaip čia iš viso, žmogau, susigaudysi?

Patenkintas, kad studento lagaminas nuo jo šono kiek atsitolino, Dautaras sekė besibaigiančią kreivę. Plentui vėl išsitiesinus, motoras suūžė ir abudu kurį laiką tylėjo.

— Mokslas pabrango, — Dautaras vėl jį užkalbino. — Ar ne taip?

— Daug kas, — pasakė studentas, — pradingo iš seno akiračio, — ir atsiduso.

— Dalykai pasitaisys, — ramino Dautaras. — Kas nors privalės kristi.

— Kai kurie dalykai nekris.

— Kas, manai, nekris?

— Pirma: žmonių nuomonė apie mus. — Studentas, atrodė, galvojo. — Antra: mūsų nuomonė apie piliečius... Ir... mūsų nuomonė apie studentus ir piliečius. Visa tai, — užbaigė jis, — imtinai.

— Tai nepasitikėjimas. Nepasitikėjimas, — pasakė Dautaras ir ilgai tylėjo. — Nepasitikėjimas... — žiovaudamas dar pakartojo.

2

Kieno nepasitikėjimas? O Dautaras? Ar jis, gyvatė, juo pasitikėjo? Ir jis, lėkdamas greitkeliu, ar ne pravažiavo? Pakelėj pamatė studentą. Kažką skubiai pagalvojo. Ir pravažiavo... Tik, nežinia kodėl, ūmai paspaudęs stabdžių pedalį, sulėtino ir kelio šone sustojo. Po to pakeitė bėgius ir grįžo atgal.

Dautarą pamatęs, studentas kosėjo ir dėkingai linkčiojo.

Keista, Dautaras tada pagalvojo: žmogus žmogui vilkas. Ar ne? O ant greitkelio — dabar dar blogiau!

Gal ne? Patikrinsime, jis pagalvojo. Tempdamas savo lagaminą, studentas jo link dar kiek pabėgėjo. Šaltyje, tur būt, ilgai stovėjęs, atrodė nesveikai, kosėjo ir pamėlusiom rankom tempė lagaminėlį.

Kai studento apžėlęs veidas pasirodė pro stiklą, Dautaras instinktyviai kiek padvejojo. Gal sekundę ar dvi. Vos tik pakėlė durų mygtuką, automobilio durys staiga atsidarė, vidun ūžtelėjo vėjas ir nepažįstamojo lagaminas pirmas įsikėlė vidun. Po to beveik ant jo kelių.

„Dėkui", pūsdamas pamėlusius delnus, studentas jam padėkojo.

— Nėr už ką, — atsakė Dautaras. — Kur? — paklausė. — Toli?

Sunkiai alsuodamas, tas ištiesė pirštą į priekį, lagaminą patraukė ant kelių, kampu brūkšteldamas Dautaro šoną.

— Studentas?

— Ja-a. Beveik.

— Beveik?

— Laikau atdaras akis. Todėl beveik.

Dautaras juokėsi. — Studijų neužtenka.

— Taip. Ir ne. Juk pusė, kas dėstoma, ar ne klaidinga?

— Klaidinga?

— Taip sakė. Profesorius.

— Kuri pus...? — nebaigė Dautaras, nes lagaminas tuo metu vėl trinktelėjo šonan.

— Bėda. Sakė: nežino, kuri pusė klaidinga, — pasakė studentas, išsiėmė nosinę ir, pūsdamas nosį, atrodė, kartu šildėsi veidą.

Dautaras daugiau jo nekamantinėjo. Jam atrodė, studentas tik gudrų nuduoda. „Kas dėstoma, yra klai-

dinga." — Įdomu, kuri pusė klaidinga? — paklausė. — Patikrinot?

— Ne. Tam reikia rakto.

Po velniais, rakto. — Kokio rakto? — Dautaras pyktelėjo.

— Į duris.

Dautaras karčiai juokėsi. — Kas tai?

— Nežinau. Žinau: reikia. Kitaip ir durų nerasi.

Kad tave... Tur būt, „master's rakto", galvojo Dautaras. O gal išminties spyruoklių ir galvoje ratelių... Prie kurių reikia pritaikinti... Ką? Dievaži, jis čia nesusigaudė! Dautaras pyko ir ant savęs: kodėl sustojau? Noriu, bet tiesiog negaliu susišnekėti...

3

Atšilęs studentas atlošė galvą. Tiesus greitkelis padarė kelis vingius ir studento lagaminas vėl palietė Dautaro šoną. Buvo girdėti, kaip skeliamas oras marška plakėsi į šonus, tai gaudė ant stogo, kaip nuo greičio net palangė drebėjo. Studentas tylėdamas žiūrėjo į lubas.

Dautaras ieškojo žodžių. Gal dar ką, bet kaip, anam imt ir pasakyti? Nejauki tyla slėgė.

Labai nejauki tyla, galvojo Dautaras. Kiek laiko? Atrodė, vėlu. Jis kyštelėjo ranką į dešinę kelnių kišenę. Negali būti. Nėra. Kišt į kitą. O laikrodėlis... Nėra laikrodėlio! Valdydamasis Dautaras viena akim įtartinai žvilgterėjo į pakeleivį.

Studentas ilsėjos.

Kišenių dugne čiupinėdamas, Dautaras jam sumurmėjo:

— Kiekvienas piauna, drauguži, ką pasisėja.

Studentas įžūliai tylėjo — net nemirktelėjo.

— Visi išgudrėjo. — Rausdamas kišenes, Dautaras atviriau gėlė: — Piliečiai. Ir... Ypač ta... studentija!

Nuleipęs studentas su juo sutiko: — Panašiai, panašiai...

Panašiai ar nepanašiai, bet keli dalykai ėmė ir susiklijavo: Dautaras prisiminė šonan vis spaudžiamą lagaminą; palietimus, brūkštelėjimą ir trinktelėjimą į tą pačią pašonę. Studentas net langą nuleido... Taip. Ar ne tam, kad spiovęs, išmestų jo laikrodėlį? O tas plepumas, sofizmai. Aš tau, gudruoli, tu pamatysi...

Dautaras pasiryžo. Dešine koja spustelėjo stabdžius. Lagaminas nuslydo nuo studento kelių, dvi rankos juokingai pakilo į orą ir įsirėmė į lango pakraštę.

Dautaras pradėjo kvatoti. — Išgąsdinau? Cha-cha...

Studentas jam neatsakė.

Cha - cha, gudriai juokėsi Dautaras, kai jo pristabdytas automobilis išriedėjo iš greitkelio, EXIT kreive sucypė ratų guma ir jis įvažiavo į gatvę. Prie šviesų! Prie judėjimo, dingtelėjo mintis, ten, kur tirščiausia žmonių. Po pirmos krautuvės šviesom studentui pasakė: — Toliau nevažiuoju. — Sustojo ir laukė.

Visą laiką tylėjęs, studentas atleido rankas nuo lango pakraštės. Jis atsuko į Dautarą savo nustebusį veidą. Jo akys neramiai mirkčiojo, bet jis, lyg nesuprasdamas, kas atsitiko, nepajudėjo.

Gal išprašyti, galvojo Dautaras. Atidaryti duris ir lauk išprašyti?

— Dėkui. — Labai pasikeitęs studento balsas virpėjo. — Dėkui. Ir už tiek. — Studento ranka palietė durų rankeną, bet atrodė, lyg jis norėtų dar kažką pridurti.

Patenkintas savo greita orientacija, Dautaras laukė ir galvojo į priekį. Viskam pasiruošęs, dirstelėjo į ant

grindų gulintį lagaiminą. Kokie turtai jame? Slapta spekuliacija gal?

Staiga susidomėjo lagaminu, kaip užstatu už laikrodėlį.

Vos tik išlips — spustelsiu... Sudie, drauguži, ir tavo lagaminas! Dešine koja prilaikydamas stabdžius, kaire vis paliesdamas gazo pedalį, Dautaras laukė, pasiruošęs gudriam šuoliui.

4

Laikydamas durų rankeną, studentas sėdėjo ir kažką tokio, atrodė, galvojo. Staiga jis kostelėjo ir keistu balsu prabilo: — Apie piliečių išgudrėjimą... — jis pradėjo ir, lyg sekdamas Dautaro žvilgsnį, ir jis nuleido akis žemyn ant grindų, — buvo taip...

Kaire koja spausdamas gazo pedalį, Dautaras jam leido kalbėti: — Tai kaip? — paklausė.

— O buvo taip, — studentas dar pakartojo. — Įsivaizduokite: grupė medžiotojų užvaro mešką ant didelio medžio.

— ?

— Negalėdami jos ten augštai pasiekti, medžiotojai užkūrė apačioje ugnį, suprantat?

Dautaras juokėsi ir lingavo galva. Kas tai? Vagies filosofija, galvojo.

— Bet nuo medžio nulipo katė, — gudriai tęsė studentas. — Ji įkando šunims į pašones, medžiotojai pradėjo ją vytis, bet, šovę į kalakutą, nepataikė, nušovė nemažą gyvatę, paklydo ir tik kitą dieną išvargę grįžo namo, — studentas išpyškino, išsiėmė nosinę, nusišluostė atšilusias rankas, vėl įsidėjo kišenėn, pradarė duris ir išlipo.

Dautaras šūktelėjo.

— Kas tokio? — Studentas kyštelėjo barzdą į vidų.

— Ką visa tai reiškia? — Ar ne įžūlumas, Dautaras pagalvojo. — Kas su meška atsitiko?

Studento barzda sukrutėjo. Atrodė, lyg po plaukais slėpėsi visa ironija. — Su ta ant medžio?

— Taip, ta! — Dautaras pakėlė balsą ir tiesiog reikalavo.

— Aš nežinau. Pilieti, tiesiog nežinau... Gaila.

—? .. — Dautaras springo iš pykčio.

— Tam reikia...

— Ko? — šūktelėjo Dautaras.

— Gudrumo, — studentas primerkė akį. — Gal gudraus advokato. — Jis šyptelėjo, ištiesė ranką, pasilenkė ir palietė ant grindų gulinčio lagamino rankeną.

Dautaras vos nesušuko: neliesk, neliesk užstato! Jo kairė koja visu svoriu krito ant gazo pedalio, dešinė instinktyviai atleido stabdžius; nuo trūktelėjimo durys užsitrenkė ir automobilis, paruoštas šuoliui, su lagaminu viduje nudūmė gatve.

Veidrodėlyje buvo matyti, kaip parkritęs studentas pasikėlė, kratė barzdotą galvą, po to nulingavo prie kampo. Atrodė, kad atkišęs nykštį, jis vėl ten trypčiojo vietoj ir prašėsi pavežamas.

Dautaras pasuko atgal — į plentą. Tuo pačiu greitkeliu jis kelis kart lėtai pravažiavo, bet, paklaidžiojęs ir laikrodėlio neradęs, tik vėlai vakare, vos ne kitą dieną, grįžo išvargęs namo.

5

Kai iš ryto, vos atmerkęs akis, ant naktinio staliuko jis pastebėjo savo ieškomą laikrodėlį, Dautaras pašoko iš lovos. Nustebęs palietė jį, po to, ilgai rankose pakil-

nojęs, įsidėjo kelnių kišenėn. „Teisybė, kad kiekvienas piauna, ką pasisėja“, jis piktokai murmėjo ir, lyg netikėdamas radiniu, čiupinėjo kišenę. „Užmirštu, rytais vis užmirštu...“ kartojo, pro kelnių kišenę gnybtelėjo į šlaunį ir žnyplių gnybį kelis kart pakartojo.

Prausdamasis Dautaras galvojo apie studentą ir kas šiandien daugiau išgudrėjo? Pilietis Dautaras? Ar... ta studentija? Ilgai nepasitikėjimo priežastis pavartaliojęs, nusprendė: Pilietis Dautaras („kodėl ne?“). Patenkintas jis papusryčiavo, jo apsnūdimas praėjo ir, išvalęs batus, žvaliai atsidarė duris.

Nužingsniavęs į savo garažą, Dautaras pakėlė duris, įėjo ir pro automobilio stiklą dirstelėjęs vidun, pastebėjo lagaminą.

Ant grindų gulėjo paslaptingas lagaminas.

Dautaras atrakino automobilio duris, atsisėdo prie vairo, bet kažkodėl lagamino dangčio nedrįso pakelti.

JEIGU KŪRINIO VEIKĖJAS NEŠA LAGAMINĄ IR TO LAGAMINO VISAME VEIKALE NEPRADARO, VISVIEN REIKIA ŽINOTI, KĄ JIS JAME TURI.
(Literatūros taisyklė)

Bet Dautaras literatūrinių taisyklių nepaisė. Kaip kiekvienas laimėtojas, tirdamas pergalės paslaptis jis, dešine koja spustelėjęs stabdžius, rankom sukinėjo vairą tai į kairę, tai į dešinę; dešine koja prilaikydamas stabdžius, kaire koja tai paspausdavo, tai atleisdavo gazo pedalį. „Žibančiom akim“ sekdamas purviną kelią, jis vis tai paliesdavo, tai atleisdavo gazo pedalį.

varlytė

JURGIS JANAVIČIUS

bet vietoj rankraščio jis ištraukė iš kišenės varlytę ir paleido ją šokinėti ant scenos / iš pat pradžių, tiesa, sakė nieko neturįs / nors žinom, kad rašo ir spausdina / bet, kalbėjo, negaliu juk, išėjęs prieš publiką, skaityti raštus, kurie man svetimi / lietuviškai tačiau kalba ir klube yra užsirašęs nariu / nebe mano, kalbėjo, yra tos reakcijos / jis gi pats, reikia tikėtis, parašė savo ankstyvesnius dalykus / norite, kalbėjo, kad persiplėščiau į dvi dalis / o kas to reikalavo? / šiandien, kalbėjo, dar gyvas esu / filosofas; ar ne geriau būtų leisti kitiems apie tave spręsti? / galų gale sutinku, kalbėjo, nors, kaip sakiau, nežinau, ar tarp senų popierių ką rasiu / ir taip prabėgo du mėnesiai ir popieriai buvo peržiūrėti ir iššiurenti, bet kas sykį praėjo, tai praėjo nesugrįžtamai ir prie praėjusio, kaip dabar jis kalba, nesusižalodamas neprisijungsi / nieko nesuradęs, tačiau perspėti mūsų neperspėjo / tuščios, sako, ir vėl būtų prasidėjusios kalbos / lyg visuomet viską žinotų / nes, sa-

ko, kol varlytės jums neteškiau į akis, jūs gi netikėjot, kad aš nieko neturiu / ačiū, dėkojam / būūū - būūū / gerai dar, kad bibuko savo neparodė / nebebus nors tų ginčų dėl moderniosios literatūros / buvo ir besispiaudančių / bravo, bravo, bravo / bet, atėjus eilėi kitiems autoriams, sugrįžome prie tvarkos ir normalumo / ir mes, nuskraidinti į pievas pienių aukso, pasijautėm ir vėl stiprūs ir augšti / ko, pagaliau, ir buvo tikėtasi / nejaugi ir iš manęs, klausia / ar ne Pinčiukas? / bet iš akių nesimato ar rimtai ar juokiasi

Sydney 1972

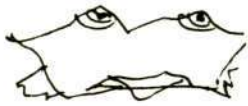

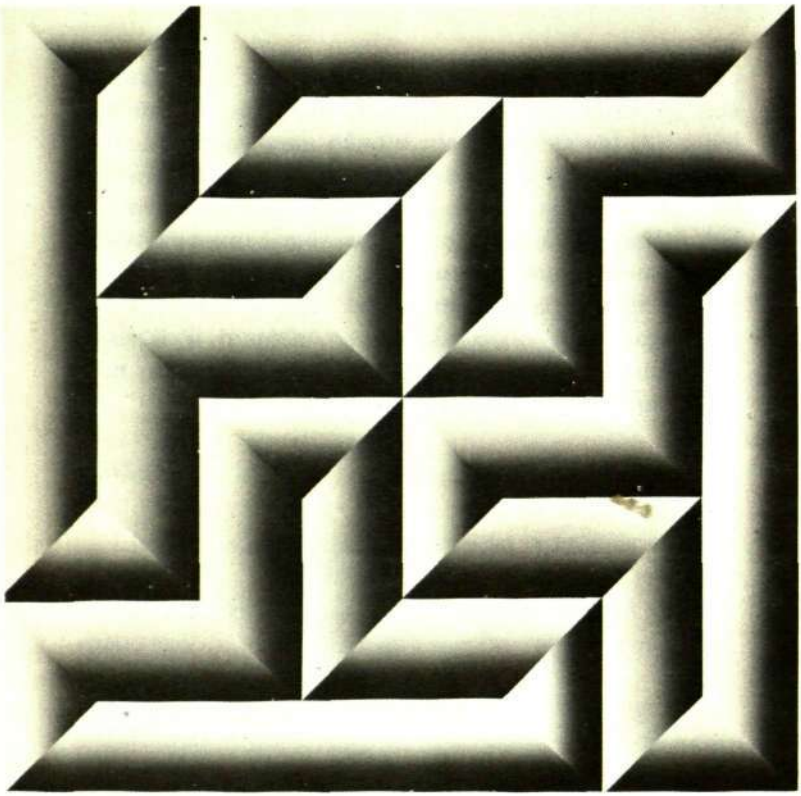

Metafora, 1970 (akrilis/drobė, 68" x 68")

KAZYS VARNELIS

baigė studijas Kaune ir Vienoje. Šiuo metu dėsto Chicago City College. Dalyvavo Čikagos Meno Instituto parodose (1967, 1969 ir 1971). Individuali paroda Museum of Contemporary Art, Chicago (1970). Dalyvauja „Illinois Painters II" keliaujančioje parodoje. Straipsniai apie dailininką „Arts Canada" (Oct./Nov. 1971). „Galerie der neuen Kuenste" bei Amerikos dailės periodikoje. Meno kritiko Franz Schulze („Chicago Imagist Art", 1972) žodžiais priklauso prie pačių stipriausių Čikagos abstrakcionistų. (Foto: J. Dovydėnas)

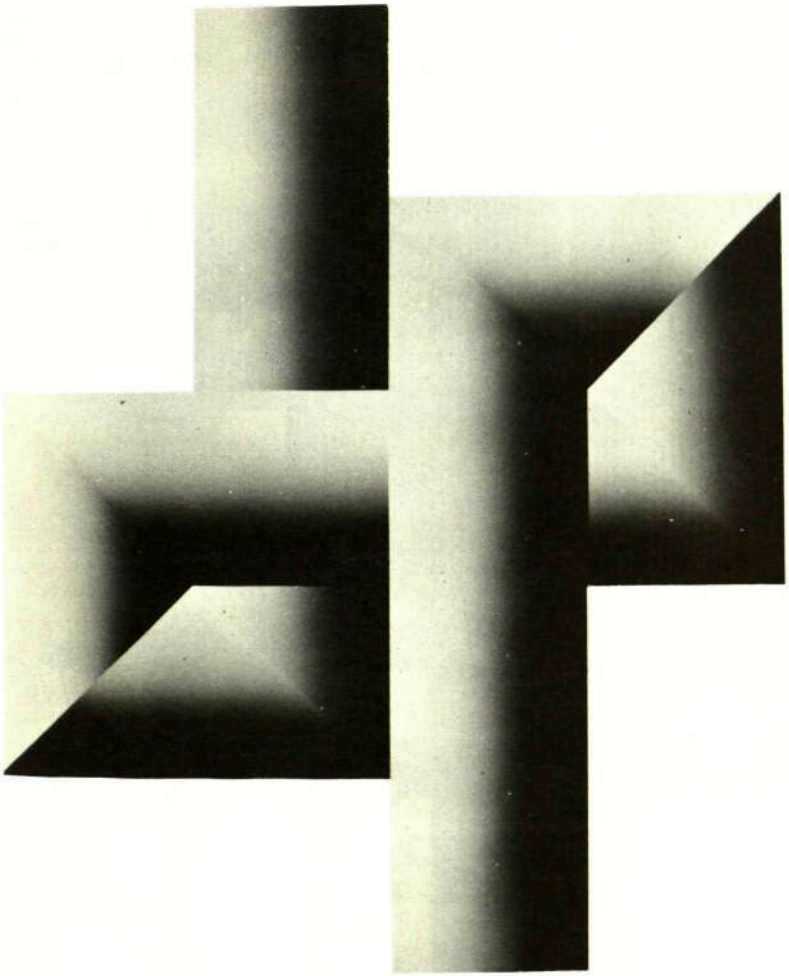

*Utopija, 1972 (akrilis/*drobė, *84" x 68")*

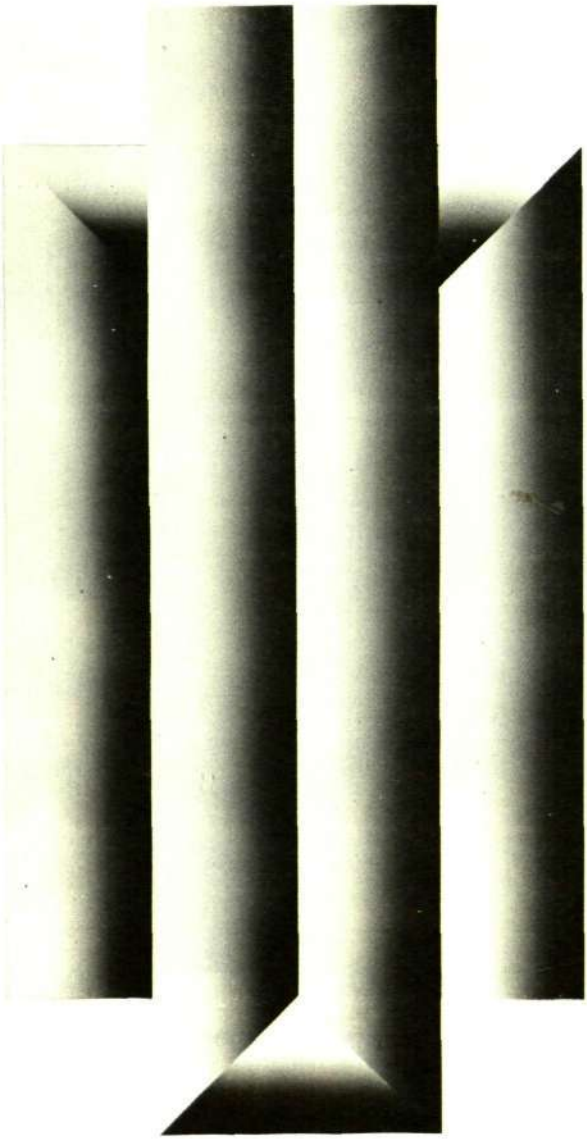

Dvigubas U, 1971 (akrilis/drobė, 84" x 42")

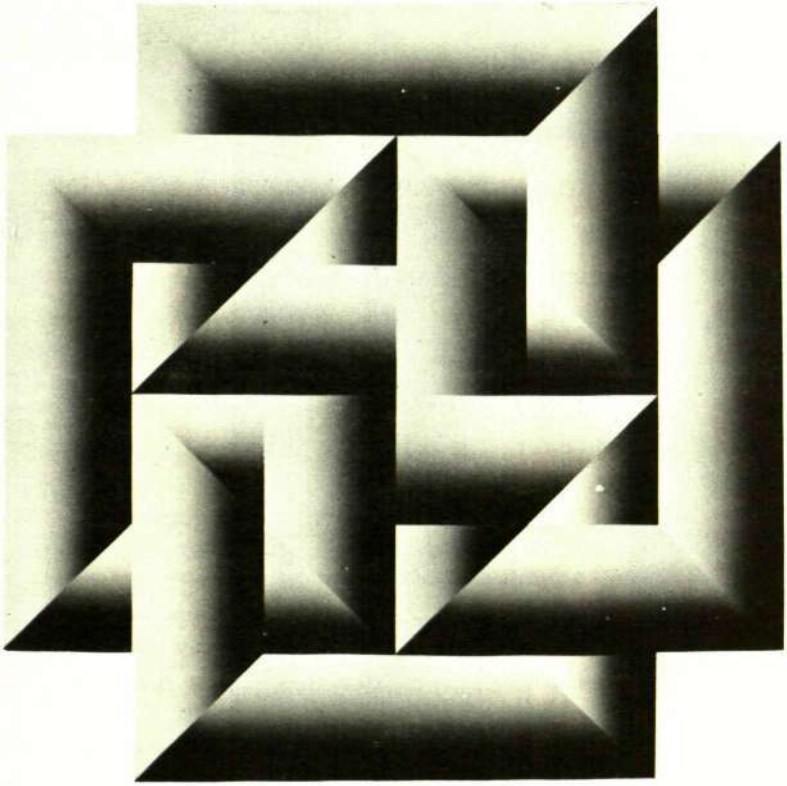

Oktagonas, 1971 (akrilis/drobė, 68" x 68")

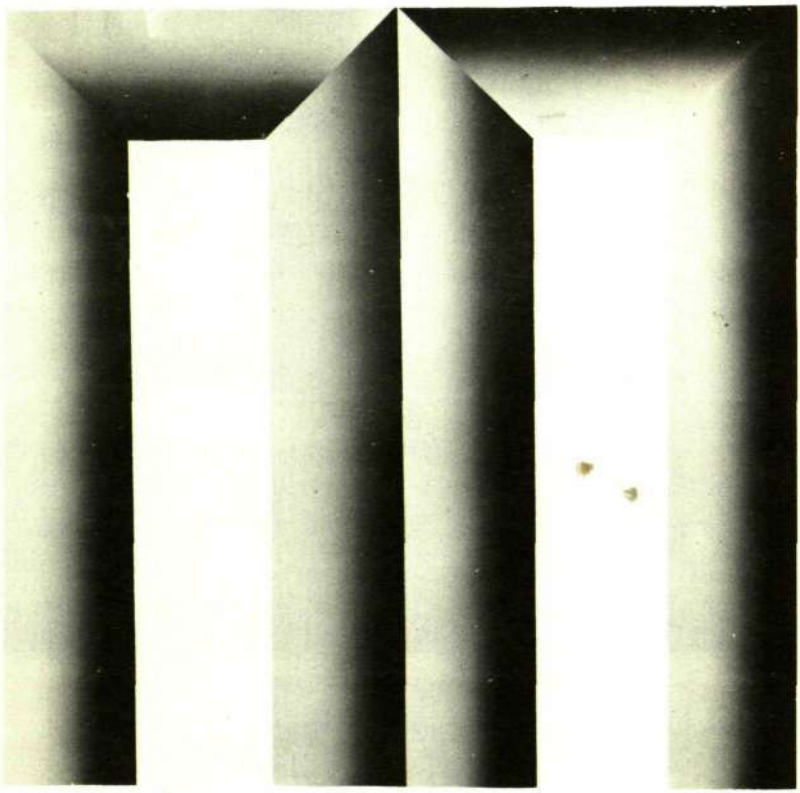

Disonansas, 1972 (akrilis/drobė, 68" x 68")

KETURI POETAI, NEUŽMIRŠTĄ JERUZALĖS

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Pastaruoju metu pasirodžiusios keturios poezijos knygos, po tiek jau ilgos tremties metų virtinės, savo visuma liudija nemažą mūsų tautos kultūrinį gajumą, tiek progresyvia, tiek ir konservatyvia prasme. Iš vienos pusės, jos visos išlaiko nesumenkusį lietuvių kalbos standartą ir, daugeliu atvejų, pakilusį poetinio pasiekimo lygį. Iš kitos, visi keturi poetai dar vis sukasi, Rilkę parafrazuojant, apie tą mūsų savotišką „dievą", tą tremtį, praradimą, mirtį, prisikėlimą, ilgesį, atmintį, apie svetimo, paklydusio, šaknų neradusio žmogaus psichologiją. Poetai, atrodytų, yra atkaklesni tremtiniai negu mūsų dramaturgai, tokie, kaip Landsbergis ar Ostrauskas, ir gal net negu prozaikai. Bet poetų tas atkaklumas turi savo kilnią esmę, nes jis šaukia mus neužmiršti Jeruzalės, išsaugoti dvasinių vertybių liepsną. Jo gili prasmė ypač ryškiai šviečia palyginus jį su kai kurių politikų aklu užsikirtimu, kuris savo grubia retorika ir savižudišku kartėliu jau sukarikatūrino ir tremties ir kančios, o ir laisvės kovos idėją. Todėl verta pa-

žvelgti į šių keturių poetų pasaulį, kad geriau suprastume, ką prāradom, ką išlaikėm, už ką turėtume užsiangažuoti, ir kas yra, net ir praradimo, lėto išnykimo akivaizdoj, mūsų dvasioje amžina.

I

Marija Jurgita Saulaitytė, pati jauniausia iš čia aptariamųjų, vis dėlto dar priklauso tremties rašytojų grupei. Tremtinė ji todėl, kad jos eilėraščiuose užtinkame tas pačias pagrindines prielaidas apie mūsų padėtį svetur, tuos pačius jausmus ir kalbėjimo būdą, kurie paženklina daugelį vyresniųjų poetų, asmeniškai pergyvenusių krašto praradimą kaip tragišką lūžį jų jau subrendusiam gyvenime. Lietuvoj, sako Saulaitytė, sodrios lankos ir gyva žaluma, bet: „manęs nėra, aš vakardiena". Susitikus gi su „šiandiena", eilėrašty „Iš Lietuvos atvykusiam", ir neradus joje savo paveldėto lietuviškumo pėdsakų, jinai pergyvena tartum antrą, galutinį praradimą:

Jau niekad, niekad nebeliesiu
vienintelio,
ežero dugne užsilikusio
sūraus lašelio
rūgščiam duonos kasniui
prinokinti.

Jau niekad, niekad nebelaušiu
sudžiūvusios,
rugiapiūtėj su žeme susimaišiusios,
karčios,
gelmę slepiančios
plutos.

Bet aš, tur būt, visad
tebeverksiu
nepasotintame alkyje
tos žemės,
tų gelmių
ir kąsnio duonos
ir kančią dengiančios plutos,
nes davei
ir palikai

ašaras.

Saulaitytė, kaip retas kuris iš jauniausių mūsų rašytojų, dar ilgisi tos, jau akmeniu virtusios, tėviškės duonos. Ji tebestovi dar ir prie seniai palikto gimto namo slenksčio, tartum tremtinė motina, kasnakt vis prisimenanti savo nykios kelionės pradžią:

Prie namų slenksčio
stovėjome ir verkėme,
kol ašarų pritrūko.

Girdisi jos poezijoj dar ir kitas balsas, iš kitų namų, taip pat jau praeity palikusių. Tai tarytum jos antra tremtis, kurią retas iš mūsų suvokti tegali, ypač lietuviškos katalikybės tradicijų rėmuose. Sesuo Jurgita, saulės vaikas, nerado sau pilnos dvasinės ramybės altorių šešėlyje. Jos pergyvenimai ir apsisprendimai tos naujos kelionės pradžioje paliko ryškų ženklą jos poezijoj, paliečiantį skaitytoją savo „nedasakymais", savo skausmingu intensyvumu:

Ilgi keliai apsupę mūsų miestą.
Kas jais išeina, nebegrįžta.

Dar paskutinį kartą mūrais misiu,
nublukusia raudona viltimi.

Rytoj persotinta širdim
ir aš išeisiu ir. . .

ir aš išeisiu nesugrąžinamai toli.

Asmeniškas rašytojo patyrimas yra, žinoma, jo kūrybos šaltinis, bet literatūros mėgėją ypač domina pati ta kūryba, tas širdyje, kaip kiaute, skausmingai užaugęs poezijos perlas. Iškyla, pavyzdžiui, klausimas, kuo gi, kraštą praradus, Saulaitytės poezija pasilieka specifiškai lietuviška. Tremtis kaip tokia yra visuotinis pergyvenimas, bet žmonės, kurie jaučiasi esą tremtiniais, dvasioje kiekvienas priklauso atskiram savo kraštui, ir tai jų kūryboje atsispindi. Saulaitytės lietuviškumas turi bendresnių, mūsų poezijoj dažniau pasitaikančių vaizdų, tokių, kaip juoda gimtinės duona, jos laukai, sodai, ir visa kaimiečio pasaulėjauta, jai asmeniškai neįgimta, bet įsigyta iš lietuvių poezijos tradicijos. Kitą vertus, ji gali savo eilėraščiuose būti lietuvė savitai, kaip niekas kitas, ir mes tik iš to ir atpažįstame, kad ji tikrai viena iš mūsų. Įdomu, pavyzdžiui, kaip ji bendrauja su jai (kaip ir mums visiems) patikėtu liaudies dainų palikimu. Dažniausiai mūsų poezijoj liaudies menas suvokiamas, kaip iš esmės stiliaus dalykas. Žiūrima į dainų metaforas, žodyną, sintaktinius pasikartojimus ir bandoma visa tai savaip suvokti, įjungti į savosios poetikos struktūrą. Tuo tarpu Saulaitytė daugiau žiūri į turinį, į pagrindines situacijas. Yra, pavyzdžiui, liaudies dainų, kur sesuo, motina ar mylimoji aprauda likimą karan išėjusio ir nebegrįžusio brolio, vyro ar sūnaus. Eilėraštyje „Kai broliai iškeliavo" Saulaitytė irgi vartoja tą patį motyvą, bet struktūrą ir stilistines priemones turi savas:

Kraujas kartus,
kraujas — ruduo,
žiemkenčiai,
praskilęs ledas
per ankstyvame atlyžy.

Kai broliai iškeliavo,
jų rankos buvo tvirtos, ramios —
beržų kamienai,
balta saule apvesti
ir įsitempę.

Midus saldus,
midus — vasara,
dangus ir gėlės,
žiedadulkės ir
tęstinumo paslaptis.

Kai j i e negrįžo,
moterų akyse įsiskėlė
neužkurtos ugnys,
žiemos,
sušalęs vanduo.

Vanduo šaltas,
vanduo — žiema,
smailūs varvekliai,
sustingus srovė.

Iki kranto patvinusi upė,
iki skilimo užgauta širdis.

Eilėraštis susideda iš trijų tematinių linijų. Pirmoji tema: tautosakoj gerai pažįstamas gamtos ir žmogaus artimumas. Ją išreiškia pirmas, trečias ir penktas posmeliai, kur trys elementai: kraujas, midus ir vanduo, per eilę sugretinimų, apibrėžiami gamtos ir laiko pro-

cesais. Antras ir ketvirtas posmeliai talpina eilėraščio „veiksmą" — brolių išėjimą ir negrįžimą. Tų dviejų temų tarpusavio santykis sudaro trečią, pagrindinę, tematinę liniją. Joje glūdi visa eilėraščio prasmė, gilus ir skausmingas atsiskyrimo ir pražūties pergyvenimas gamtos apraiškų rate. Žodžiais ji išreiškiama simbolinėse eilutėse „per ankstyvame atlyžy", kur sukauptas tragiškas žmogaus gyvybės belaikis užlūžimas, žmogaus vilčių praeinamumas, „tęstinumo paslaptis", — kas išlieka už vilties ribų, ir „sustingus srovė" — mirtis. Paskutinės dvi eilutės išbaigia gamtos ir žmogaus temas sielvarto ženkle.

Daug subtilesnį, sunkiau (gal net ir pačiai autorei) apčiuopiamą pėdsaką jos kūryboje paliko jos religiniai pergyvenimai. Kai kurie eilėraščiai, kaip anksčiau pacituotas „Ilgi keliai", gana aiškiai primena šią temą. Kituose gi jos atspindį matome arba poetinių vaizdų ir metaforų sudarymo principuose, arba minties išvystyme, net ir tada, kai religiniai klausimai tiesiogiai neliečiami. Antrąjį atvejį galima pailiustruoti šiuo eilėraščiu:

Man reikėjo tavęs.
Tu tylėjai.

Suradau žodžius,
sudėjau
išdrįsau jais vadintis,
išsilaisvinti,
susivaržyti.
Tylėjai.

Dabar mirgėjime —
šauksmas.

Nebežinau tikrai,
ar tu,
ar mano begalinis
ilgesys tavęs
atsako.

Pesimistiškas maldos apibrėžimas galėtų būti: santykiavimas su tyla. Kiek bebūtų tvirtas asmens tikėjimas, visi esame pergyvenę jausmą, kad melsdamiesi kalbame su tylinčiu Dievu. Giliai religingi žmonės Dievo tylėjimu pasitiki, bet kitiems gali atrodyti, kad jų malda, kaip ta strėlė Henriko Radausko eilėrašty, neradus Dievo „klajoja tarp šaltų žvaigždynų / Nedrįsdama sugrįžt". Daug laiko maldoj praleidę žmonės prisimins, kaip jų tikėjimas svyravo nuo vienos ribos iki kitos. Saulaitytės eilėraštis savo dvasia religinis kaip tik tuo stovėjimu tarp tuštumos ir begalybės. Bet iš tiesų jis pavadintas „Kraštui", taigi Lietuvai. Tai pakeičia visą jo turinį iš religinės į politiniai - asmenišką tematiką, bet minties išvystymas, jos struktūra, lieka visiškai tie patys. Santykiavimas su kraštu Saulaitytės savitoj poetinėj kalboj tampa panašus į maldą ta prasme, kad ilgai buvo kreiptasi į didelę tylą, kol, galop, balsui iš ten prabilus, jau nebežinoma, ar ten tikrai tėvynė atsiliepia, ar tik mūsų ilgesys mus lenkia taip galvoti.

Kitas Saulaitytės eilėraštis, „Naktovidis", pilnai neatidengia savo poetinių vaizdų prasmės be tam tikro „rakto", už metaforų glūdinčios pagrindinės, organizuojančios sąvokos ar jausmo. Prieš akis turime nakties gamtovaizdį, kur „Geltoni mėnuliai seka / neišreiškiamas mintis", kur „tobulas rutulys / pasitaiko retai", ir kur, toks būdamas, „mato save be dėmės", ir kur, pagaliau, „mėnuliai save dalina / pasigardžiuoti

tiems, kurie valgė ir liko alkani". „Neišreiškiamos" mėnulio sekamos mintys įgyja ryškesnes linijas sekančių dviejų eilučių kontekste: „Žemėje, kuria pasisotinus, / užsigeriama dangaus". Pradedame atpažinti religinėmis sąvokomis pagrįstą metaforiką: dangus ir žemė, duona ir vynas — komunija. Kontrastas tarp simboliškos žemės, kuria pasisotinama, ir mėnulio išdalinimo tiems, kurie „liko alkani", dar labiau sustiprina šią mintį, nes prisimena Evangelijos žodžiai apie vandenį, kurio gėrę niekados nebetrokš, ir duona, kurios valgę bus tikrai pasotinti. Tuo būdu mėnulis, daugialypis ir vienas, ir tobulas, įprasmina save tame naktovidy, ir viso eilėraščio struktūroj, kaip Ostijos atitikmuo, o nakties peisažas tampa Šv. Mišių tam tikra alegorija.

Aplamai, Saulaitytės poezija nepasižymi nei kalbos puošnumu, nei jausmingomis, retoriškomis intonacijomis, nei metaforų pilnu, skaitytojo vaizduotę dominuojančiu, išvystymu. Tai „nedasakyta" poezija; jos komplikuotumas ir gelmė palengva atsidengia skaitytojui jau jo paties mintyse, kurioms eilėraščio tekstas duoda tik paskatinimą ir bendrą kryptį. Prisimenant lietuvišką ir religinį autorės kūrybos charakterį, galima būtų kalbėti apie jos meno kuklumą, išraiškos paprastumą, kaip lino drobės, kaip Rūpintojėlis, ir kaip Vlado Šlaito poezija. Bet, tarp jaunesniųjų mūsų poetų, ją reikia, kaip kuklųjį Kristaus palyginimo svečią, paprašyti arčiau prie garbės stalo.

II

Jono Meko poezija visuomet buvo intymiai reali ta prasme, kad jam meną nuo autobiografijos skiria tik peršviečiama poetinės, kalbos, metaforikos skraistė. Vie-

ta, laikas ir įvykiai yra tikri, asmeniškai išgyventi, bet ne specialiai sukurti „žodžių pasauliui", egzistuojančiam tik poeto vaizduotėj ir skaitytojui prieinamam tik per jo paties sugebėjimą atsipalaiduoti nuo savos tikrovės logikos ir pergyvenimų. Ypač ryškus šis asmeniškas „istoriškumas" vėliausioj jo knygoj *Reminiscencijos,* kur pokarinės Vokietijos vargo keliai ir kuklių prieglobsčių paguoda atpasakojami su nemažesne vidine šiluma, kaip kadaise *Semeniškių idilėse* gimtojo kaimo buitis. Tikrovės įspūdį dar sustiprina eilė „dypukiško gyvenimo" fotografijų, sudarančių žodinio teksto atsvarą, tartum antistrofą. Kada Mekas prisimena: „stovinėjome šalia tramvajaus", arba „tampėm prikrautus anglių ratukus, / ar alksnio malkas", čia pat išblukusioj fotografijoj matome vokišką tašytų akmenų gatvę, tramvajų, arba ir patį Joną Meką, su subliurusiu dypuko švarku, apsmukusiomis kelnėmis, tempiantį malkų vežimėlį. Tie Vokietijos vaizdai primena mums ir savąsias fotografijas iš to paties gyvenimo, į kurias dar kartais pasižiūrime, sentimentaliai valandai užėjus. Tačiau mūsų jausmas su laiku išblėsta, nes neturi išraiškos poetiško žodžio dimensijoj. Tuo tarpu Meko eilutėse išsipildęs pergyvenimas maitinasi paties laiko ėjimu, nes meninės struktūros santykis su besikeičiančia asmens tikrove nuolat gimdo naujų prasmių galimybes, kurios savo ruožtu įkvepia naujos gyvybės ir blyškiems praeities vaizdams.

Reminiscencijų struktūra, tiek visumoj, tiek ir detalėse, remiasi darnia pusiausvyra tarp ištisinio, nenutrūkstančio judesio ir tylaus, į duoto momento tikrovę įsiskverbiančio stovėjimo gyvenimo pakelėj. Judesys išreiškiamas fiziškai, nesibaigiančiu klajūno keliavimu, taip pat laike, kuris teka per sąmonę kaip amžina srovė,

ir kalbos dimensijoj, ilgais sintaktiniais periodais, primenančiais *Semeniškių idilių* sakinius, kuriuose judesys nusidelsia, išsitęsia ir jungiasi vos pastebimai su tolimesniais sintaktiniais ir semantiniais vienetais. Statiškas elementas suteikia tam tikrą emocinę perspektyvą, iš kurios stebint įsiprasmina prabėgančios dienos, gyvenimo srovė pasidaro gilesnė. Kartais tai būna pakeleivio poilsis sugriautos Europos geležinkelio stotyse, žiūrint į „išvargusią ir nukankintą, sudegintą, / sulaužytą — dar neseniai išdidžią / Vidurio Europą". Už benamio skausmą daug didesnis yra tragiškas stovėjimas grįžus namo, kada vokiečių kareivis „dar lyg vaikas", gimto miesto stoties griuvėsiuose žiūri į „vaikystės nuotrupas ir liekanas". Pagaliau, pačios tolimiausios kelionės baigiasi ir galutinu, amžinu sustojimu:

> Po degančiu Australijos dangum
> guli mano Reginos kapas. Deginamas saulės,
> glostomas karšto smėlio, nakties vėsos,
> kaip rankom, saugomas.

Pakeleivio gailestis žiūrint į svetimą, suniokotą žemę jau pats savimi prie tos žemės priartina; Meko poezijoje, ką mes galim užjausti širdimi, tas pasidaro jau šiek tiek ir mūsų — užsiangažavimas sumažina praradimą. Dar labiau namuose esame kartu su tuo grįžusiu kareiviu, nes tragiškoj, asmeniškoj plotmėj suprantame, kaip kartais namų netekti ir namo sugrįžti reiškia vieną ir tą patį. O mylimosios mirtis priartina ir nepasiekiamus tolius, taip, kad visa žemė tada sutelpa žmogaus širdy. Tuo būdu, santykyje tarp kelionės ir sustojimo, tarp dinamikos ir statikos, išryškėja savita Meko poezijos kryptis, tam tikra prasme tiesiogiai priešinga Algimantui Mackui: siekiama ne egzilio sąmonės

ištobulinimo, išraunant daiktus iš širdies, kad „būtum vienas",. bet visuotino, organiško tęstinumo, leidžiant daiktams, vietai ir žmonėms suleisti šaknis į sielą, kur juos beužtiktume. *Reminiscencijas* beskaitant pastoviai auga visų daiktų savitarpio priklausomumo, o ne svetimumo, jausmas. Pats Mekas ir išsako, ką mes jį skaitydami pradedam patys galvoti:

> . . . kaip kiekviena valanda,
> kiekvienas liestas daiktas, kiekvienas
> žmogus, akiratis, medis,
> *darosi brangus ir nebeatplėšiamas,*
> įsikabinęs šaknimis pačioj prisiminimų
> širdyje.

Arba vėl, posmelyje, kuris suglaustai perduoda pastoviai klajūno akyse besikeičiančios panoramos įspūdį kartu su prasmingos kiekvienai vietai priklausomybės pajutimu:

> Namai, namai. Kiekviena vieta,
> kiekvienas akiratis, susitikimas, veidas:
> kiekvienas sustojimas, pasižiūrėjimas —
> susirišimas — namai.

Sakytume, Vokietijos laiko, bet kurio laiko ir vietos, kuriems Mekas leido paliesti širdį, jisai po to jau ilgisi tiek pat, kiek ir Semeniškių kaimo kadaise. Bet pačioj giliausioj plotmėj tai netiesa. Paskutinės knygos eilutės skamba beveik panašiai, kaip ir bradūniški tremtinio pergyvenimai *Svetimojoj duonoj*:

> Bet ne!
> Ne, ne tas medis; ne, ne tas dangaus mėlynumas;
> ne, ne tas veidas;
> ne, ne tie dūmai!
>
> Vargas, vargas, vargas.

Skirtumas nuo ankstyvojo Bradūno tame, kad svetimumo jausmas ateina ne iš atsisakymo prisirišti prie naujų daiktų ir vietų, bet po to, kai jie jau yra tapę savais. Tada sužinoma apie žmogaus esminę, o ne atsitiktinę, nuo laiko ir įvykių priklausančią, vienatvę. Tremtis vėl grįžta kaip gili sąvoka — esame vėl vieni su Mackum.

Toks yra bendras įspūdis *Reminiscencijas* paskaičius. Jaučiame didelę pergyvenimo jėgą, nežiūrint kalbos nekalto paprastumo, kuris iš pirmo žvilgsnio beveik apgauna skaitytoją, sudaro įspūdį, kad čia ne tiek meno kūrinys, kiek tiesioginis geraširdiško žmogaus pasipasakojimas. Atrodo lyg čia viso labo būtų išreikšta labai kukli, į gilią prasmę nepretenduojanti mintis: benamis žmogus prisiriša pakeliui prie to, kas jį sutinka, ir po to iš naujo suvokia, kad jis nepriklauso niekur. Tada jam dvigubai suskauda širdį. Ta mintis iš tiesų daug mažesnė už visą gilų emocinį pergyvenimą knygą beskaitant, ir kyla klausimas (jis mene visuomet iškyla), iš kur gi atėjo to pergyvenimo jėga, gelmė, neužmirštamumas? Atsakymo, kaip ir visuomet, tenka vėl ieškoti poetinės, literatūrinės kalbos specifikoj; svarbu ne kas parašyta, o kaip. Pasižiūrėjus iš arčiau, Meko kalba nebeatrodo taip jau tiesioginė ir paprasta, „išvalyta" nuo specifinių literatūrinių priemonių. Tiesa, labai nedaug joje retoriškų pagražinimų, ornamentų, bet užtat matyti, kaip ir Mackaus atveju, kad ta mūsoji „neornamentuotos kalbos generacija" kreipia dėmesio į struktūrinius principus, į tą įtampą ir implikuotą daugialypę jėgą ir prasmę, kuri iškyla iš specialiai pastatyto santykio tarp paprastų žodžių.

Paimkim pavyzdžiu *Reminiscencijų* pradžią, du posmelius:

Jau buvo vasara, kai mes palikom Flensburgą.
Įlankoje jau būriavosi laivai, ir
ant pakrančių, molų, ant vandens, ir ant žvejų laivų
mirgėjo šiluma.
O kai mes dar toliau taip ėjome,
tolyn taip, ligi Glücksburgo —
ten jau triukšmaudamiesi maudėsi vaikai,
braidydami po tankų švendrių mišką.

Tolyn mus traukė.
Tik ką buvo praėjęs karas. Paskutiniai
sviediniai, paskutinieji bombų dūžiai
skardėjo dar atšlaitėse. Sudaužytomis stotim,
išdegusiais ir suanglėjusiais miesčiukais
judėjom mes tolyn, stumdydamiesi
tarp moterų, ir tarp vaikų,
belaisvių ir sudaužytų, varganų kareivių,
būrių pabėgėlių,

Visų pirma dėmesį atkreipia „įžanginio posmo" trūkumas. Nėra nei emocinio įvado, tokio, pavyzdžiui, kaip Adomo Mickevičiaus reminiscencijų poemoj *Ponas Tadas*: „Lietuva, tėvyne mano, tu esi kaip sveikata. . .," nei filosofinio temos apibrėžimo, sakykim: „Vėl praeitis benamė beldžias į tremties namų duris", ar kas panašaus. Yra tik bežodis minties ir jausmo ratas, kuris užkabina vieną konkretų praeities momentą ir tada sukasi toliau, jau apsikrovęs žodžiais ir vaizdais. Tuo būdu Mekas atsisako įprastinių epinės poemos priemonių, nors jo siužetas, platus ir tolimas praeities horizontas didelių ir katastrofiškų įvykių fone, turi savy epo elementų. Išdavoj gaunasi „intymi epika", siaura

poeto sąmonės gija, nusidriekusi per platų laiką ir per žmones. Tai suteikia galimybę visos knygos dinamiškų ir statiškų elementų santykį išreikšti šilto, asmeniško žmogiško jausmo šviesoje.

Toliau pastebime dvi pagrindines stiliaus priemones: pasikartojimus ir serijas. Kartojasi trumpi žodžiai, įtarpai sakinių struktūroje: „Jau buvo...", „jau būriavosi...", „jau triukšmaudamiesi", arba „tolyn taip..." („toliau taip..."), „tolyn mus,..", „judėjom mes tolyn", arba prielinksnis „ant", ir dar keletas kitų žodžių. Smulkaus talento poetas tokiems įtarpams temokėtų suteikti tik vieną funkciją — užpildyti spragas eilutėje, kad gautųsi šioks toks ritmas. Jis, gal būt, rašytų: „Sklinda vis tolyn dar skausmas, jis dar nenurimsta vis". Tai sausas kamšalas, neutralizuojąs ir jausmą ir mintį. Meko poezijoje gi tie įtarpai dalyvauja semantinėse grupėse, kurios išsitiesia į dinamišką progresiją: „jau buvo vasara — jau būriavosi laivai — jau maudėsi vaikai". Aprašomas peisažas, šitos progresijos dėka, pradeda judėti pirmyn, ir tada antrasis dažnas įtarpas, „tolyn" suteikia tam judesiui ryškesnę išraišką. Kitą vertus, tie besikartoją žodžiai nutęsia sakinį, išplečia jo rėmus, taip, kad atsiranda jame vietos serijoms — semantinėms grupėms, kurios, būdamos iš esmės nepilni pasikartojimai, perduoda eilę vienos pagrindinės sąvokos ar pergyvenimo niuansų. Pavyzdžiui, šilumos mirgėjimas pasidaro daugialypis, kaskart vis truputį kitoks, ir todėl dinamiškas, kai mes jį matom: „ant pakrančių molų, ant vandens, ir ant žvejų laivų". Panašiai ir antram posmely, žodis „tolyn" ketvirto sakinio vidury tampa atramos tašku tarp dviejų viena kitų papildančių serijų.

Pasikartojimai ir serijos sudaro vieną poetinių priemonių grupę, kurios uždavinys sujungti peisažą ir žmones į vieną ištisą dinamišką progresiją, judesio liniją, ir ją moduliuoti turtingais vaizdiniais ir emociniais niuansais. Bet yra ir kita progresija, išauganti iš struktūrinių priešpastatymų, kuri savyje sutelkia paties pagrindinio pergyvenimo turinį. Šičia, pavyzdžiui, pirmas ir antras posmelis iškelia emocinį kontrastą. Pirmajame klajūnai eina per ramų ir saulėtą peisažą — laivai, jūra, švendrės, vaikai, apgaubti šilumos ir šviesos, dvelkia gerumu ir taika. Antrajame gi tie patys keliautojai, dar pilni taikingos saulės, pereina į griuvėsius, pakliūna tarp pasimetusios minios. Susidaro nuolatinis palyginimas tarp abiejų posmelių, ir jame glūdi ironija, paradoksas, gailestis, pasimetimas, sielvartas ir ilgesys. Visi šie komplikuoti jausmai, tiesiogiai neišsakomi, ir sudaro posmelių gilumą, jų poetinę esmę.

Visa Meko knyga yra ištisinis vienetas, nenutrūkstanti grandis, ir ji sunkiai leidžiasi skaldoma į atskiras dalis, patogiai telpančias po padidinamuoju stiklu. Ją apjungią struktūriniai principai yra kaip gyvas organizmas, kuris miršta, kai jį pradedi studijuoti atrėžtais gabalais, tartum kokį mechanišką brėžinį. O vis dėlto tam tikrais momentais ta ištisinė grandis susimezga į aiškiai atpažįstamus, struktūriškai išbaigtus mazgus, prie kurių stabteli mintis, giliau įsisąmonindama vieno praeinančio momento išliekančią svarbą. Tai, galima sakyti, yra dar viena išraiška visoj knygoj dominuojančios lygsvaros tarp statiško ir dinamiško principo.

Vienas toks mazgas yra jau anksčiau minėtas jauno vokiečių kareivio stovėjimas prie gimtosios Hanau stoties griuvėsių:

Ir jaunas vokiečių kareivis — dar lig vaikas,
dar lig kaip vaikas — stovėjo
išdegusioje Hanavo stoty, žiūrėdamas
į krūvą plytų, akmenų, į plieno griaučius,
juodą sudegusio medžio stuobrį, kaminą, ir dulkes,
išplėštus lango rėmus, į kabantį žemyn
geležų ir plieno tinką —
vaikystės nuotrupas, ir liekanas.
Jo veidu liejos ašaros, taip kaip vanduo,
taip kaip vanduo.

Išbaigtos visumos įspūdis susidaro todėl, kad šitoj ištraukoj anksčiau aptartos dvi poetinės priemonės — pakartojimai ir serijos — yra atskirtos viena nuo kitos ir taip suskirstytos, kad sudarytų tikslią simetriją. Pradžioje dvi eilutės: „Ir jaunas vokiečių kareivis — dar lig vaikas, / dar lig kaip vaikas — stovėjo" su savo pasikartojimais nubrėžia aiškią skiriančią liniją, nors sakinys prasideda jungtuku „ir". Vieneto gale dvi eilutės, su savo dvejopu pakartojimu: žodžiu „taip kaip vanduo" ir struktūriniu atitikmeniu pirmųjų dviejų eilučių žodžiams „dar lig kaip vaikas", galėtų būti tų pirmųjų dviejų tiesioginis tęsinys:

Ir jaunas vokiečių kareivis — dar lig vaikas,
dar lig kaip vaikas — stovėjo.
Jo veidu liejos ašaros, taip kaip vanduo,
taip kaip vanduo.

Šitie rėmai, taip juos sugretinus, išsako visą šio vieneto emocinio pergyvenimo esmę. Tarp jų įsprausta serija konkrečių, materialių žodžių, sunkių ir chaotiškų, kaip suaižytas plienas ir betonas, tampa visa giliai emocinė tų „rėmų" semantinėj įtakoj. Jausmą dar su-

intensyvina paskutinė tos serijos eilutė: „vaikystės nuotrupas ir liekanas", kuri sudaro lyg „raktą" — interpretaciją tų visų griuvėsių tiesioginės reikšmės tam kareiviui - vaikui.

Pradžioje sakėm, kad *Reminiscencijos* ypač pasižymi savo autobiografišku konkretumu. Bet tai tiesa tik iš dalies. Tarp, gal būt, kitų dalykų, kurių nežinome, Mekas praleido vieną svarbų savo Vokietijos gyvenimo aspektą — intelektualinę - kūrybinę dimensiją. Juk tai buvo laikas, kada jis su Landsbergiu, Šaltmirais, Leonu Lėtu, su savo broliu ir kitais, sudarė savotišką „literatų judėjimą". Jie leido (tiems laikams) avangardinį žurnalą *Žvilgsniai*, pasirodė su naujų horizontų ieškančiu rinkiniu *Proza*; tai buvo laikas tam tikros jaunųjų revoliucijos prieš mūsų vyresnės kartos kultūrininkų iš namų atsineštas intelektualines vertybes, galvoseną, kūrybinius papročius. Nei Meko klajonėse, nei sustojimuose, nei miestų panoramoj, nei gamtos tyloj šios kūrybinės dimensijos tiesioginio atspindžio nerandame. Peršasi išvada, kad, galų gale, šioj Meko knygoj tikrovę nuo meno skiria dar kai kas daugiau, negu tik poetinės kalbos perregima skraistė. Yra dar atranka, praeities akivaizdoj daryti apsisprendimai, pasirinkimai, ką iš jos srovės išjungti, tam, kad likęs tekėjimas turėtų savo atskirą integritetą. Kitaip sakant, esame, iš tiesų svečiuose, ne Meko praeityje, bet jo meno atskiram pasauly.

III

Broliai balti aitvarai Henrikui Nagiui iš tiesų sunešiojo daug įvairaus turto. Rinkinį sudaro eilėraščiai, parašyti tarp 1961 metų ir 1966-tų, ir sudėstyti autoriaus ranka į atskirus, bet gilesnėj plotmėj vienas kitą liečiančius tematinius ciklus. Skiriasi tie ciklai vienas

nuo kito ir savo stilium, bet taip, kad galima juose atpažinti tuos pačius pagrindinius poetinės vaizduotės bruožus.

Pirmasis eilėraštis, „Poema apie brolį", stovi vienas, visus istorijos šimtmečius broliškai apkabinęs. Tai tartum amžiais statyta šventykla: keitėsi tikėjimai ir architektūrinės vertybės, tautos ir generacijos, kiekviena vis pridėdama po savo plytą, bet visas jas jungia tas pats cementas — veržimasis į idealą. Eilėraščio tonas iš esmės retorinis, nepanašus į lyriškas ir epines nuotaikas kitur knygoje, ir tik arčiau prisižiūrėjus matyti užslėptos, jungiančios gijos. Iš dalies tai stilistinės smulkmenos: skaitydami eilutę „Rojaus paukščiai tūpė ant tavo pečių", prisimename panašų žmogaus ir paukščio siluetą kitame eilėraštyje, „Dienoraštis", kur „Aitvaras plazda ant tavo brolio peties. / Plati šalis Dainava". Brolis su paukščiu tuo būdu įgyja simbolinę prasmę visos knygos rėmuose, o prarastasis rojus ir Dainava susilieja vaizduotėje į vieną, nebepasiekiamą svajonių šalį. Iš dalies gi tai tematinės užuominos, aidu atsišaukiančios kituose cikluose, nors pačius eilėraščius kartais skiria keletos metų tarpas. Šitaip Nagio „broliai", kurie skaitė „prie balanos / Aukso altorių ir Mažvydo Katekizmuso žodžius prastus", stovi jau ir metais anksčiau rašytame eilėrašty „Kryžkelė", kur juos Mažvydas prašė: „Broliai ir seserys, imkit mane ir skaitykit... / Basos kojos ant gruodo ir šimtametė giria". Sakalas, aitvaras, brolis, Mažvydo, Donelaičio raštai, liaudies kūrėjų žodžiai, kartojasi vėliau knygoje, tuo būdu sudarydami savitą simbolių sistemą, vieną iš struktūrų, kuria remiasi visą rinkinį apibūdinanti mintis. Todėl ši įžanginė poema, nors ir skiriasi nuo kitų savo abstrakčiai visuotinu turiniu,

išpildo jai suteiktą uždavinį būti visiems knygos tematiniams ciklams atramos tašku.

Vienas iš tų ciklų, persisunkęs istorija ir legendomis, vizijomis ir praradimais, romantišku individo išdidumu ir nuo žemės kylančia, viską apjungiančia liaudies dvasia, iš esmės yra tam tikras *requiem* Lietuvai — laidotuvės su užslėpta nemirtingumo gaida. Trys pirmieji to ciklo eilėraščiai, „Kryžkelėj", „Broliai baudžiauninkai" ir „Brolis pasakoja" sudaro „liaudišką" jo vienetą ta prasme, kad liaudies gyvenimo tematika, jos kūrybos bruožai, yra lyg siūlai, kuriais perpintas modernaus tikrovės pergyvenimo audinys. Tai, gal būt, visoj knygoj subtiliausi eilėraščiai, komplikuoti ne tiek savo pagrindine mintimi, kiek jos niuansais. Pavyzdžiui, eilėrašty „Kryžkelė" pats pavadinimas ir pirmos dvi eilutės: „Kryžkelėj auga platanai. Kelio atgal nėra. / Ūkanoj aidi kareivių žingsniai ir geležis" įtaigoja kelionę ir lemtingą pasirinkimą, primenančius daug kam pirmuosius tremties momentus, pilnus gaisro dūmų ir atriedančių tankų žvangesio. Bet tai nėra vien tik eilėraštis apie tremtį: jis kalba ir apie tai, kas palieka: „Tarp debesų ir lapų alsuoja žemė gera", ir apie tarp tremties ir pasilikimo visuomet dvasioje glūdintį romantišką egzotikos ir tobulybės ilgesį: „Miega koralų saloj nepažįstama žemė graži /Šlama platanai ir plazda paukščiai virš mūsų galvų vakare".

Nagio minties originalumas pasireiškia tuo, kad šį vieną lietuvio momentą jis sujungia su visos mūsų žemės istorija, ne tik įprastais kentėjimo vaizdais: „Moterys klūpo prie kartuvių — ūžia giria", bet ir iš specialaus išeities taško, nusakančio esminį Nagio nusistatymą tautos identiteto, jos kultūros atžvilgiu, būtent: raštas, kalba, žodžio kūryba. Mažvydo įžanga: „Broliai

ir seserys, imkit mane ir skaitykit", pasikartojanti eilėraštyje kaip kontrapunktas, sujungia istoriją, tremtį, sielvartą ir svajonę.

Bet rašto kultūra, žiūrint į ją iš instinktyvaus liaudies gyvenimo, gali tapti požymiu jau visai kitos lietuvių „tautos", nutraukusios ryšius su senovine organiška kaimo būtim. Nagiui gi, priešingai, rūpi pabrėžti abiejų tautos gyvenimo aspektų vientisumą. Tą uždavinį atlieka antroji eilėraščio dalis, tam tikra atsvara, lyg antistrofa, apie liaudies poetus, kalbėjusius „žemės, /vandens / ir velėnos / kalba". Abidvi dalys, atskirai paėmus, neišbaigtos, o kartu sudaro pilnutinį minties ir jausmo vienetą. Panašiu struktūriniu principu paremti ir kiti du, vėliau rašyti eilėraščiai. „Broliuose baudžiauninkuose" liaudies buitis sudaro turinį abiejose dalyse, bet pirmojoj pabrėžiama gyvenimas, o antrojoj — mirtis. Šiuo atveju įdomus yra užslėptas gilaus jausmo augimas pirmojoj daly. Jis slepiasi už statiško vaizdo, savotiško „natiurmorto", kuriame, kaip sudėtinės dalys, priklauso ir žmogaus kūnas ir jo siela:

Padėta duona ant stalo,
giros ąsotis.
Duona, gira ir peilis.
Padėtos
kietos rankos,
malda ir atodūsiai.

Kyla saulelė už miško.
Kyla saulė iš ežero.
Kyla paukščiai iš pievų.
Auga žolė.

Gamtos procesų fone, tas tylus laukimas, duona ir rankos, palengva skaitytojo sąmonėj įgyja vis didesnę

įtampą, kuriai atviros išraiškos Nagys neduoda iki pat eilėraščio pabaigos, o tada ji ateina kaip nelauktas posūkis kalbos pobūdyje, kaip metaforinis, lyriškas prasiveržimas, pilnai atitinkąs senųjų liaudies dainų dvasiai, o iš dalies ir stiliui: „Kukuok, gegule, / kukuok ilgai, ilgai". Toks staigus kalbinio plano pakeitimas ne tik išreiškia anksčiau implikuotą jausmą, bet jį žymiai ir sustiprina, o kartu paruošia dirvą ir „antistrofai" — antrajai eilėraščio daliai, kur šis „jausminis raktas" — gegutės kukavimas — kartojasi refrenu mirties persunktuose posmuose:

Kerta jauni medkirčiai
ūžiantį, žalią pušyną.
Kukuok, gegule, kukuok.
Saulėleidyj dulka keliai
į aukštą smėlio kalną.
Kukuok, gegule, ilgai.

Trečias eilėraštis, „Brolis pasakoja", praplečia antistrofos principą į tris dalis, taip, kad meilės ir mirties tema ir implikuojami tremties atskambiai išsivysto kaip triptikas altorių paveiksluose. Panašūs „grupiniai" eilėraščiai Nagio kūryboje pasitaiko tik ankstyvajam rinkiny *Lapkričio naktys* (1947), bet ten jie daugiau savarankūs, tik sutelkti apie bendrą temą.

Tam pačiam tematiniam ciklui priklauso ir „Dienoraštis" — lyriška poezijos jaunystės vizija, kurios nuotaiką ir pagrindinį simbolį nustato įžanginis eilėraštis „Svajonė". Ten skaitome:

Norėčiau prisijaukinti sakalą,
raibą poetų paukštį,
kad plūktą molio aslą,
atsiminimų gadynėj,

papuoštų plačių
sparnų šešėliais.

Atsiminimų gadynės kraštas, Dainava, savimi išreiškia poetišką Lietuvos esmę tiek paties žodžio skambesiu bei prasme, tiek ir Krėvės - Mickevičiaus mums dovanotais žilos senovės padavimais. Čia ir vėl matome, kaip Nagys sujungia prigimtą tautiškumą su tautos rašto tradicija. Tačiau jo Dainava tai ne ugnies ir kardo žemė, bet taikos ir saulės, ilgesio ir kanklių, klajūnų ir dainių plati šalis. Kaip vizija, ji stovi arčiau prie Antano Škėmos liaudiškų motyvų *Baltoj drobulėj*. Kada skaitome tokį Nagio posmelį, kaip:

Mainome gintarą. Romėnų laivai,
kaip gulbės.
Žaibo išdegintam ąžuole
apsigyvenom su broliu:
skaitom žvaigždes, medžiojam,
skobiam iš medžio kamieno
luotą. Dėliojame saulėj
velnio pirštus.
Už girių ūžia jūra.

labai prisimena Garšvos meditacijos Škėmos romane:

Romėnų senatorius laiko delne gintaro gabalą. „Jis gražesnis už auksą", sako senatorius, nes pilnos skrynios sestercijų, o gintaras vienintelis. Augo? Ridij. Skambino? Palo. Senasis aisti, muzikalusis aisti, parodyk man savąjį medį, į kurį meldeisi. Ar jis įsako? Ne. Ar jis ramina? Taip. Žvilgterk į dūmus, kurie kyla į dangų, į smilgą, į skrendantį paukštį. Į vyšnios lapą. Galima.

„Dienoraščio" tekste neužtenka duomenų nustatyti, ar Nagys sąmoningai įtraukė šiuos škėmiškus motyvus,

ar čia tik pasireiškia tam tikras abiejų rašytojų dvasinis vientisumas, ta Nagio poetiška „brolystė", kur sielos gelmėse jis paliečia tam tikrus aspektus Škėmos, Mackaus bei Kaupo pasaulėjautose. Kiekvienu atveju, tokie Nagio posmeliai padeda pagrindą knygos dalių sąryšiui, pereinant į antrąjį tematinį ciklą, atsisveikinimą su šiais žuvusiais sielos ir rašto draugais. Tą įspūdį dar sutvirtina paties „Dienoraščio" perėjimas iš idiliškų nuotaikų į mirties atspalvius. Mirtis ateina iš dviejų plotmių, ir abiem atvejais ji vardu nevadinama, bet glūdi už žodžių ir vaizdų kaip perkeltinė jų prasmė. Viena plotmė yra laiko ir istorijos vyksmas, sunaikinąs Dainavą su jos pagrindiniais dviem personažais, dainoriais ir klajūnais. Jie išnyksta kaip pavieniai, iš esmės simboliniai, asmenys, bet išlieka kaip pati žemė, jos nesibaigianti organiška gyvybė:

Neišplaukėm, broliai, ieškoti
naujų šalių,
nei naujo žemyno.
Neprakirtom pro tankmę naujų takų.
Mūsų kojos ir pirštai susmigo į smėlį,
į molį, į juodžemį.
Mitom šaknim.
Likom linguoti
ant aukšto kranto
kartu su beržais.
Likom drebėti
su epušėm.

Tuo tarpu tai, ką šie broliai - klajūnai savimi simbolizuoja, jų poetiška dvasia, išlieka jų esmę išsakiusiame didesnės gelmės simbolyje — aitvare:

Neišsiskirkim, broliai,
būkim kartu —
tegul ateina naktis visiems iš karto:
tirpsta veidai, siluetai, žodžiai migloj. . .
Dreba epušės lapai.

Nepalikime, broliai, vieni kitų —
baltas rūkas ateina,
balta migla.

Palieskime rankom lengvą
lininį audeklą —
dar sekundė viena,
vienas atsidūsėjimas —
girdėsim tik aitvaro nykų
plasnojimą
gluosnių šešėlyje.

Antra mirties plotmė išryškėja simboliniam tremties kultūrinio gyvenimo fone. Neapibrėžtoj pasaulio kryžkelėj, kur „Stovi broliai ratu, klausinėja kelio", vietoj padangėje plevenančios aitvaro dvasios, Nagys su ironija ir karteliu vaizduoja „visagalių teisėjų", pseudomenininkų olimpą:

Aukštai, minkštų debesų pusnynuose, tyli
poetai iš Dievo malonės,
priekaištingom akim matuoja
mano brolių šešėlį.

Čia atskamba aidas kadaise buvusių aštrių kontroversijų dėl Škėmos kūrybos, o taip pat ir įžulių užpuolimų ant Algimanto Mackaus. Tai dar sustiprina tiltą tarp idiliškos Dainavos legendos ir po jos sekančių Nagio elegijų savo draugams kūrėjams. Pereinamasis paskutinis „Dienoraščio" ciklo eilėraštis sujungia Dai-

navos liniją: praeitis, legenda, organiškas kūrybinis dvasios augimas, jos išlikimas iš žemės augančioj, aitvaro sparnų saugomoj gyvybėj su pasaulinės katastrofos ir tremties linija paties poeto asmenyje, jo sąžinės deklaracijoj:

> Aitvaro brolio neišdaviau. Sudegė žemė.
> Pusto pilkais pelenais.
> Pasakų paukščio plunksnos lengvesnės už plėnis,
> akys šaltesnės už ledą.

Mirties ženkle išaugęs antrasis tematinis knygos ciklas, paskirtas „draugams, kurie niekad namo nebegrįš". Čia šiek tiek pasikeičia Nagio stilius ir tonas. Jie pasidaro daugiau intymūs, asmeniški, persunkti tragiškos gaidos. Tamsi nuotaika ir mirties - laiko plevenimas Nagio poetiškų gamtovaizdžių erdvėj daug reiškė ir ankstyvesnėje jo kūryboje, bet, neturint konkrečiai asmeniško pergyvenimo (išskyrus, žinoma, mums visiems bendrą tremties katastrofą), tokios elegijos skambėjo daugiau kaip tam tikra romantiška poza, gal net ir iš kitur pasiskolinta, kartais retoriškai perdėta. Dabar gi jaučiamas susilaikymas, turinio svoris, nepakartojamojo tragiško pergyvenimo tiesa ir rimtis. Tarp „Dienoraščio" simboliškų „brolių" ir tikrųjų Škėmos, Mackaus, Kaupo skirtumas toks, kad pirmieji, kilę iš poeto vaizduotės, išreiškė jo paties vidinio pasaulio linijas, o šie pastarieji, stoję prieš Nagį su savo atskirais pasauliais, pastato jį į tam tikrą santykį su savimi. Tas santykis yra tikroviškas ir tiesioginis; mirties realumas persišviečia kiaurai per poetines metaforas. Užtat, kada Nagys rašo: „mano draugo knygose visos raidės tos pačios — šalti, sukrekėję spaustuvių dažai ant išbalusio popieriaus", mes gyvai galime prisiminti visą

Škėmos mirties šiurpą, kaip jį prisiminėm ir tada, kai, prieš pat sutikdamas tokį pat likimą, Mackus rašė: „ir aš nebenoriu matyt / kolažan sudėstyto kūno". Lygiai konkretūs yra ir Tabor Farm vakarų prisiminimai, gal paskutinį kartą su Škėma: „Mūsų pėdos liko. / Daina ir šešėliai lietaus nulytoj daržinėj". Ne tiktai fizinės, bet ir dvasinės mirties tragika atsispindi ir „Elegijoj Algimantui":

Abudu nešėm purvinam tramvajuje
tą pačią baimę
kad gal būt jau rytoj
palaidoję draugus
draugystę ir ilgus nakties pasikalbėjimus
kad gal mažytėj smuklėj
prie mirusių koplyčios
kartus degtinės stiklas
bus paskutinis mudviejų
sudie.

Grįžta taip pat ir „Dienoraščio" pereinamąjį eilėraštį persunkęs kartulys, bet konkretesnėj, daugiau į sąžinę įsismelkiančioj formoj: „Augintinio sūnaus tėvai prieš aušrą / draugai prieš saulės patekėjimą / trisdešimt kartų užsigynė".

Juliaus Kaupo prisiminimas kyla daugiau iš visų eilėraščių — visos knygos — pobūdžio, negu iš vieno ar dviejų jam specialiai paskirtų vienetų. Pasakų magas, Didysis Molnas savo kūryboje išugdė fantazijos tikrumą, prasiskverbiantį pro „tikrovės" trapų audeklą, ir ši legendos, poetinės realybės dvasia, kur „žydi upėj akmuo", sudaro visą Nagio knygos esmę, apjungiančią atskiras jos dalis.

IV

Kazys Bradūnas jau nuo seno stebi žmogaus ir gamtos gyvenimo procesus kaip pasikartojimų grandį, gyvybės ir mirties ciklais nusitęsusią į begalybę. Jis taip pat nuo seno yra ir geras krikščionis, o kadangi krikščionybės branduolys — Kristaus auka — yra taip pat gyvybės, mirties ir prisikėlimo ciklas, tai Bradūno poezijos visumoj išsivystė ir platesnė gyvenimo kaip aukos atnašavimo sąvoka. Jinai aprėpia ir individą ir tautą, jos istoriją, ir priešistorinę mitologišką gamtos - žmogaus sandarą su mirtimi. Rinkiny *Donelaičio kapas* ši plati sąvoka taip pat paliko savo žymę, bet daugiau pabrėžiant ne aukos atnašavimo momentą, o santykį tarp mirties ir prisikėlimo. Prisikėlimą čia suprantame ne metafizine, bet estetine prasme, kaip kūrybinio žodžio ir poetiško tikrovės pergyvenimo išlikimą ir išugdymą laiko tėkmėje. Laikas, istorijos tėkmė, knygoje apibrėžiamas mirtimi, o kūrybinė sąmonė, tautos esmė, įgyja amžinybės pobūdį. Tos dvi plotmės, jų santykiavimas, priešpastatymai, eilėraščio minties susiformavimas perėjimuose iš vienos plotmės į kitą ir apibrėžia aplamai visos knygos turinį. Vienam tematiniam rate, kur telpa specifiniai lietuviška problematika, iš vienos pusės prieš mus stovi tikrovė, laiko rėmuose, paženklinta mirtim ir praradimu. Donelaičio parapija, jo gentis išnyko šimtmečių būvyje, o ir visas prūsų kraštas tapo atėjūnų sunaikintas, taip, kad dabar jo kapas, „rusiškom raidėm apspjaudytas", stovi kaip koks tremtinys savo paties mirusioj žemėj. Jo ieško kitas tremtinys, poeto „aš", gyvenąs visiškai svetimoj žemėj, kuri jo paties išklydusios genties vaikams darosi vis labiau sava; tai padvigubina praradimą. Iš kitos pusės, kūry-

binis pasiekimas, dvasios ir žodžio bendravimo vaisius, yra neprarandama žemė, namai ir tauta. Kūrybinis aktas, bet kurio duoto eilėraščio išsipildymas, įvyksta perėjime iš tikrovinės plotmės į estetinę.

Šitoks priėjimas prie savo uždavinio įtaigoja Bradūnui ir jo eilėraščių formą. Daugumoj atvejų randame simetriškai išbalansuotą struktūrą, kur pradžioj eilėraščio nustatoma paruošiamoji, „tikrovinė" plotmė, po to, centrinėj daly, susidedančioj iš atskiro posmelio, poros eilučių, arba tik vieno poetinio vaizdo, pasikeičia žodžių prasminės asociacijos, ir tai sudaro pagrindą baigminei „estetinei" eilėraščio plotmei.

Pavyzdžiu paimkime eilėraštį „XVIII amžiaus žemaičių medžio raižinys":

Medis buvo šventas ir gyvas
Ir mirštantis su žmonėmis —
Medį pasiėmė Dievas
Dūmais ir liepsnomis. . .

Bet šitas tapo kitoks,
Kada jį palietė rankos
Ir peilis ir svaja.
Mirtis nuo to medžio atšoks —
Ji apanka
Kūrybos liepsnoje.

Pirmam posmely tikrovės procesai lenkia medį myriop: jis turi supūti, turi sudegti. Bet poetas aprašo tą medį ir jo likimą žodžiais, kurie suteikia jam dvasinės dimensijos galimybę. Medis yra „šventas", jis miršta „su žmonėmis" ir jį sudegusį „pasiima Dievas" — išsireiškimas, kuris paprastai taikomas žmogui, jo nemirtingai sielai. Taigi, turime pirmąją plotmę — mirtingą gamtos apraišką, kuriai poeto tikėjimas priskiria amži-

nybės elementą. Tada iškyla centrinis eilėraščio klausimas: kas gali medį išvaduoti nuo mirtingumo? Atsakymą duoda poeto tikėjimo išpildymas — kūrybos aktas, „rankos ir peilis ir svaja". Šiuo aktu ir įvykdoma pirmosios, tikrovinės medžio egzistencijos plotmės transformacija į antrąją — dvasinę, nesunaikinamą. Tą persimainymą paženklina žodžio „liepsna" perkėlimas iš tiesioginės į metaforinę prasmę: „Kūrybos liepsnoje".

Panašią simetrišką struktūrą galima atpažinti ir eilėraštyje „Po saule, po medžio pavėsiu":

Po saule, po medžio pavėsiu
Ir po juoda žole
Kaip ledo luitas gulėsiu
Tirpstančiam gabale.

Greitai nieko nerasi — vien rasą.
Ir jinai su saule nudžius.
Tiktai žodžiai nutildami prašo
Paversti juos į medžius,

Kad oštų, kad vėjuj šlamėtų
Ir miegotų žiemos vakarais,
Kad pro ledo kristalą lašėtų
Sprogstančiais pumpurais...

. . . . . .

Ir jau žodžiai, kaip medžiai, susverdi —
Tau aš perkėliau gyvą jų šerdį.

Konkretūs tikrovinės ir dvasinės plotmės ir kūrybinio akto įkūnėjimai šiuo atveju yra kitokie. Centrinis elementas yra ne medis, bet pats poetas — jis sudaro eilėraščio ašį. Bet pati eilėraščio eiga, persimainymas į dvasinę plotmę, sutampa su poeto „aš" įsiliejimu į gamtą per tą pačią medžio metaforą, kaip ir anksty-

vesniame pavyzdy. Išeities taškas tikrovės plotmėj yra jau įvykusi mirtis, kada poetas jau „po juoda žeme". Palyginimas su tirpstančiu ledu perduoda kartu ir mirties šaltį ir kūno grįžimą į sudėtines organiškas medžiagas, iš kurių gali prasidėti nauja gyvybė. To proceso logiška pabaiga, individo fiziškos būties išnykimas, perduotas nudžiūvusios rasos metafora, yra kartu ir dvasinio proceso pradžia, kur tai, kas žmoguje - poete nemirtinga, suauga su amžinu gyvybės grįžimu. Kūrybinį aktą atlieka ne poetas, bet patys jo žodžiai, „pavirsdami į medžius". Čia įdomu pastebėti ir antrą struktūrinio balanso atveją, būtent, pakartojimą pagrindinės metaforos — ledo persimainymo į gyvybę: kad žodžiai „pro ledo kristalą lašėtų / Sprogstančiais pumpurais".

Bendroji Bradūno schema: tikrovės plotmė — kūrybinis aktas — dvasinė plotmė nekartojama monotoniškai visuose eilėraščiuose; dažnai pasitaiko įdomūs ir subtilūs jos variantai, kuriuose arba plotmių priešpastatymas pavirsta į sugretinimą, iš kurio seka išvada — eilėraščio prasmės išsipildymas, arba, dažniau, pati struktūra vaidina mažesnę rolę negu pasirinktoji tema. Šio antrojo tipo eilėraščiu galime laikyti „Emaus":

Mes valgėme prie vieno stalo
Iš deginto molio dubens.
Tu užsigėrei vandens —
Ir man gomurys apsalo
Troškuliu artėjančios tiesos. . .
O vis labiau temo ir temo,
Ir nieks nejjungė šviesos. . .
Mes valgėme prie vieno stalo,
Prie begalinės ribos,
Pritrūkę kalbos. . .

Žmogaus kūrybinis aktas čia pakeistas Kristaus reveliaciniu aktu, prilygstančiu Šv. Komunijai, ir persimainymas dabar nukrypsta ne į estetinę, bet į metafizinę plotmę: „Ir man gomurys apsalo / Troškuliu artėjančios tiesos..." Suprantant Kristaus akto išimtinę reikšmę, labai giliai skaitytoją paliečia to akto fizinės formos kasdieniškas paprastumas: „Tu užsigėrei vandens". Eilėraščio atomazga labai subtiliai sugretina dvi neapibrėžtoj begalybėj išnykstančias linijas: tamsos tirštėjimą, tolygų mirties prisiartinimui, ir žodžių pavirtimą į tylą, tolygų tiek mirčiai, tiek ir nebeapsakomam metafiziniam supratimui „prie begalinės ribos". Čia ir vėl kasdieniška - prozaiška eilutė: „Mes valgėme prie vieno stalo" įgyja simbolinę Šv. Komunijos funkciją sekančios eilutės veikiama.

Kitas religine tematika persunktas eilėraštis „Mišios Vorkutoje" išsiskiria dviem sugretintais perėjimais iš tikrovinės į dvasinę plotmę:

Šalto metalo Madona,
Kalinio rankom nukalta,
Ašarų sidabru
Sužvilgo Vorkutoje naktį
Požemių gelmėje,
Prie atnašai lašančio kraujo...

Ar turit kas aukai ir duonos?..

. . . . . .

Pirmas perėjimas remiasi metalo blizgesio prilyginimu ašaroms, tuo būdu sukaupiant tikroviškam Madonos pavidale visą žmogišką skausmą. Antrasis, subtilesnis, turi neišbaigtos metaforinės lygties pobūdį. Žodis „atnašai" duoda pagrindo prilyginti paskutiniųjų trijų ei-

lučių turinį Šv. Mišioms. Tada lygtis turėtų būti tokia: vynas ir duona — kraujas ir kūnas. Bet matome išreikšta žodžiais tik po vieną lygties dalių narį: kraujas ir duona. Vidinio pergyvenimo plane, kur ir išsipildo eilėraščio prasmė, lieka šių dviejų žodžių simboliniai atitikmenys, vynas ir kūnas. Religinę prasmę savotiškai pagilina skaudžios, ironiškos tokio lygties neišbaigimo implikacijos — yra kraujo, nėra vyno; yra kūnai (mirę?), nėra duonos. Intensyvus skausmas savo ruožtu atsiliepia į „ašarų sidabrą", jį giliau išaiškindamas negu tik kaip paprastą kalinio sielvartą. Galop pastebėkime, kad ši „neišpildyta metaforinė lygtis" turi ir grynai schematišką, grafinę išraišką: po „kraujo" eilutės lieka tuščias tarpas (kur mąstome apie vyną), ir po „duonos" eilutės lieka daugtaškiai (kur regime kūnus).

Visos knygos rėmuose, plotmių priešpastatymas randa išraišką dviejuose „veidrodinio pobūdžio" eilėraščiuose, „Tiktai per paukščio skrydį" (psl. 14) ir „Kur mūsų tėviškė?" (psl. 89). Abiejuose centrine tema yra Donelaičio kapas, jo ieškojimas pirmame, atradimas antrame; abu yra palydimi specialios tylos: „kaip žemė tyliu", kurioje, kaip „Emaus", jaučiasi tautos, žmogaus ir poeto kentėjimų, vilčių ir kūrybinės dvasios „begalinė riba". Abiejuose eilėraščiuose Donelaičio kapui struktūriniu pasikartojimu atsiliepia Pričkaus karstas — pereinamoji stadija, Donelaičio kūrybinės versmės ieškojimas pirmoj eilėj per vieną iš jo sukurtų tragiškų charakterių. Abiejų eilėraščių išeities taškas yra Donelaičio ir paties autoriaus tėviškės, jų artimumas, dvasinė lietuviška giminystė, tautos kūrybinė jėga, kurią Donelaitis mums davė kaip didelę dovaną, bet kartu ir pareigą ją toliau ugdyti.

Tuose rėmuose Bradūnas išvysto savo pagrindinę,

visą knygą apimančią, mintį, kad brangiausios tautinės kūrybinės vertybės gali būti išplėštos iš viską sumalančių laiko ir tikrovės girnų tiktai peržengus per mirties angą, vedančią į prisikėlimą kaip didžiausią paslaptį. Ta mintis (nors čia gal ir ne bradūniškais terminais suformuluota) įsikūnija abiejų eilėraščių santykyje tuo, kad iš jų antrasis, visais savo atitikmenimis pirmajam yra pasistūmėjęs nežinios, praradimo, mirties kryptim. Jau pati pirmoji jo eilutė: „Kur mūsų tėviškės? Už kokio paukščio skrydžio?" kraupiai atsiliepia į pirmojo eilėraščio „Ten mūsų tėviškės tiktai per paukščio skrydį". Teigimas, virtęs klausimu, kartu perkelia ir visą temą iš paprastos geografinės į vidujinę plotmę, kur „tėviškė" virsta dvasine sąvoka, o paukščio skrydis išsitiesia, gal būt, mirties sparnais. Mirties galimybė pasitvirtina tolimesnėse abiejų posmelių eilutėse, pirmame: „Aš tik seku didžiulę tavo brydę, / Ieškodamas, kur viso to versmė", o antrame: „Aš pamečiau jau pėdsakus ir brydę, / Ieškodamas užpiltosios versmės". Šį kartą „dvasinė" ir „tikrovinė" plotmės persimaino atvirkščia tvarka, nes sekimas „Donelaičio brydės" pirmajame turėtų būti suprastas kaip jo kūrybinio palikimo ieškojimas, o „pamestoji" brydė ir „užpilta versmė" antrajam atitinka tikrovės sąlygoms, nes dabar nebėra nei Tolminkiemio, nei lietuviško Donelaičio kapo (yra tik „čistye prudy" ir rusiškos raidės). Toks struktūrinis išdėstymas pabrėžia abiejų eilėraščių santykio „veidrodinį principą". Toliau, antrajame nebėra jau ir Pričkaus karsto, o tik „smiltys prie neperžengtos varčios". Atskiras dviejų eilučių posmelis, užimąs centrinę vietą abiejuose eilėraščiuose, yra tas pats, išskyrus vieną žodį: „Ne. Aš nesimeldžiu — aš melstis negaliu, / Aš tik atsiklaupiu (pirmajame eilėrašty; antra-

jame yra „atsikvepiu") ir kaip žemė tyliu". „Atsiklaupti" implikuoja pradžią, kaip maldoj, o „atsikvėpti" — atomazgą, atradimą, pabaigą. Prie Pričkaus karsto — Donelaičio kūrybos — atsiklaupęs, poetas pakyla nuo tikrovės griuvėsių dar vis tylėdamas „kaip žemė", bet tai jau kita tyla. Jos kokybė paaiškėja iš sekančio posmelio, kuriame randamas Donelaičio kapas (pirmajame: „. . . o rasti negaliu, / Todėl atsiklaupiu ir kaip žemė tyliu", o antrajame: „Aš jį radau [tikėti negaliu] / Todėl atsikvepiu ir kaip žemė tyliu".). Tuo būdu antrasis eilėraštis, pilnas pabaigos ir mirties, kartu išpildo ir prisikėlimą — „radimą" kapo, naują žinojimą, kad dabar poetas ir Donelaitis kartu „namuose", kūrybinėj dimensijoj, peržengę laiko „varsčią". Iš tiesų tai paskutiniai abiejų eilėraščių posmai patvirtina tą atradimą; abiejuose Donelaičio kapą poetas randa „jau nesusietą nei su laiku, nei su erdve". Bet čia ypač aštriai iškyla viską apibendrinanti mirties - prisikėlimo tematika, nes pirmajam eilėrašty seka žodžiai „o žemę, gimdančią save", o antrajam: „O žemę, žudančią save". Pagal mūsų analizę, reikėtų gal laukti atvirkščios tvarkos. Tačiau principas tas, kad joks dvasinis prisikėlimas neįmanomas pirma nepriėmus mirties, nesutikus su jos pergale žemėj, nesutikus su tuo tragišku žmogaus palinkimu savižudiškai kviesti pergalėn mirtį (žemė čia, galutinėj išvadoj, turi būti žmogaus metafora).

O prisikėlimo, kūrybinių vertybių tęstinumo principas pasitvirtina tuo, kad visa ši Bradūno knyga daugeliu atžvilgiu yra subtilesnė, sutelkianti gilesnį, komplikuotesnį turinį į mažesnę, taupiau ir sistematiškiau apskaičiuotą poetinių priemonių sistemą negu tai kartais būdavo jo kūryboje praeity. Tuo Bradūnas ištobulino ir savąją tremtį.

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

M. SLUCKIS PER DAUG APSAUGOTAM UOSTE

Paskutiniai penkiolika metų (nuo 1956 m.) Sovietinės Lietuvos stambiąjai prozai buvo našūs. Iškilo visa eilė naujų rašytojų. Avyžius, Bieliauskas, Mikelinskas ir Sluckis yra vardai, su kuriais reikės skaitytis, kalbant apie šiandieninę lietuviškąją stambiąją prozą. Ir tai dar ne visi. Žinoma, užuominas apie bet kokį lietuviškojo romano progresą visuomet sveika pasitikti su geru skepticizmo kiekiu. Ir sovietinio romano atveju pasiekimai dar nereiškia kažkokių pasaulinio masto laimėjimų. Tarybinės spaudos šnekta apie „sąmonės srautiškumą" ar „naujų pasąmonės klodų atidengimą" neturėtų nuslėpti fakto, kad nauji įvykiai dabartinės Lietuvos romane dažniausiai yra tik nedrąsūs bandymai praverti duris į profesionalizmą.[1]) Profesionalizmas yra būtinas pakelti bendrąjai romano kultūrai, tačiau sugebėjimas tapti geru profesionalu dar nereiškia, kad rašytojas automatiškai patenka į pirmaeilių romanistų eiles. Nors tiesa, kad be daugelio

[1]) Profesionalizmu romane vadinčiau įgudimą romanisto amate ir sąmonėjimą šio amato išsivystymo perspektyvose: nusimanymą apie romano kompoziciją ir apytikrę nuovoką apie stiliaus ir žodžio svarbą bei jų manipuliacijos galimybes.

O'Hara'ų[2]) literatūrose sunkiai įmanomi pavieniai Hemingway'ai, vien tik profesionalo lygį pasiekusiam romanistui gresia amžinai daug žadančio, bet niekuomet pilnai neatsiskleidusio rašytojo vardas. Kai kuriose šalyse, dėl susidėjusių demografinių-socialinių aplinkybių, profesionalinis romanas jau gyvuoja virš šimto metų. Lietuvoje jis pradėjo augti ir stiprėti tik dabar. Išeivija niekuomet neturėjo jam tinkamų sąlygų.

• • •

Mykolo Sluckio *Uostas mano — neramus* romano įvykių fonas yra šiandieninis Vilnius. Skaitytojui pristatoma aplinka, tampriai susijusi su televizijos filmuotojo Romualdo Alksnio kasdieniniu gyvenimu, kaitaliojasi tarp modernaus telecentro įstaigų, sostinės kavinių bei gatvių ir greitai prašmėkščiojančių komandiruočių dar primityvioje, bet sparčiai industrializuojamoje provincijoje. Kiek galima spręsti iš atvažiuojančių iš Lietuvos svečių vartojamos kalbos, autorius romane plačiai panaudojo dabartinį Lietuvos miestiečių žargoną. Taip pat, įtarpai apie kasdieninius sostinės gyvenimo įvykius, pvz. minimos afišos apie vykstančius filmus ir rečitalius, užuominos apie bitlų muziką ir veikėjų įvairios smulkios pastabos skaitytojui neleidžia pamiršti, kad romano dėmesio centre yra dabartis.

Uoste yra pateikiama Romualdo ir Miglės šeiminio konflikto *istorija. Ši istorija susideda iš sovietinio gyvenimo buitinių* detalių, gabiai įvestų į skaitytojo dėmesį išlaikantį pasakojimą. Kartu galima pastebėti ir autoriaus pastangas nesitenkinti vien tik „gražių" žmonių aprašinėjimu bet pakilti virš „ar pavyks

---

[2]) John O'Hara yra neseniai miręs populiarus amerikiečių rašytojas. Jis yra parašęs nemažą kiekį romanų augštesniųjų klasių gyvenimo temomis. O'Hara buvo komerciniai populiarus rašytojas, neblogai vartojęs žodį, mokėjęs suregzti fabulą ir sukūręs daug įdomių, bet lėkštokų ir per visus jo veikalus pasikartojančių personažų. Ilgą laiką jam buvo pranašaujama Hemingway'jaus ateitis, tačiau savo didžiojo romano jis niekuomet neparašė ir savo įprastinio lygio neprašoko.

Romualdo ir Miglės vedybų laivui išvengti jų laimingam gyvenimui grasančių uolų ir pasiekti ‚happy end' " lygio. *Uoste* nesunkiai rasime užuominas apie generacijų konfliktus, miesto-kaimo vertybių susikryžiavimus, naujosios moralės problemas ir netgi apie kūrybos versmes.

Romano svarbiausias personažas — televizijos filmuotojas Romualdas Alksnis. Jo akimis skaitytojas stebi pasaulį. Romualdui taip pat skirta ištverti autoriaus įsivaizduojami modernaus gyvenimo bandymai. Romualdas Alksnis yra gan lėkštoka asmenybė, paženklinta ne vienu nūdieninio tarybinio (lietuviško) romano herojaus štampu. Pradedant J. Marcinkevičiaus Romu (*Pušis, kuri juokėsi*) ir baigiant A. Bieliausko Sigitu Sėliu (*Kauno romanas*) dažniausiai sutinkamą romano herojų bei jo vystymosi eigą galima būtų taip apibūdinti: jaunas ir geraširdis vaikinas per savo lengvabūdiškumą patenka į moralinius klystkelius, bet galop, t. y. prieš romano pabaigą, išvysta tiesą ir stoja gėrio pusėn. Romualdas Alksnis taip pat yra naivokėlis — bent lyginant su profesoriumi ir jo kavinių bendrais. Jis taip pat dažniausiai stovi gėrio pusėje. „— Mes — ne triušiai eksperimentams. Mes — žmonės!" (psl. 130) — deklaruoja jis profesoriui lyg pirmo kurso studentas. „Žmogus" ir „žmogiškai" tai Romualdo mėgiamiausi žodžiai — ypatingai kai kas nors kėsinasi į jo ego. Tačiau Romualdo moralinis pranašumas iš tikrųjų sužiba hipotetiškose situacijose.

. . .Paskutiniuoju laiku mane jaudina paprasčiausi dalykai, pasakoja is Grigeliui. Pats stebiuosi. . . Pas chroniška ligonį nenuvažiavo „Greitoji". Mat, šoferis laiku neįsipylė benzino ar nepanorėjo kelintą kartą vykti tuo pačiu adresu. . . Ir štai per kokį puskilometrį nuo „Greitosios" stoties gali mirti žmogus. Tikėkit, Grigeli, tūkstančiai, šimtai tūkstančių miršta, neatgyja ar neranda savęs vien dėl kažkieno abejingumo, nerangumo, minties lėtumo. . . Ir dėl mūsų, suprantančių, tylėjimo, kai reikia šaukti. . .(psl. 456).

Tokio moralinio jautrumo ir minties „lakumo" Romualdui galėtų pavydėti kiekviena davatka. Tačiau jis ne iš šventųjų. Toli

gražu — kaip ir dažnas doras lietuvis, jis mėgsta išgerti, na ir sugeba, kad ir nevisai blaiviame stovyje, naktį-kitą pasvetimoteriauti. Tačiau veltui skaitytojas tikėsis ko nors iš tų risque situacijų. Patekęs mis Meri globon ir dar nespėjęs išsiblaivyti, Romualdas jau sugeba net taip pamokslauti:

— Romka, Romka... Kodėl neleidi man meluoti?

— Negaliu, Meri...

— Mano vardas Danutė.

— Negaliu, Danute...

— Tada man tavęs gaila, tu — iškasena!

— Nafta, anglis irgi iškasenos. Argi jos civilizacijai nereikalingos?

— Iš anglies, berneli, lieka šlakas...

— Šlakas irgi panaudojamas ūkyje! — jis ūmai išblaivėja. — Eik, mergyte, namo ir paprašyk tėvelį, kad įkirstų į minkštą vietą! (psl. 134).

Sunku įsivaizduoti, kad toks pasipūtėlis — moralistas galėtų patikti sofistikuotai mis Meri. Užtai nesistebėtina, kad toje pačioje orbitoje su Romualdu negali tilpti moraliniai pranašesni žmonės — arba tie, kurie jo taip įsivaizduojami. Todėl ir Renatai, kurios „kiekvienas patarnavimas pančioja" (psl. 350), yra lemta Romualdo gyvenime groti antruoju smuiku. Pagal romano herojų:

... — tiktai Renata atitinka mano įsikaltą idealą. Bent jau labiau, negu Miglė! Kaip tik šitas nujautimas — kad idealas — atgrasindavo nuo Renatos, kai buvau jaunesnis ir geresnis. Puoselėjam idealus, kad bėgtumėm nuo jų kuo toliausia? (psl. 348).

Pilnas nuvalkiotų minčių ir noro jas skleisti, griežtas kitų silpnybėms ir nepakantus pranašesniems už save — Romualdas yra tipiškas filistinas. Tokiam tad herojui lemta rungtis su modernaus gyvenimo atneštomis problemomis.

Svarbiausia priežastis, kodėl *Uostas* iki galo išlaiko skaitytojo dėmesį, yra ypatingai vykusiai sukurtas Miglės personažas. Nuo Karmen ir Hedda Gabler iki Brett Ashley, femme fatale yra buvęs įdomiausias moters tipas literatūroje. Femme fatale yra moteris, stokojanti racionalios motyvacijos, kurios elgesio versmė glūdi ją

valdančiame jausmų komplekse. Jos veiksmai dažniausiai yra permainingi ir sunkiai suvokiami. Tokiais pagrindais sukurtas moters personažas yra gyvenimiškas ir lengvai nesiduoda schematizuojamas. Tokia yra Miglė. Nepastovi asmeniškuose santykiuose, paviršutiniška ir nesilaikanti socialinių konvencijų, ji yra priešingybė moralistiškai pastringaujančiam Romualdui — besiveržiančiam iš savo motinos smulkburžuazinės aplinkos. Miglė Romualdo gyvenime lyg ir atstovauja chaotiško, paslaptingo ir šviežio gyvenimo polį, priešingo rutinai, smulkmeniškumui ir hipokriziškai harmonijai, už kurių stovi jo motina ir iš dalies Renata. Šiomis pastabomis nenorėčiau sudaryti įspūdžio, jog romane lukštenami net vertybių konfliktai. To iš tikrųjų nėra. *Uoste* randame tik vertybių konfliktų užuominas, kurių nei Romualdui, nei pagaliau pačiam Sluckiui nepavyksta sėkmingai apibrėžti.

Uoste M. Sluckis panaudojo du pasakojimo būdus. Pirmasis iš jų yra skirtas vaizduoti dabarčiai, tai yra, nors pasakotojas dar „visažinantis" — jis pasakoja esamajame laike, savo dėmesį arbitrariškai atkreipęs į Romualdą ir jį apibūdinančias apraiškas. Šis pasakojimo būdas prilygsta filmavimo procesui — lyg Romualdo taip branginamas foto šautuvas būtų įmontuotas kur nors ant jo peties, ir sektų kiekvieną jo žvilgsnį. Autorius kartais net tiesiogiai palygina šią pasakojimo manierą su filmavimo.

Vienaaukščiai ir dviaukščiai namukai slenka abipus gatvelės — kaip senas trūkinėjantis reportažas iš provincijos. Storos baltų plytų sienos, raudonos šerpės, akli garažai. Ir pliūpčioja melsvi dūmeliai — kiekvienoje tvirtovėje televizorius! Ekranai tarsi nešvarios nosinės, kam prireikia, tas nusišluosto. Romualdas pašnairuoja į žemą neužtrauktą langą. (psl. 14)

Miglė, jos veidas... Ir jį tarytum pritraukė aparatas, gaudąs sunkiai įžiūrimus kontūrus ir detales. Nieko nesako iš tokio atstumo Miglės bruožai. Kaip drumstas stiklas, kol gerai patrinsi. (psl. 11)

Dažnai šis „fotošautuvinis" pasakojimo būdas yra sutapatinamas su Romualdo vidaus žvilgsniu. Tačiau tas žvilgsnis

nėra sau atviras sąmonės srautas. Romualdo sąmonės kontūrai, kaip tas Miglės paveikslas, pritraukti per arti, kas būtų gerai įžiūrimi. Jo sąmonė plaukioja paviršiumi, lakoniškai užfiksuodama aplinką ir savo nuotaikos nuotrupas. Joje trūksta perspektyvinio žvilgsnio į save. Ilgainiui autoriaus pasirinktas „medium cool" garantuoja tik monotonijos ir slogučio efektą kitų Romualdo sąmonės pasireiškimo dimensijų sąskaiton.

Betarpiško pasakojimo esamajame laike paskirtis *Uoste* yra ribota. Romano kompozicijoje jam skirta užfiksuoti faktą, kad Romualdo — Miglės santykiai yra pasiekę krizės stovį. Tuo ir baigiasi Sluckio iškyla į madingesnio rašymo laukus. Romualdo — Miglės santykių aiškinimui autorius griebiasi konvencionalesnių priemonių — chronologinio pasakojimo pirmąjame asmenyje. Įterptas tarp slogučio pilnų Romualdo dabarties akimirkų yra ramus autobiografinis atpasakojimas, kaip jis susipažino su Renata ir paskui Migle, kodėl pasirinko antrąją o ne pirmąją, kaip vyko povedybinis gyvenimas su Migle ir pagaliau, kokie atsitikimai privedė prie dabartinės krizės — skyrybų. Yra pagunda šiuos ramybės ir blaivumo kupinus Romualdo nukrypimus į praeitį (flashbacks) traktuoti kaip jo bandymą atminties pagalba išnarplioti dabartį. Jie lyg ir turėtų būti sluckiški „recherche du temps perdu". Žinoma, klausimo, kodėl taip radikaliai vartaliojasi pasakojimo būdai, arba Romualdo psichiniai stoviai, ir kuo pagrįstas santykis tarp esamojo ir praeities laiko — romanas nesiima spręsti. Tokio pobūdžio kompozicinė problematika yra būdinga naujoviškesnio sukirpimo romanams á la Michel Butor *L'emploi du Temps*. M. Sluckio *Uostas* toks nėra. Nėra jis geras nei kaip tradicinis romanas, parašytas pirmuoju asmeniu. Vienas iš svarbiausių tokio romano atributų yra jo psichologinė dimensija. Ji atskleidžiama subjektyviu-angažuotu romano „aš" pasakojimu. Romualdo Alksnio atsiminimuose tuo tarpu užsiangažavimo yra tiek, kiek biurokrato curriculum vitae.

Paul Goodman'as yra pasakęs, kad rašytojo stilius, tai jo hipotezė apie pasaulį. Jau vien tiktai pasirinktu stiliumi rašytojas sako daug ką svarbaus apie jo kuriamo pasaulio tikrovę. Skaitant Sluckio romaną, Vakaruose gyvenančiam skaitytojui labiausiai

krinta dėmesin neįprastas jo stiliaus mėgavimasis prekėmis ir technika. Kad ir štai:

Apie automobilį:

Šnarėdama stabteli „Volga". Buferis paliečia prasegtą paltą. Šiurpus, visu kūnu nusliuogiantis jausmas. Vidus padvelkia raminančiu naujumu ir švara. Blizga visos detalės. Groja radijas — Frankas Sinatra. Spragčioja skydo laikrodis, kaip iš automato šokoladukai byra prijaukintos laiko atkarpėlės (psl. 109)

Dar apie automobilį:

Ankstyvo ryto saulėje, tarytum ką tiktai nuo konvejerio nušokęs, vyšninis „Moskvičius". Automobilio dažai tokie sodrūs šviežutėliai, jog, rodos, ant asfalto ims lašnoti vyšnių sunka... (psl. 373).

Apie Miglės tualetą:

...ji iššaukiamai kresteli galva, šukuosena nesuyra — lakas, patikima technologija. Ne vien ant plaukų dirbtinė danga. Plonytėlis grimo sluoksnis dengia odą it švelnus vasariškas nuodegis. (psl. 226-227).

Apie Romualdo vidinę krizę:

Romualdą apninka netikrumas ir baimė, tarytum patekus į spąstus. Žmogui čia sunkiau apsigręžti, negu automobiliui, nepaklususiam autoinspekcijos ženklo (psl. 164).

Apie Romualdo skaudančią galvą:

Galvoje ūžia, spengia lyg paleisti keli magnetofonai (psl. 132).

Apie fotošautuvą:

Aparato buožė įsiremia į petį. Akis nespėja sugauti tvykstelėjimo. Šimtosios sekundės dalelės. Elektronika! Pirštas,

nuspaudęs gaiduką, virpa. Puiku, balsu narsinasi Romualdas. Dilgsi keistas pojūtis. Jis patenkintas, bet...
(psl. 11)

Manau, pakaks pavyzdžių. Gyvenančiam užburtame prekių rate, tokiame, koks yra Vakarų pasaulis, kur daiktai yra įsigyjami, greitai suvartojami, išmetami, vėl įsigyjami ir taip iki begalybės — prekių adoracija ir Romualdo vidinio monologo konsumeriškumas mažiausiai — nesuprantami. Tipiškame vakarietiškame romane, kur operuojama prekių ir technologijos įvaizdžiais, automobiliai, greitkeliai, kosmetika ir visokie aparatėliai kalbėtų ne apie žavesį, bet apie šleikštulį. Romualdas daug kalba apie žmogų iš didžiosios raidės — tačiau kaip suderinti šias sentimentalias deklaracijas su jo prekiniu materializmu alsuojančia sąmone? Prieštaravimo tarp kalbų ir tikrovės[3]) nemato nei romano herojus, nei, pagaliau, pats autorius. Suvokti šią dichotomiją reikštų romano perkėlimą gilesnio sąmonėjimo arba ironijos sferon. Šiam žingsniui tačiau autorius dar nėra pasiruošęs.

Atrodytų, kad čia rašantysis būtų norėjęs Mykolo Sluckio *Uostą* visiškai sukoneveikti. Taip ir ne. Amerikos lietuvių sluogsniuose, kur dažniau kalbama apie knygas iš Lietuvos, Mykolo Sluckio romanai yra įgiję „major fiction" garsą. Apie Sluckį kalbama lyg apie kokį lietuviškąjį Faulknerį ar Hemingway'jų. Sutinku, kad Sluckis yra rašytojas profesionalas — vienas iš pirmųjų lietuvių tarpe. Šiame rašinyje nebuvo dažnai minimos teigiamosios romano pusės. Jas lengva išvardinti: knyga lengvai skaitosi, dialogai, išskyrus ten, kur Romualdas pamokslauja, natūralūs ir gyvai sumegzti, tikroviškai sukurtas Miglės tipas, įdomus Vinco paveikslas, pagaunančiai aprašytas Salotiškio — naujojo Lietuvos pramonės miesto vaizdas ir taip toliau. Tačiau visa tai paviršius ir neliečia veikalo esmės. Nepaisant išviršinio blizgesio ir įgudusios rašymo manieros, Sluckiui *Uoste* vis išsprūsta pagrindinė romano tema ir jis nuslysta į sentimentalius niekelius. Sužavėtiems Sluckio profesionalizmu atsimintina, kad atskiri blykstelėjimai ir įdomios niekur

3) Tikrove šiame kontekste vadinčiau sąmonės sąlytį su aplinka.

nevedančios užuomazgos dar ne visuma. Taipogi prisimintina, jog iš rašytojo dar reikalaujama ir ištvermės tą visumą nesumenkinti ir nesubanalinti. Mykolui Sluckiui šių tikslų pasiekti *Uoste* nepavyko.

Liūtas Mockūnas

TARP PAŽANGOS IR VAKARŲ KRIZĖS

Jeigu, kalbėdamas apie pernykštį Santaros - Šviesos suvažiavimą, kronikininkas turėjo pagrindo tarti jį buvus „visų pirma menų švente" (*Metmenys*, Nr. 22), tai šiuometinio ryškiuoju bruožu galėtų būti tarp mokslų ir menų išlaikyta lygsvara. Žodžiu „lygsvara" išreiškiant nusistovėjimą, ramesnį žvilgsnį į dabartį ir aplinką, jis didele dalimi tiktų ir šio suvažiavimo turinio apibūdinimui. Jame gana patogiai galėjo jaustis ir konservatyvesnių pažiūrų dalyvis, linkęs radikalesnę mintį priimti kaip prieš jį nukreiptą provokaciją, verčiančią užimti defenzyvines pozicijas.

Gilesnėms raukšlėms šitokio konservatyvaus dalyvio kaktoje atsirasti pagrindo galėjo duoti nebent Vytauto Kavolio mintys penktadienio ryto simpoziume, skirtame „mūsų padėties diagnozei". Apžvelgus Santaros - Šviesos vaidmenį Amerikos lietuvių organizacijose iš istorinės perspektyvos (V. Trumpa), jos sąlyčius su šiandieniniais amerikiečių visuomenės rūpesčiais (M. Drunga), o taipgi studentijos sąjūdžiais (E. Juodvalkytė), V. Kavolis, atsakydamas į klausimą, kokio kultūrinio sąjūdžio šiuometiniuose Vakaruose lietuviams labiausiai reikia, susumavo jo uždavinius penkiuose punktuose. Toks sąjūdis turėtų:

1) Laikyti atvirus komunikacijos kanalus su sovietine Lietuva ir juos plėsti.
2) Vystyti kūrybingos ir kritiškos, iš anksto nenustatytų tikslų, bet augščiausius kokybės standartus ginančios, atviros intelektualinės kultūros tradiciją.

3) Plėsti lietuvišką auditoriją avangardiniams, t.y. labiausiai šiandieniškiems meninės kūrybos ieškojimams.
4) Išvystyti visuomeninę laikyseną, pagrįstą skriaudžiamųjų koalicijomis prieš juos siekiančias dominuoti didžiąsias politines, ekonomines ir ideologines galybes.
5) Sukurti kultūrinio sąjūdžio modelį, atitinkantį žmonių, gyvenančių pažengusiuose pramoniniuose kraštuose, sąmonės ir vaizduotės reikalavimams.

Šie penki punktai, o ypač kiekvieno jų apimtyje padaryti konkretūs pasiūlymai, buvo karščiausiai diskutuota ir įvairiausiai komentuota suvažiavimo programos dalis. Simpoziumo mintys, kad ir oficialių įsipareigojimų nedarant, maždaug suponuoja sąjūdžio kryptį ir veiklos gaires.

Gyvai praėjo ir simpoziumas, skirtas II Pasaulio Lietuvių Jaunimo Kongreso įvertinimui. Audronei Misiūnienei moderuojant, simpoziumo dalyviai — R. Sakadolskis, A. Deveikytė, R. Kviklytė, M. Drunga ir J. Kazlas — sugebėjo įvykį analizuoti su didele sveikos kritikos doze. Susidarė įspūdis, kad kongreso programos turiniu ir lygiu daugiau buvo patenkinti atstovai iš tų kraštų, kuriuose lietuvybė (kalba, švietimas, aktyvi veikla) labiausiai išblėsusi (pvz., Pietų Amerikos). Reiklesnieji kongreso atstovai ir programų dalyviai pasigedo augštesnio akademinio lygio programų, geriau pasiruošusių, profesionaliai įžvalgesnių ir problematiniai provokatyvesnių prelegentų. Didžiausio dėmesio studijų dienose susilaukusios temos buvę santykių su okupuota Lietuva ir mišrių šeimų problemos. Ryškiausiais studijų dienų momentais laikytini: pasigedimas objektyvios informacijos apie gyvenimą ir padėtį Lietuvoje (šiuo atveju jaunimas, atrodo, tolygiai skeptiškas tiek čionykštės, tiek ir tenykštės „oficialiosios spaudos" atžvilgiu, laikydamas jas abi perdėm vienašališkom) ir išeivijos jaunimo susiorganizavimo reikalas.

Intelektualinėje suvažiavimo programoje buvo liečiamos išimtinai humanitarinės sritys: istorija, filosofija, kalba. Romas Misiūnas eruditiškai ir stilingai, precizuodamas kiekvieno svarbesnio teoriko požiūrį, nubrėžė progreso sąvokos Vakarų galvojime išsivystymo kreivę, nuo žydų pranašų iki Marcuse ir

Charles Reich. Palietęs ir ankstyvesnius bei šiandieninius šios sąvokos kritikus, ir socialines priežastis, vedusias prie nusivylimo technologinės pažangos rezultatais, paliko, kaip objektyvus istorikas, klausytojui neatsakytą klausimą, koks yra jo paties pažangos sąvokos šiandieninio vitališkumo supratimas.

Algis Mickūnas, dabartinės europiečių filosofinės antropologijos atstovas, gyvai, bet labai jau nelineariai pristatytoje paskaitoje nagrinėjo intelektualinius dabartinės Vakarų civilizacijos krizės šaltinius, juos atrasdamas subjektą nuo objekto atskiriančio galvojimo, vakarietiškos laiko sąvokos ir nesugebėjimo surasti ryšį tarp „daiktų sumos" ir būties problematikoje. Moderniosios civilizacijos ribotumas esąs tas, kad valia, projektuodama save gamtoje, nieko kito nesuranda kaip tik pačią save — ir savo neišvengiamą mirtį. Civilizacijų problemas prelegentas suvokė išimtinai kaip galvojimo kategorijų, sąmoningumo struktūrų, problemas. Dėl šios koncepcijos pakankamumo buvo diskusijose suabejota.

Vincas Trumpa „Tolimosiose paralelėse" svarstė Lietuvos istorijai reikšmingą rusų mokslininką Aleksandrą Hilferdingą ir jo laikotarpį. Šis akademikas nuoširdžiai domėjęsis lietuvių tauta, vertinęs lietuvių kalbą ir siūlęs jos dėstymą įvesti Maskvos ir Peterburgo universitetuose. Didžiąja rusų - lietuvių normalesnių santykių kliūtimi jis laikęs baudžiavą ir kovą dėl jos panaikinimo vertinęs tolygia JAV XIX a. vykusiai kovai už negrų išlaisvinimą.

Romas Kinka nagrinėjo lietuvių kalbos raidą Amerikoje. Svetimoje aplinkoje pirmiau ir sparčiausiai keičiasi leksika, o paskiau ir lėčiausiai — fonetika. Lietuvių kalba šiame krašte jau yra tiek įtakota aplinkos, jog yra pasikeitusi visose savo fazėse. Jos santykis su Lietuvos lietuvių kalba yra maždaug toks, kaip tarp amerikiečių ir anglų kalbos. Čionykštę lietuvių kalbą jau tenka laikyti atskira tarme.

Politiniams mokslams atstovavo lietuvių kilmės prof. Richard J. Krickus, kalbėjęs apie baltųjų mažumų dabartinę padėtį Amerikoje. Imigrantai, atvykę pereito šimtmečio gale ar šio šimtmečio pradžioje, daugiausia kilę iš autokratinių kraštų, kurie į valdžią visuomet žiūrėję kaip į objektą, nuo kurio geriau laikytis atokiai. Dauguma šitokių imigrantų nenorėjo nieko bendro turėti su radikalais, nes iš jų negalėjo tikėtis jokios konkrečios pagalbos.

Kalbėti apie principinius pasikeitimus paprastai gali sau leisti tik tie, kurie ekonomiškai pakankamai saugūs. Kairieji intelektualai, kilę iš viduriniųjų ar augštesnių socialinių luomų, nesugebėję masių pasiekti ir būti jų suprastais. Todėl šiandien, pirmą kartą JAV istorijoje, žemesnės klasės solidariai reiškiasi ne už, bet prieš liberaliąją kairę.

Iš menų ir šį kartą didžiausias dėmesys buvo skiriamas literatūrai. Šekspyrologė Delija Valiukėnaitė, antroje savo studijų objektą pristatančioje paskaitoje, žvilgsnį nukreipė į „Otelą", nagrinėdama, kaip jis atrodo „pro lietuviškų vertimų skliautus".

Algirdas Landsbergis kalbėjo apie „Modernizmą ir tautosaką Rytų Europos literatūrose". Tautosaka tų kraštų žmonėms yra žymiai daugiau negu iš praeities atkeltos tikrovės atspindys: ji — tautinės gyvybės įrodymas ir simbolis. Literatūros vystymasis, Vakaruose vykęs šimtmečiais, čia turėjo būti sukoncentruotas į dešimtmečius. Tautosaka šią koncentraciją palengvino. Nusivylimas Vakarų pasaulio didžiaisiais skatina mažųjų kraštų kūrėjus pasitraukti atgal į save, į tautosakos ir mito pasaulį. Tautosaka, kad ir davusi prieglobstį nevienam grafomanui, visumoje literatūrą žymiai praturtino, o svarbiausia — įrodė kūrėjui, jog jam nėra būtina tapti Vakarų kultūros belaisviu.

Meninę kūrybą liečiančios temos sudarė ir šio suvažiavimo rėmus. Jis buvo pradėtas jauniausios prelegentės Austės Pečiūraitės savotiška abstrakčia išpažintimi apie kūrybinį procesą ir užbaigtas Jurgio Blekaičio nostalgiškai nupieštomis Balio Sruogos portreto detalėmis, minint jo 25 metų mirties sukaktį. Pirmosios prelegentės duotą perdėm abstraktų kūrėjo autoportretą, į kurį artimiau įsijausti vargu kam pavyko, J. Blekaitis atsvėrė spalvingais portreto bruožais, perduotais su intymia žmogiška šiluma ir nemažesne mokinio pagarba savo mokytojui.

Iš trejetos filmų, vakare rodytų trumpo metražo filmų, reikėtų išskirti sovietinėje Lietuvoje pagamintas „Senųjų godas", kuriose pakako ir vaizdinės poezijos ir skaidriu saikingu sąmojumi atmieštos gyvenimo išminties. Taipgi sovietinėje Lietuvoje pagamintos „Saulės pasakos" reiklesnį žiūrovą erzino primityviu pretenzingumu ir įkyria (ateistine) tendencija. Bostoniečio A. Šležo fotografuotas filmas apie Amerikos negrų paruo-

šimą medicinos profesijai buvo daugiau dokumentinis negu, įprastine prasme, grožinis kūrinys. Šviežias ir impozantiškas darbas, demonstruojąs jaunųjų polėkį, buvo bostoniškio jaunimo sukurtas vaizdo ir garso montažas, skirtas Vasario 16-tos minėjimo programai. Dideliame ekrane, palydint magnetofono juoston įrašyta muzika ir įkalbėtais tekstais, keliais aparatais skaidrėmis parodytas Lietuvos kelias į nepriklausomybę.

Literatūros vakaras išsiskyrė naujų veidų gausumu. Šalia dažniau suvažiavimuose dalyvaujančių žodžio menininkų (Jurgis Blekaitis, Marius Katiliškis, Algirdas Landsbergis, Liūnė Sutema, Rimas Vėžys), šį kartą savo poetinės kūrybos skaitė Živilė Bilaišytė, Viktoras Dirda, Eglė Juodvalkytė, Algis Lapšys, Romas Kinka (vertimus), Austė Pečiūraitė ir Stasys Pilka.

Neabejotina atrakcija buvo ir Nerijos Linkevičiūtės, Bernardo Prapuolenio ir Vytauto Nako vokalinis trio, kuriam akomponavo Alvydas Vasaitis. Koncerto programos pirmojoje daly buvo išpildytos XI, XVI ir XVII a. muzikų (William Cornysh, Giuseppe Sammartini, Henry Purcell, Marco da Gagliano, Andrea Falconieri bei karaliaus Henriko VIII) kompozicijos, antrojoje — W. A. Mozarto kūriniai, trečiojoje — aštuonios lietuvių liaudies dainos. Įdomių ir retai girdimų kūrinių pasirinkimas ir liaudies dainų harmonizacija nebuvo standartinio pobūdžio, geras techniškas pasiruošimas, jaunai entuziastiškas, laisvas ir nuoširdus išpildymas padarė šį koncertą neeiliniu įvykiu.

Taboro Farmos didžiojoje daržinėje, kurios sienas puošė suvažiaviminė Ž. Mikšio grafikos darbų paroda, buvo matyti nemaža naujų ir jaunų veidų. Bet gal reikšmingiausia, kad ir suvažiavimo intelektualiniu branduoliu jau buvo jaunoji humanitarinių disciplinų profesūra, darbinga, brandi, skirtingais galvojimo būdais iškalbi. Ir iki šiol, beveik ar visiškai, negirdėta.

- ata

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1972, Nr. 2 - 7.

2) Vytautas Alantas, *Amžinasis lietuvis* (Londonas: Nida, 1972).

3) Lucia Baldauf, vertėja ir redaktorė. *Litauische Lyrik. Eine Anthologie litauisch - deutsch* (Muenchen: Wilhelm Fink Verlag, 1972).

4) Aloizs Barons, *Ceļi un pēdas*, į latvių kalbą vertė Jānis Zariņš (Chicago: Treji Vārti, 1971).

5) *Books Abroad*, Spring, Summer, 1972.

6) Eduardas Cinzas, *Brolio Mykolo gatvė* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1972).

7) *Evangelijos šviesa*, 1972, pavasaris, vasara.

8) *Film Culture*, No. 53 - 54 - 55, Spring, 1972.

9) Jurgis Gliauda, *Brėkšmės našta* (Čikaga: Lietuviškos Knygos Klubas, 1972).

10) A. J. Greimas, „Narrative Grammar: Units and Levels," atspaudas iš *Modern Language Notes*, Vol. 86, December, 1971).

11) *Jaunā gaita*, Nr. 88, 89.

12) *Journal of Baltic Studies*, Vol. III, No. 1, Spring, 1972.

13) Eglė Juodvalkytė, *Jei tu paliesi mane* (Čikaga: Pedagoginis Lituanistikos Institutas, 1972). Mecenatas ČALM 1971/72 mokslo metų abiturientai.

14) Juozas Almis Jūragis, red., *Terra Australis. Australijos lietuvių poezijos rinkinys* (Sydney: Mintis, 1972).

15) Vacys Kavaliūnas, *Aidai ir šešėliai* (Čikaga: Lietuviškos Knygos Klubas, 1972).

16) Vytautas Kavolis, *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1972).

17) Vytautas Kavolis, *Vad konsten speglar*, į švedų kalbą vertė Kerstin Karlîng (Stockholm: Natur och Kultur, 1970).

18) Mykolas Krupavičius, *Atsiminimai* (Čikaga: Lietuviškos Knygos Klubas, 1972).

19) *Lietuvis žurnalistas*, 1972, Nr. 1, 2.

20) *Mintis*, Nr. 2, 1972.

21) *Mūsų sparnai*, Nr. 32, 1972.

22) Thomas Remeikis, *red., Lituanistikos Instituto 1971 metų suvažiavimo darbai* (Chicago, Ill.: Lituanistikos Institutas, 1971).

23) Leonas Sabaliūnas, „Social Democracy in Tsarist Lithuania, 1893 - 1904," atspaudas iš *Slavic Review*, Vol. 31, June, 1972.

24) *Svečias*, 1972, Nr. 1 - 2.

25) *Technikos žodis*, 1972, Nr. 1 - 2, 3, 4.

26) *Treji vārti*, Nr. 32.

27) Mykolas Vaitkus, *Milžinų rungtynėse. Atsiminimai*, VIII t. (Londonas: Nida, 1972).

28) *Varpas*, Nr. 10, 1970 - 71.

29) *Varsnos*, Nr. 5 - 6, 1972.

30) *Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko Universitetas. Mokslinė Biblioteka 400* (Vilnius, 1970).

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Vincas Trumpa

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Kornelijus Jazbutis, Birutė Lintakienė, Daiva Matulionytė, Aldona Meiluvienė, Romas Meilus, Liūtas Mockūnas, Angelė Šimaitytė, Lakštuonė Vėžienė, Rimas Vėžys, Vytautas Vepštas, Irena Virkau

Administracija:
Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
2606 Princeton Avenue
Evanston, Illinois 60201

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

AL
L.a
ALp(LKA)1742
1972, Nr.24
88.291.49